

RØROS KOMMUNE

Kulturminneplan

Røros kommune

Politisk behandling:

Formannskap
Kommunestyre

Saksnr.

23/10
98/10

Dato

11.06.2020
10.12.2020

EATNEMENAERPIE
/ VERDENSARV

INDUSTRIJE
/ INDUSTRI

KULTUVRE
/ KULTUR

Vaerien
Vuelie

Pulsen
i fjellet

Innhold

1 Innledning	3
2 Bakgrunn og formål	4
2.1 Plantype, avgrensning og konsekvens av planen	4
2.2 Kriterier for verdivurdering	5
3 Kulturminnevernet	6
3.1 Nasjonale føringer og lovgrunnlag.....	6
3.2 Regionale og lokale føringer.....	6
3.3 Aktørene innenfor kulturminnevernet	6
3.4 Støtteordninger.....	7
4 Kulturminneplan og verdensarv	8
5 Arkeologiske kulturminner	9
5.1 Utvalgte objekter.....	10
6 Samiske kulturminner	15
6.1 Utvalgte objekter.....	16
7 Gruvedrift	23
7.1 Utvalgte objekter.....	23
8 Kulturlandskap og bygningsmiljøer	32
8.1 Utvalgte miljøer.....	32
9 Landbrukets kulturminner	43
9.1 Utvalgte objekter.....	44
10 Transport og samferdsel	56
10.1 Utvalgte objekter.....	56
11 Skogsarbeid, jakt og fangst	68
11.1 Utvalgte objekter.....	68
12 Foreningsvirksomhet, skole og helsevesen	78
12.1 Utvalgte objekter.....	79
13 Handverk og handel	82
13.1 Utvalgte objekter.....	82
14 Tekniske og industrielle kulturminner	91
14.1 Utvalgte objekter.....	92
15 Oversiktskart kulturminner- og kulturmiljøer	97
16 Målsettinger	98
16.1 Overordnede målsettinger	98
16.2 Arkeologiske kulturminner	98
16.3 Samiske kulturminner	98
16.4 Gruvedrift.....	98
16.5 Kulturlandskap og bygningsmiljøer.....	98
16.6 Landbrukets kulturminner	98
16.7 Transport og samferdsel.....	99
16.8 Skogsarbeid, jakt og fangst	99
16.9 Foreningsvirksomhet, skole og helsevesen.....	99
16.10 Handverk og handel	99
16.11 Tekniske og industrielle kulturminner.....	99
17 Bestemmelser og retningslinjer	100
18 Handlingsprogram 2020-2024	102
19 Ordliste	104
20 Kilder	105
20.1 Skriftlige kilder	105
20.21 Muntlige kilder	106

1 Innledning

I 1644 ble det funnet kobbermalm på Storwartz og Røros kobberverk ble etablert. Malmfunnet skulle bli starten på et industrieventyr som i 1980 ble en del av verdens kulturarv. Gruvedriften førte med seg annen virksomhet som byjordbruket, skogsdrift og utbygging av infrastruktur som veier, bruer og jernbane. Med arbeiderbevegelsen vokste det også fram et rikt foreningsliv med lokale samfunnshus og grendahus. All denne virksomheten har skapt et mylder av kulturminner og kulturmiljøer for ettertiden.

I dag vet vi også at området ble flittig brukt i forhistorisk tid. I deler av kommunen finner vi steinalderboplasser, dyregraver og enkelte gravminner. I senmiddelalderen var området brukt til produksjon av jern fra myrmalm.

Samene har hatt tilhold i rørosområdet i lang tid. Det er ikke gjort noen systematisk registrering av samiske kulturminner i området. De kulturminnene som er registrert befinner seg i all hovedsak i den østlige delen av Røros kommune, men det er også påvist samiske kulturminner i den vestlige delen av kommunen. Det er blant annet registrert samlesteder for rein, oppbevaringssteder og boplasser.

Kulturminnevernet har vært en viktig del av samfunnslivet på Røros helt siden bergstaden ble «oppdaget» av antikvarene på slutten av 1800-tallet. I første del av 1900-tallet var det et sterkt fokus på vern og fredning av markante enkeltbygninger i det historiske sentrum, mens det i andre halvdel av århundret ble satt fokus på bygningsmiljøet som helhet. Verdensarvstatusen kom i 1980 og kulturlandskapet rundt byen fikk større oppmerksomhet, særlig ved vedtaket om en statlig verneplan for Småsetran. I 2010 ble verdensarvområdet utvidet til å omfatte et langt større område rundt bergstaden, med de to viktigste gruveområdene og kulturlandskapet etter byjordbruket. Bakgrunnen for dette var ønske om en bredere tilnærming til områdets historie, og ikke minst en helhetlig forvaltning av området.

Statusen som verdensarvsted forplikter oss, og legger premisser for den framtidige samfunnsutviklingen. Samtidig gir det muligheter for næringsutvikling og opplevelsesrike bo- og fritidsmiljø. Utarbeidelse av en kulturminneplan vil bidra til en mer helhetlig oversikt over kulturminner- og kulturmiljøer i kommunen, og bidra til at kulturminner som til nå har fått liten oppmerksomhet kan løftes fram og gi oss ny kunnskap om vår felles fortid og skape opplevelser inn i framtida.

Figur 1 Hessjing på Amneushagaen

2 Bakgrunn og formål

Kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap er ikke-fornybare ressurser og unike kilder til kunnskap, opplevelser og ressurser i samfunnsutviklingen. Etter plan- og bygningsloven har kommunene et hovedansvar for å legge til rette for en bærekraftig kulturminneforvaltning. Kommunene har ansvar for å identifisere og forvalte kulturminnene i tråd med overordnede nasjonale og regionale målsetninger, og har også ansvar for å bidra til oppnåelse av nasjonale miljømål på området.

Det er en nasjonal målsetting at 90 % av alle landets kommuner skal ha vedtatt en kulturminneplan innen 2020. På 1990-tallet ble det arbeidet med en kulturminneplan for Røros kommune, men denne ble aldri vedtatt. Kulturminneplanen som nå er utarbeidet må derfor sees på som en førstegenerasjons kulturminneplan. Den vil sammen med kommuneplanen og forvaltningsplanen for verdensarvområdet utgjøre et viktig kunnskapsgrunnlag for den videre forvaltningen og formidlingen av kulturminnene i kommunen. Planen er ikke på noen måte uttømmende for alle kulturminner og kulturmiljøer i Røros. Planen skal finne sin plass i plansystemet, og retning og struktur vil måtte utdypes og utfylles ved senere anledninger. Det har vært en grunnleggende intensjon å presentere et representativt utvalg av kulturmiljø basert på den kunnskap vi har i dag.

Kulturminneplanen vil være retningsgivende for rulleringsarbeidet med kommuneplanen, for offentlig og privat reguleringsplanarbeid, og for behandling av byggesaker. Rullering av kulturminneplanen vil måtte skje i samsvar med Kommuneplanens rullering, for å ivareta kulturminneplanens relevans og brukbarhet som styringsverktøy i den kommunale forvaltningen på kulturminnefeltet. Oppdatering av bakgrunnsmateriale for planen vil være en kontinuerlig oppgave.

Hovedmålet med kulturminneplanen er å gi en helhetlig og strukturert oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i Røros kommune. Planen skal også bidra til å avklare kommunens strategi for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer, og bidra til samarbeid og felles forståelse. I tillegg har kulturminneplanen en handlingsdel med tiltak for videre registrering, forvaltning og formidling av kulturarven.

2.1 Plantype, avgrensning og konsekvens av planen

Kulturminneplanen skal være en tematisk plan som omfatter hele kommunen. Planarbeidet tar utgangspunkt i eksisterende kunnskap og tilgjengelige registreringer. Det er lagt inn forslag til tiltak i handlingsprogrammet for å øke kunnskapsgrunnlaget for enkelte områder. Planen tar for seg objekter/områder som er underlagt ulike typer vern, og objekter som i dag ikke har særskilt beskyttelse. Kulturminneplanen i seg selv legger ikke juridiske rammer for kulturminneforvaltningen. Dette må følges opp gjennom blant annet plan- og bygningsloven i kommuneplanens arealdel og i reguleringsplaner.

Kulturminner og kulturmiljøer som er prioritert i planen medfører ikke at disse er underlagt noen form for vern. De er derimot tillagt en verdi som skal synliggjøres og tas hensyn til ved utbygging og planlegging. Enkelte av kulturminnene er underlagt fredningsvedtak etter kulturminneloven, andre er ikke underlagt formelt vern, men vil gjennom bruk av hensynssoner etter plan- og bygningsloven få rammer for bevaring.

Ikke alle objekter er i planen gitt hensynssone. Enkelte objekter er vi usikre på den eksakte lokaliseringen av. Det er derfor foreslått å undersøke dette nærmere i handlingsprogrammet. Det er utarbeidet et eget kartlag til kulturminneplanen som danner grunnlaget for utarbeidelse av hensynssoner for kulturmiljø i kommuneplanens arealdel (pbl § 11-8 c).

Kulturminneplanen vil være et godt grunnlag for å kunne søke om nasjonale og regionale midler til istandsetting, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner i Røros. Eventuelle ressurser til kommunal oppfølging av handlingsprogrammet utover dette er avhengig av de årlige budsjettvedtakene i Røros kommune.

Røros kommune har en særlig posisjon når det gjelder kulturminner, ikke bare i Norge, men også internasjonalt. Verdensarvstatusen gir et særlig ansvar for ivaretagelse av både særskilte objekt og helhetlige kulturmiljø knyttet til gruve drifta og levd liv i tilknytning til dette. Det har vært viktig å avgrense planarbeidet for å få en håndterlig prosess og gi rom for at man skal kunne gjøre vurderinger av planens virkeområde etter hvert. Planen er primært en plan for kommunens håndtering av kulturminner, men vil også fungere som et viktig dokument for å synliggjøre mindre kjente kulturminner i kommunen. Planen omfatter kun materielle kulturminner, immaterielle kulturminner omhandles i kommunens kulturplan.

Det har foregått tre mer eller mindre parallelle planprosesser som omhandler temaet kulturmiljø; Revisjon

av kommuneplanens arealdel, Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø (denne planen) og Forvaltningsplan for Verdensarven. Sistnevnte plan er ikke en plan som utarbeides etter plan- og bygningsloven, men utarbeides som en faglig tilrådning for ivaretagelse av verdensarvstatusen. Det har vært behov for å gjøre prinsipielle avgrensninger av hvordan disse planene skulle virke sammen og hvor i planhierarkiet de skal befinne seg. Vi har landet på en løsning hvor Kulturminneplanen fokuserer på å være et kunnskapsgrunnlag for prioriteringer av områder og objekter, med gode målsettinger, prioriteringer og handlingsplaner. Juridiske bestemmelser og retningslinjer vil i hovedsak følges opp gjennom kommuneplanens arealdel og etter hvert også implementeres i reguleringsplaner. I revisjonen av kommuneplanen er det i stor grad tatt i bruk generelle bestemmelser for kulturminner og verdensarv i tillegg til retningslinjer til hensynssoner.

Kulturminneplanen er utarbeidet som en tematisk kommunedelplan etter plan- og bygningsloven. Kulturminneplanen er ikke en uttømmende oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i Røros kommune. Vi har valgt oss ut 10 tema som vi mener har hatt stor betydning for den historiske utviklingen i kommunen. Innenfor disse temaene har vi gjort et utvalg av kulturminner som blir spesielt omtalt i kulturminneplanen. Disse er valgt ut på bakgrunn av innspill til arbeidet med kulturminneplanen og ikke minst i fra eksisterende registreringsmateriale som kommunen har hatt tilgang til. Det har vært ønskelig å plukke ut kulturminner som framstår som godt bevarte og som har en plassering som gjør at det kan oppleves av et større lag av befolkningen. Det har også vært en målsetting å velge ut kulturminner fra alle deler av kommunen.

Ettersom kunnskapsgrunnlaget innenfor de ulike temaene varierer vil også antallet kulturminner som presenteres variere. For enkelte tema er det nødvendig å gjøre mer arbeid for å øke kunnskapene om kulturminnene. Kulturminneplanen må derfor ikke sees på som et statisk dokument, men som starten på et viktig arbeid med forvaltning og formidling av kommunens kulturminner og kulturmiljøer. I handlingsdelen til kulturminneplanen blir det gitt en oversikt over ulike tiltak som foreslås prioritert de neste årene for både å øke kunnskapen om kulturminnene, men også tilrettelegge og formidle historien knyttet til dem. Vi håper denne planen vil føre til økt stolthet og bevisstgjøring over å eie et viktig kulturminne som en del av Røroshistorien.

2.2 Kriterier for verdivurdering

Kulturminner og kulturmiljøer knyttes i all hovedsak opp imot 3 ulike typer verdier; kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdier. Disse kategoriene kan igjen deles inn i ulike kunnskapsverdier, opplevelsesverdier osv. En bygning kan både gi oss kunnskap om stilhistorie og materialhistorie, og gi oss opplevelser knyttet til identitet og tilhørighet.

Kulturminnene kan også tilskrives ulike typer egenskaper i en forvaltningssammenheng. Nedenfor følger et utvalg av ulike typer egenskaper som kan være relevante.

Autentisitet og opprinnelighet

- Autentisitet må alltid relateres til noe, som f.eks. materialbruk eller tid. Er materialene originale eller er de nye? Er kulturminnet så gammelt som det påstås at det er?

Sårbarhet og tålegrense

- Er kulturminnet eller kulturmiljøet sårbart for inngrep og endringer, eller har det høye tålegrenser?

Interaksjon natur-kultur

- Viser kulturminnet eller kulturmiljøet samspillet mellom natur og kultur på en særlig god måte?

I arbeidet med å velge ut kulturminner har vi i tillegg benyttet et utvalg kriterier som Riksantikvaren har utarbeidet for arbeid med kulturminneplaner:

Kriterier

- Kulturminnet representerer faser med særlig betydning for historien
- Kulturminnet er knyttet til virksomheter med særlig betydning for historien
- Kulturminnet er knyttet til hendelser eller begivenheter med særlig betydning for historien
- Kulturminnet er av særlig betydning for en eller flere etniske grupper
- Kulturminnet har særlig arkitektonisk og arkitekturhistorisk verdi.
- Kulturminnet har særlig betydning som kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlige kilder

3 Kulturminnevernet

Det eksisterer en rekke nasjonale, regionale og lokale føringer på kulturminnefeltet som på andre samfunnsområder. Noen av dem er lovfestet i for eksempel kulturminneloven, mens andre finnes i stortingsmeldinger, internasjonale konvensjoner eller regionalt og lokalt planverk.

Det finnes en rekke ulike aktører innenfor kulturminnevernet. Enkelte av dem er en del av den offentlige forvaltningen og har myndighetsoppgaver, mens andre for eksempel fungerer som tilskuddsordninger, hvor eiere kan søke om tilskudd til istandsetting av sitt kulturminne.

3.1 Nasjonale føringer og lovgrunnlag

Det viktigste lovgrunnlaget for vern av kulturminner finner vi i kulturminneloven og plan- og bygningsloven. Kulturminneloven omfatter i all hovedsak kulturminner av nasjonal verdi, mens plan- og bygningsloven brukes for å beskytte de verneverdige kulturminnene.

I tillegg til lovverket er det utarbeidet flere NOUer og stortingsmeldinger på kulturminnefeltet. I den siste meldingen fra 2020 er det foreslått nye nasjonale mål i kulturminnepolitikken:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

I nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging er det forventet at kommunene registrerer og verdsetter kulturminner og kulturmiljøer som har lokal verdi og innarbeider disse i planer etter plan- og bygningsloven.

I tillegg til de nasjonale føringene finnes det en rekke internasjonale konvensjoner og chartre, som fungerer som retningslinjer for arbeidet med forvaltningen av kulturminner. Den mest kjente er verdensarvkonvensjonen, konvensjonen om beskyttelse av verdens kultur- og naturarv fra 1972.

3.2 Regionale og lokale føringer

Regional plan for kulturminner for Sør-Trøndelag 2013-2017, og Regional plan for verdensarvområdet Røros bergstad og Circumferensen er to eksempler på regionale planer som gjelder kulturminnefeltet. I tillegg er en ny regional kulturminneplan for Trøndelag på trappene.

Målsettingen med regional plan for verdensarvområdet Røros bergstad og Circumferensen er at verdensarvområdet skal sette standard for god kulturminne- og naturforvaltning, for vedlikehold og istandsetting av kulturminner på den ene siden, og for god formidling, næringsutvikling og helhetlig samfunnsplanlegging i sårbare områder på den andre siden.

I planstrategien for Røros kommune er det vedtatt å utarbeide en kulturminneplan i planperioden. I kommuneplanens samfunnsdel 2016-2028, er verdensarv pekt på som prioritert satsningsområde. Det er et hovedmål at hensynet til verdiene verdensarvstatusen hegger om vil ligge som en overordnet og sektorovergripende forutsetning for all lokal samfunnsplanlegging og ressursforvaltning på Røros.

Røros kommune har to større områder som er regulert til bevaring/hensynssone etter plan- og bygningsloven - Røros sentrum og Småsetran. Formålet med disse bevaringsområdene er blant annet å bevare den kulturhistoriske verdifulle bebyggelsen, bygningsmiljøet, bystrukturen og landskapet, herunder kulturlandskapet etter kobbervirket og byjordbruket. Området skal blant annet bevares som en kilde til kunnskap og opplevelser.

Et annet viktig dokument på kulturminnefeltet i Røros kommune vil være forvaltningsplanen for verdensarvområdet Røros bergstad og Circumferensen. Denne skal ferdigstilles i 2019.

3.3 Aktørene innenfor kulturminnevernet

Klima- og miljødepartementet

Klima- og miljødepartementet (KLD) skal ivareta helheten i regjeringens klima- og miljøpolitikk. Kulturminneavdelingen har ansvaret for strategi- og politikktutvikling innenfor hele kulturminnefeltet. Departementet tar de endelige avgjørelsene i plansaker når det reises innsigelse. Kulturminneavdelingen har etatsstyringsansvar for Riksantikvaren og Kulturminnefondet.

Riksantikvaren

Riksantikvaren (RA) er direktorat for kulturminneforvaltningen og faglig rådgiver for KLD i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har ansvaret for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført, og har et overordnet faglig ansvar overfor kommunene, fylkeskommunene, Sametinget, Sysselmannen på Svalbard og forvaltningsmuseene på kulturminnefeltet.

Trøndelag fylkeskommune

Trøndelag fylkeskommune har ansvaret for den regionale kulturminneforvaltningen i Trøndelag, med delegert myndighet etter kulturminneloven. Fylkeskommunen skal veilede kommunene i planprosesser.

Røros kommune

Kommunen har ansvaret for forvaltningen av kulturminner av lokal verdi og skal påse at bevaring av kulturminner og kulturmiljøer blir hensyntatt i arealplanleggingen i kommunen.

Lag og foreninger

I Røros kommune er det flere lag og foreninger som både eier viktige kulturminner og som gjør en stor innsats for kulturminnevernet gjennom frivillig arbeid.

Eierne

Eierne er den viktigste gruppen for å sikre at kulturminnene blir ivaretatt for fremtiden. Det er svært mange eiere som gjør en stor innsats for å vedlikeholde sine bygninger og kulturminner i Røros kommune.

3.4 Støtteordninger

Det finnes en rekke ulike økonomiske støtteordninger innenfor kulturminnefeltet. Nedenfor gis det en kort omtale av noen av de viktigste ordningene i Røros kommune. Eierne som har spørsmål knyttet til hvordan en kan gå fram for å søke om tilskudd til istandsetting av bygninger eller andre typer kulturminner oppfordres til å ta kontakt med Byantikvaren i Røros kommune. Byantikvaren vil være behjelpelig med rådgiving for hvordan en kan gå fram for å søke om midler.

Uthusprosjektet

- Tilskuddsordning rettet mot istandsetting av uthus og eldre konstruksjoner som planker og porter.
- Verneverdige bygninger og anlegg med klar relasjon til verdensarven Røros bergstad og Circumferensen prioriteres.
- Forvaltes av Byantikvaren i Røros kommune

Kulturminnefondet

Statlig tilskuddsordning for private eiere av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer.

Tilskuddsordningen skal:

- bidra til å øke innsatsen fra eiere og næringsliv for å ta vare på kulturminner.
- bidra til bevaring og bruk av kulturminner og kulturmiljøer for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping.
- støtte prosjekter hvor det er samarbeid mellom offentlige og private aktører.

Kilde: www.kulturminnefondet.no

SMIL-tilskudd

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket

Formålet med SMIL er å fremme natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensningen fra jordbruket.

Foretak som er registrert i Enhetsregisteret kan søke. For å få innvilget tilskudd er det vilkår om at tiltaket skal gjennomføres på en landbrukseiendom, og det må foregå en tilskuddsberettiget jordbruksproduksjon på landbrukseiendommen.

Eiere som ikke selv driver arealene kan søke om tilskudd dersom det drives tilskuddsberettiget jordbruksproduksjon på eiendommen.

Kilde: www.landbruksdirektoratet.no

4 Kulturminneplan og verdensarv

Tilskudd til verneverdig bebyggelse i og utenfor bergstaden

Forvaltes av Byantikvaren i Røros kommune. Tilskudd kan blant annet gis til:

- Tilstandsvurderinger av bygninger.
- Istandsetting av eldre dører og vinduer
- Istandsetting av skifertak
- Fargeundersøkelser

Bergstaden ble innskrevet på verdensarvlista i 1980. Begrunnelsen fra innskrivinga var den gangen den godt bevarte trehusbebyggelsen. I praksis var det bevaringsområde i sentrum av bergstaden som utgjorde verdensarvområdet. Etter få år begynte man å diskutere en utvidelse av verdensarvområdet til å omfatte et større område rundt bergstaden. Tanken var blant annet å inkludere grashagaene rundt bergstaden, og ikke minst gruveområdene for å vise hvordan gruvesamfunnet kunne fungere oppe på fjellvidda. I 2010 ble verdensarvområdet utvidet og fikk det nye navnet Røros bergstad og Circumferensen. Selve verdensarvområdet utgjør i dag et større geografisk område i Røros kommune, med bergstaden, grashagaene rundt byen, Storzartz og Nordgruvfeltet som de viktigste områdene. I tillegg har Muggruva i Holtålen, Vinterveien fra Røros gjennom Os mot Falun og Femundshytta i Engerdal status som verdensarv. Det gamle privilegieområdet til kobberverket, Circumferensen, har status som buffersone.

I arbeidet med kulturminneplanen har vi valgt å ikke velge ut verdensarv som et eget tema. Årsaken til dette er at verdensarvområdet og verdensarvverdiene i Røros kommune består av en rekke områder og enkeltelementer som finnes igjen innenfor de ulike temaene som er plukket ut. Selve bergstaden blir omtalt under temaet «Kulturlandskap og kulturmiljø», mens gruveområdene og Malmplassen blir beskrevet under temaet «Gruvedrift». Byjordbruket blir på sin side omtalt under «Landbrukets kulturminner», mens tømmerrennene for eksempel blir beskrevet under temaet «Skogsarbeid, jakt og fangst».

Figur 2 På plaketten på hyttstuggu står det at bergstaden ble innskrevet på verdensarvlista i 1981. Riktig årstall er 1980.

5 Arkeologiske kulturminner

De første menneskene bosatte seg langs kysten av det som senere skulle bli Norge da isen begynte å trekke seg tilbake for ca. 11 000 år siden. Disse levde av fiske, jakt og fangst. Etter hvert ble også indre deler av landet tatt i bruk. Kanskje fulgte de første menneskene etter reinen som flyttet seg nord og østover etter hvert som isen trakk seg tilbake.

Arkeologiske kulturminner har hatt en relativt beskjeden oppmerksomhet i Røros kommune. I det store og hele er det tida fra etableringa av Røros kobberverk i 1644 som har vært gjenstand for forskning og formidling. Vi vet imidlertid at det har vært omfattende aktivitet i området i forhistorisk tid. De eldste sikre sporene etter menneskelig virksomhet i rørosområdet skriver seg fra et ildsted i Brekken, datert til ca. 4 000 f.Kr. Dette er for øvrig det eldste kjente sporet etter bosetting i indre deler av Trøndelag.

Ut ifra det som er gjort av funn vet vi at området ble benyttet av jegere og samlere fra overgangen mellom eldre og yngre steinalder og framover i tid. I områdene rundt Hådalsvassdraget, Feragen og nordlige deler av Femunden er det flere kjente boplasser fra yngre steinalder (4000 f.Kr.-1800 f.Kr.). Etter bronsealderen (1800 f.Kr. – 500 f.Kr.) ble klimaet kaldere, noe som kan ha medført at området helt eller delvis ble avfolket. I folkevandringstid og yngre jernalder finner vi igjen spor etter menneskelig virksomhet i området. Det er i denne perioden vi finner spor etter den første jordbruksbosettingen. Pollenprøver fra Dokortjønna viser blant annet at det ble dyrket korn rundt bergstaden omkring år 900 e.Kr. Trolig har det også vært en bosetting i Brekken området som drev med jordbruk, noe flere gravfunn fra området tyder på.

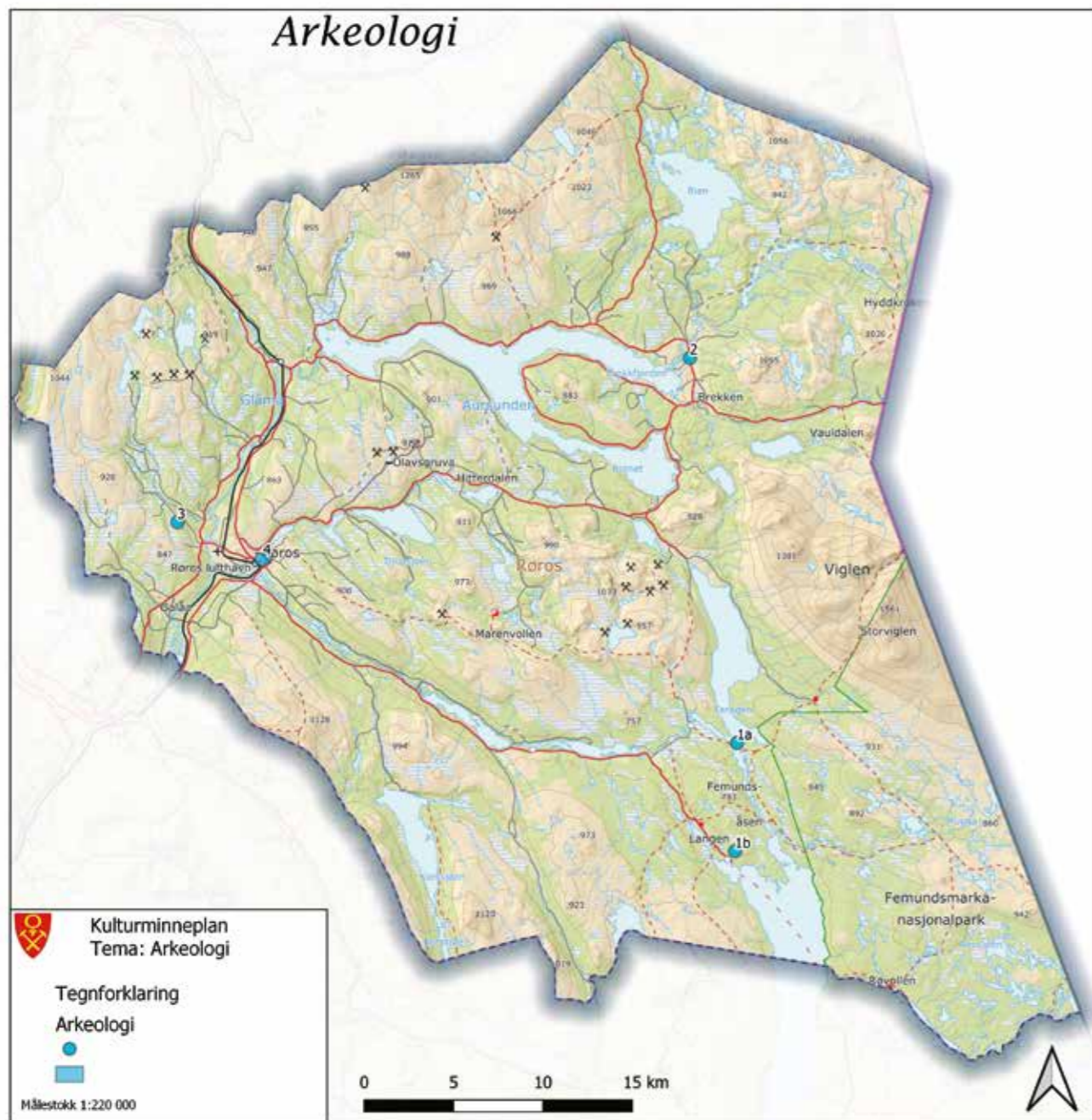
I middelalderen var det virksomhet knyttet til jernutvinning i området. Det er funnet rester etter ovner for produksjon av jern og slegghauger flere steder i kommunen. Svartedauden i andre halvdel av 1300-tallet medførte trolig at området ikke lengre hadde fast bosetting. Bønder fra nabobygdene brukte trolig traktene til seterdrift og jakt og fangst. På 1500-tallet ble det igjen fast bosetting, blant annet på Rørosgård. Trolig var det bare noen få familier som var bofast i området på midten av 1600-tallet, da kobberverket ble etablert og folk fra «alle grendelag» strømmet til for å få arbeid ved verket.

Arkeologi handler om studier av menneskelig aktivitet gjennom undersøkelser av gjenstander og menneskelige levninger. I Norge er kulturminner eldre enn 1537 automatisk fredet etter kulturminneloven. I tillegg er samiske kulturminner eldre enn 1917 automatisk fredet. Arkeologiske kulturminner yngre enn 1537 har i utgangspunktet ikke noe formelt vern. Det betyr imidlertid ikke at de har kulturhistorisk verdi. Arkeologiske kulturminner fra nyere tid kan gi oss viktig informasjon om fortida, blant annet fordi de både supplerer skriftlige kilder og kan bekrefte andre typer kilder. Vi har få skriftlige kilder fra de første årene til Røros kobberverk. Det er også sparsomt med opplysninger om bygninger og gårder i bergstaden før det ble vanlig med branntakster på midten av 1800-tallet. Her vil kulturlagene rundt omkring i bergstaden gi oss viktig kunnskap som de skriftlige kildene ikke beskriver.

Tidsakse

• Eldre steinalder	10 000 – 4 000 f.kr.
• Yngre steinalder	4 000 f.kr. – 1 800 f.kr.
• Bronsealder	1 800 f.kr. – 500 f.kr.
• Eldre jernalder	500 f.kr. – 500 e.kr.
• Yngre jernalder	500 e.kr. – 1 030
• Middelalder	1 030 – 1537
• Nyere tid	1537 –

5.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Stedsnavn	Hensynssone
1a	Kvartsittuttak fra steinalder	Femundsåsen	H730
1b	Boplass fra steinalder	Feragen	H730
2	Gravminner fra jernalder	Stenvollen og Skottvollen	H730
3	Jernvinneanlegg	Varglia	H730
4	Nyere tids kulturlag	Bergstaden	H570
5	Skanse	Stensåsen	
6	Skanse	Nordvika	

Kulturmiljøet Håsjøen, Feragen og Femunden

Landskapet rundt Håsjøen, søndre del av Feragen og sørover mot Nordvika er et område som vitner om ferdsel og ressursutnyttelse flere tusen år tilbake i tid. I dette området var det trolig fast bosetting i yngre steinalder. Boplassene som er registrert i området knytter seg i all hovedsak til vassdragene, der de er anlagt i nærheten av gode fiskeplasser og ofte på nes som stikker ut i innsjøer og tjern. I dag er det svært lite som

gjenstår av fysiske spor etter disse boplassene. De kan påvises ved at det finnes konsentrerte mengder med avslag på lokaliteter i nærheten av vann og vassdrag. I enkelte tilfeller kan en også finne rester etter ildsteder med kull og brente steiner. I rørsområdet er det i all hovedsak kvarts og kvartsitt som har blitt benyttet til tilvirking av redskaper i steinalder. Dette var mineraler som fantes naturlig i området og som kunne bearbeides til knivredskaper, spyd og pilspisser. I enkelte tilfeller kan vi også finne flintredskaper i rørsområdet. Ettersom flint ikke finnes naturlig i innlandet i Norge var dette råstoffer som måtte fraktes langveisfra.

Kvartsittuttaket i Femundsåsen – 136741

I Femundsåsen, nordøst for Synnervika, i en sydvendt skråning ble det i 2009 påvist en kvartsittforekomst som har blitt benyttet som råstoffuttak i yngre steinalder. Et område på ca. 1 mål består av moreneblokker av kvartsitt, hvor det har blitt slått løs mengder for tilvirking av redskaper. Hele området er overstrødd med avslag og det er også påvist tydelige redskapsemner. Innenfor området kan det påvises flere mindre flater hvor avslagene ligger svært tett. Disse har trolig fungert som «arbeidsplattformer», hvor en har grovbearbeidet emner og kanskje også laget ferdige redskaper. Disse «plattformene» har en størrelse på 2-3 meter i diameter og framstår som forhøyninger i landskapet.

Figur 3 Kvartsittbruddet i Femundsåsen. Foto: Knut Harald Stomsvik

Figur 4 Avslag funnet ved kvartsittbruddet. Foto: Knut Harald Stomsvik.

Det er usikkert hvor stort omland dette uttaket forsynte med råstoff, men det er påvist en rekke boplasser i dette området, og det er også funnet redskaper og avslag av denne typen spredt utover i rørostraktene. Det er i alle fall på det rene at lokaliteten har vært drevet forholdsvis intensivt i perioder.

Boplass fra steinalder 121751-1

Sør-øst for Skaffholmen i den sørlige delen av Feragen finner en boplass ute på et nes. Her er toppdekket borte som en følge av kobberpåvirkning, noe som har medført at kvartsittavslagene ligger helt oppe i dagen. Transporten av malm til Nordvika og Femundshytta gikk gjennom lokaliteten og dette har medført slitasje på grunnen. Dette gjør kulturminnet både lesbart, men også sårbart for ytre påvirkninger. Det er registrert store mengder avslag på stedet, i all hovedsak kvartsitt, men også innslag av kvarts. I tillegg er det funnet skjørbrent stein og trekull utover hele lokaliteten.

I tillegg til boplasser finner vi flere fangstanlegg og hundrevis av fangstgroper i dette området.

Fangstanleggene er gjerne anlagt langs eskere og forhøyninger i landskapet hvor det var lett å grave, mens gropene kunne også anlegges i myrer. Fangstgropene ligger ofte i rekker på tvers av trekkleider for vilt som elg og villrein, men kan også påvises som enkeltgroper i landskapet. Gropene har gjerne en øvre diameter på 5-6 meter, og en dybde på 2 meter. Enkelte groper kunne ha innvendige kassekonstruksjoner da de var i bruk. Dette gjorde det vanskeligere for viltet å komme seg opp igjen av gravene. Åpningene var dekket av trespiler, gress og mose for at de ikke skulle være synlig i terrenget. Mellom gropene kunne det også bygges sperregjerder som styrte elgen og reinen mot gropene.

Gravminner fra jernalder

Nesten alle gravfunn som er gjort i Norge knytter seg til den fastboende jordbruksbefolkningen. Vi skiller ofte mellom graver som har synlige ytre markeringer, slik som gravhauger og gravrøyser og graver som kun kan påvises under markoverflaten. Disse kan også ha hatt en form for markering, men det er ikke bevart spor etter dette i dag.

Gravhaug 230202-0

Det er ikke registrert mange gravminner fra forhistorisk tid i Røros kommune, men enkelte funn fra jernalder er påvist. I Brekken er det blant annet påvist graver ved Stenvollen og Skottvollen. I den ene grava på Stenvollen er det gjort funn av flere gjenstander, deriblant ett sverd og flere pilspisser. Funnet ble gjort i forbindel-

Figur 5 Økseblad av jern fra vikingetid funnet ved Stenvollen. Foto: Ole Bjørn Pedersen, NTNU Vitenskapsmuseet.

se med pløying i 1920. Gjenstandene hadde brannskader, noe som viser at det er snakk om ei branngrav der den avdøde har blitt brent. I jernalderen ble ofte gravplassene anlagt like i nærheten av boplassene, men de kan også være plassert langs ferdselsveier og på gode utsiktspunkter i landskapet. Det har vært vanlig både med kremasjonsgraver og jordfestegraver, hvor de siste dominerer mot slutten av jernalderen og omvendt.

Jernvinneanlegg i Varglia ved Rørosgård – 135450

Jernalderen regnes i Norge for perioden mellom 500 f.Kr. til 500 e.Kr. De eldste jernvinneanleggene i Norge skriver seg fra de siste århundrene f.Kr. Utgangspunktet for utvinning av jern var tilgang til myrjern og trevirke til bruk som brensel. Malmen ble tatt ut av myrer, tørket og røstet. Selve ovnene ble som oftest anlagt i morenerygger hvor det var lett å grave ut fundament for ovnene. De eldste anleggene hadde forholdsvis store ovner. På 600-tallet blir ovnene langt mindre med en diameter på omkring 40 cm. og en begynte å tappe ut slagget ut av ovnene. På 1400-tallet utvikler det seg en ny type ovner, som i ettertid har fått navnet Evenstadanlegg. Denne teknikken holdt seg i bruk til etter 1800.

Jernvinneanleggene blir som oftest oppdaget ved at det påvises slagg i bakken. Mengden slagg kan variere fra noen hundre kilo til flere tonn. Ovnene er ofte nesten usynlige på markoverflaten. Enkelte steiner kan stikke opp av torva eller restene etter ovnen kan framstå som en rund forsenkning i bakken. Antallet ovner per anlegg kan variere fra en til fem. I nærheten av ovnene kan det også være kullgrop, hvor det ble produsert kull til bruk som brensel i ovnene.

Jernvinneanleggene i rørosområdet består av to hovedtyper, ovner av middelaldertypen og Evenstadtypen. I nabobygdene kan en finne anlegg også fra eldre jernalder, f.eks. i Ålen. I Varglia finner vi at godt bevart jernvinneanlegg fra middelalderen, datert til perioden 1020-1220 e.Kr. Jernvinna ligger på en tørrlendt forhøyning i landskapet med myrer rundt. Anlegget består av en ovn med en størrelse på ca. 2,5 x 2 meter, en slagghaug på 4 x 8 meter og noen steinblokker som muligens kan være rester etter bygninger som lå inntil anlegget.

Foruten anlegget i Varglia er det blant annet registrert en ovn av Evenstadtypen i Møllmannsdalen og en ovn i Stikkildalsåsen.

Bergstaden – nyere tids kulturlag

Tradisjonelt har kulturminneforvaltningen vært mest opptatt av bygningsmiljøet og anleggene etter kobbervirket i forbindelse med bevaringsarbeidet i bergstaden. Kulturlagene under markoverflaten har fått liten oppmerksomhet. Ved ulike gravearbeider i gatene har en til tider kunnet observere kulturlag og rester etter konstruksjoner.

På 2000-tallet har nyere tids arkeologi fått stadig større oppmerksomhet, det vil si arkeologiske kulturminner yngre enn 1537. Da øvre del av Bergmannsgata på Røros skulle rehabiliteres i 2013 ble arbeidet overvåket av arkeologer fra NIKU og daværende Sør-Trøndelag fylkeskommune. Det skulle vise seg at det var bevart, kulturlag flere steder under fortau og langs husvegger. Blant funnene som ble gjort var rester etter bergstadens første vannforsyningsanlegg fra 1798. Det ble også funnet avfallsgropene flere steder ute i gateløpet. Dette er hull som ble gravd opp med tanke på å kvitte seg med søppel og var nokså vanlig i norske byer på 16-, 17- og 1800-tallet. Som regel har disse blitt påvist inne i bakgårder, men på Røros har de også blitt funnet ute i gateløpene.

Figur 6 Inntakt brønnkasse funnet under gravearbeider i Provianskrivergården våren 2018.

Utenfor Bergmannsgata 19, Direktørgården, ble det funnet en rekke med kraftige steiner på utsida av ren-
nesteinene. Det ble også funnet steinrekker lengre inn mot dagens hovedbygning. Innenfor rekkene lå det
tykke kulturlag. Dette har blitt tolket som spor etter bygninger og tyder på at gata tidligere har vært smalere
enn det den er i dag. Det eldste kartet over bergstaden stammer fra 1658, før bybrannene i 1678 og 1679.
Dette kartet viser to parallelle, like brede gater. Funnet fra Bergmannsgata kan være et bevis på at kartet fra
1658 ikke bare var en skjematisk oversikt, men viste en reell situasjon.

Foruten funnene i gateløpene vet vi at det er svært tykke kulturlag rundt Malmplassen med blant annet rester
etter flere smeltehytter. Inne i de ulike gårdsrommene må en også regne med at det ligger kulturlag som vil
kunne gi oss viktig informasjon om historia til bergstaden.

Skansene ved Stensåsen og Nordvika

På 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet var det urolige tider i Norden. Danmark-Norge lå flere ganger
i krig med Sverige i denne perioden. Flere steder ble det oppført skanser og befestninger til beskyttelse av
grenseområdene. På slutten av 1600-tallet ble skanser som oftest oppført som stjerneformede jordvoller
med ytre voller og palisader av tre. De ble anlagt på høyder med utsikt og tanke på forsvar.¹ Under den
skånske krigen (1675-1679) ble bergstaden inntatt av svenske styrker og brent to år på rad, henholdsvis
i 1678 og 1679. Bergstaden ble også inntatt i 1718, men denne gangen unngikk byen flammens rov. På
østsiden av bergstaden ligger Kortheaugen skanse, som er inntegnet på kart fra 1711.

Foruten befestningen inne på selve bergstaden skal det på slutten av 1600-tallet ha blitt oppført en
skanse ved Stensåsen og en ved Nordvika. Begge skansene er beskrevet i skriftlige kilder fra 1700-tallet.
Skansen ved Stensåsen er også markert på eldre kart og omtalt i muntlige kilder. I dag finnes det ikke
bevart spor etter disse to skansene. Trolig lå skansen ved Stensåsen der Åsvang senere ble bygget. En
skyttergrav, trolig fra Napoleonstiden, er imidlertid bevart på stedet. I Nordvika kan en også finne rester etter
skyttergraver sør for gården. Ettersom vi i dag ikke er sikre på den eksakte plasseringen av disse skansene
er det foreløpig ikke foreslått hensynssoner for disse kulturminnene.

6 Samiske kulturminner

Den samiske historien i rørosdistriktet kan deles inn i tre ulike perioder:

1. Fangstbasert reindrift, (→ 15/1600 e.Kr.)
2. Reinnomadisme, (15/1600-1900/30)
3. Ekstensiv reindrift, (1900/30 →)

Fangstbasert reindrift

Denne perioden kjennetegnes av at det ble drevet fangst av villrein i et mer eller mindre organisert system.
Reinen ble i all hovedsak fanget i fangstgroper som var anlagt i system, ofte med ledegjerder imellom. I
tillegg har det trolig også blitt drevet jakt fra buestillinger i høyfjellet. Utover dette vet man lite om hvordan
disse menneskene bodde, hvordan samfunnet var organisert osv. Innenfor historie- og arkeologifaget har
det i lang tid vært diskutert hvorvidt det var to parallelle kulturer som levde side om side i denne perioden, en
basert på jordbruk og en på fangst.

Reinnomadisme

Utover på 1600-tallet gikk en gradvis over fra å drive fangst på villrein til å holde rein som husdyr og flytte
mellom ulike årstidsbeiter. Reinen ble vokter hele døgnet og simlene ble melket. Av melka ble det ystet ost
og kjernet smør. Denne livsformen gjorde at reinen ble svært tam og reinen ble også brukt som kløv- og
trekkdyr. Familien bodde i torvgammer og telt gjennom hele året.

Ekstensiv reindrift

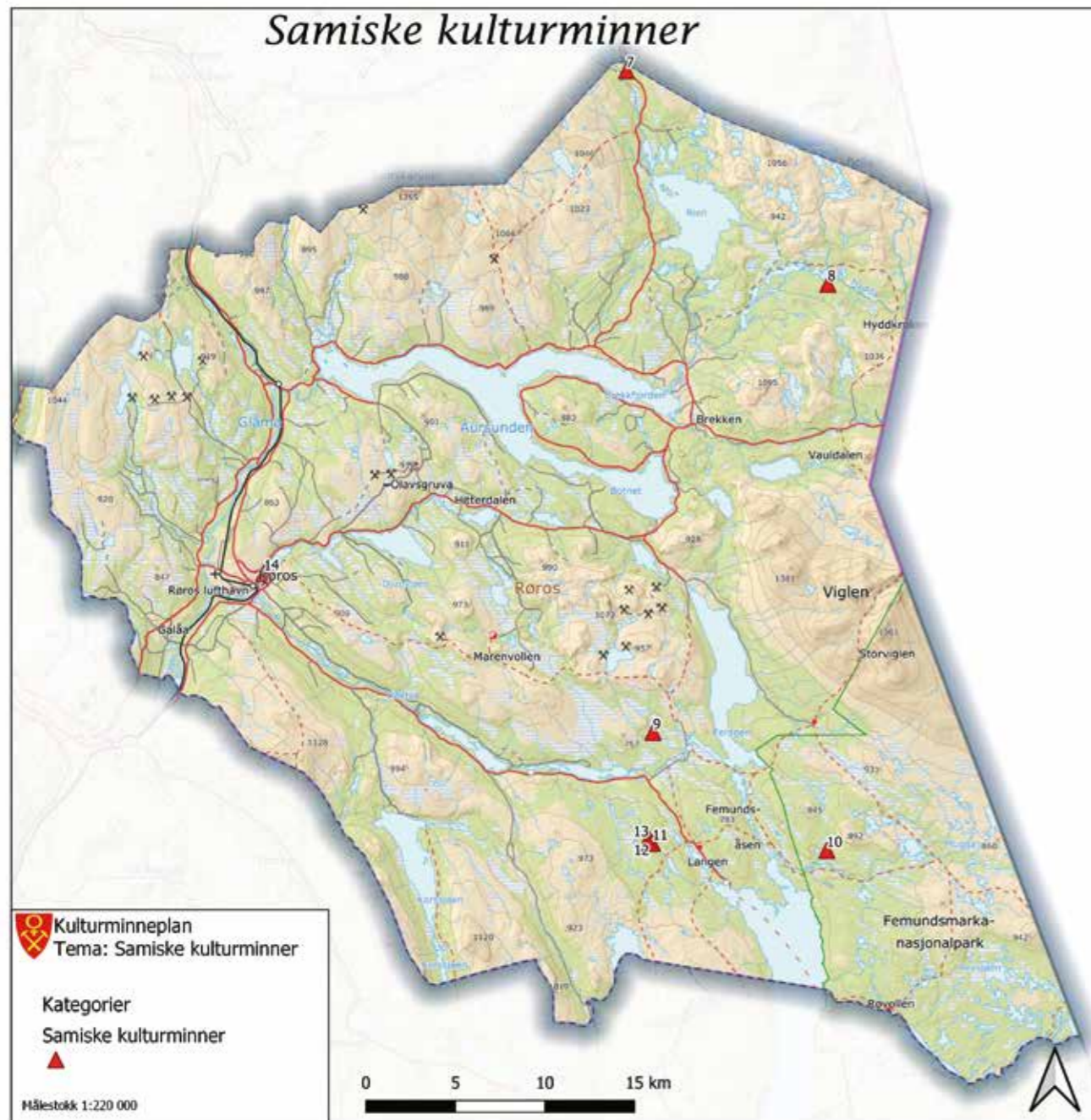
Omkring år 1900 skjedde det en ny endring i den samiske livsførselen i rørosområdet. Melkebruket gikk
gradvis ut til fordel for å holde reinen for kjøtt og skinnproduksjon rettet mot et marked utenfor det samiske
miljøet. Noen familier etablerte seg i denne perioden på fjellgårder der de også holdt andre husdyr. Denne
formen for landbruk holdt seg til innpå 1950-tallet. Det var nå mennene som fikk hovedansvaret for reindriften
med gjeting over store avstander. I den første tiden foregikk gjetinga til fots og ski om vinteren. Etter hvert ble
også bilen og snøskuteren tatt i bruk.

I likhet med arkeologiske kulturminner er det ikke foretatt noen systematisk registrering av samiske
kulturminner i Røros kommune. De kulturminnene som er registrert befinner seg i all hovedsak i den østlige
delen av kommunen, selv om det finnes unntak. Det er ikke nødvendigvis noen sammenheng mellom dette
og områder som til ulike tider har vært benyttet av den samiske befolkningen. I tillegg må en ta i betraktning
at den samiske livsførselen satte få fysiske spor i omgivelsene.

De fleste registrerte kulturminnene stammer fra perioden som benevnes som den reinnomadiske
perioden. Blant kulturminnene fra denne perioden kan nevnes boplasser, samleplasser for rein og ulike
oppbevaringssteder. Det meste av registreringsarbeidet knyttet til samiske kulturminner i Røros kommune
ble gjennomført før det ble vanlig å bruke GPS for å identifisere eksakt plassering av kulturminnene. Dette
gjør at det i dag ofte er usikkerhet knyttet til den eksakte lokaliseringen av kulturminnene.

¹ Kristen Mo: «Oppå skansa»: Et stedsnavn som finnes to steder. 2003: 36.

6.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Stedsnavn	Hensynssone
7	Nedre Fjellheim	Bofast Kombinasjonsbruk	H730
8	Jonasvollen	Nomadisk kombinasjonsbruk	H730
9	Gammetuft ved Fjelltjønnbekken	Gammetuft	H730
10	Beingjemme ved Knappåsen	Beingjemme	H730
11	Gammetuft ved Knappåsen	Gammetuft	H730
12	Gamme ved Knappåsen	Gamme	H730
13	Teltboplass ved Knappåsen	Teltboplass	H730
14	Kanhuset, Svenskeveien 43	Bolighus	H570

Figur 7 Fjellheim Nedre 1925. RMUB 021972.

Bofast kombinasjonsbruk – Nedre Fjellheim

Gården nedre Fjellheim ble etablert av Paul Johnsen i 1909 på en setervoll han hadde kjøpt av Røros kobberverk.² Paul hadde datteren Julie som giftet seg med Per Axmann i 1912 og de to bygde opp gården. I tillegg til reindrift drev de gårdsbruk på Fjellheim. På slutten av 1950-tallet hadde gården ca. 15 mål dyrkamark, tre kyr, høner og gris. Gårdsbruket består av tre bygninger, våningshus i to etasjer oppført i lafta tømmer i 1909, fjøs i tømmer og bindingsverk med høylem oppført i 1932 og ett stabbur.

Nomadisk kombinasjonsbruk – Jonasvollen ved Øvre Hyllingen

Samisk: Hyllege (sjøen og området rundt)

Jonetta og Jonas Mortensen hadde gammer ved den øvre delen av sjøen Hyllingen. Omkring 1910 bygde Jonetta og Jonas Mortensen ei lita stue og en liten gamme til geitene like i nærheten. Stedet fikk etter hvert navnet Jonasvollen. Stedet inngikk de første åra sommers tid som en av boplassene i forbindelse med reindrifas flyttemønster sommers tid, men familien ble med tida bofast her med et lite bruk.

Figur 8 Motiv fra Hyllingsdalen. RMUB 299777.

² Sverre Fjellheim. Samer i Rørostraktene. 1999: 335.

Det ble noen år holdt noen få geiter i kombinasjon med reindrifta. Senere ble det holdt ei ku eller to også i noen år. Før det ble satt opp eget fjøs og løe på vollen stod kua i fjøs nede i bygda om vinteren. I kombinasjon med reindrifta og noe husdyrhold, var høsting av ulike utmarksressurser og spesielt fisket av stor betydning oppe i Hyllingsdalen. Flere generasjoner bodde sammen og livnærte seg på dette stedet.

Det er flere tufter og bygningskonstruksjoner med ulik alder på Jonasvollen. Finnemisjonen satte opp en tømmerkasse i to etasjer, men huset ble aldri ferdigstilt. Kulturminneregistreringene på stedet ble foretatt på 1980-tallet. Siden den gang er tømmerkassen solgt og fjernet, samt at det er foretatt restaurering av bygninger. I dag står det en nyere bygning som brukes som bolig av etterkommere etter Jonetta og Jonas, i forbindelse med reindrifta.

Allerede i andre halvdel av 1800-tallet satte Morten Hansen opp et bur ved gården Torsvollen. Mange samer satte seg opp slike bur ved gårder som lå på steder der en hadde veien forbi. I slike bur kunne en oppbevare både et matforråd og ulikt sesongutstyr. Ved at burene lå inntil gårdene var de holdt under oppsikt av gårdsfolket og det var derfor liten risiko for at burene fikk besøk av uvedkommende. Når familiene oppe i Hyllingsdalen hadde ærende i bygda, lå Torsvollen langs leia som ble brukt til Brekken. Da var det praktisk å mellomlagre noe av varene en hadde handlet nede i bygda, i buret på Torsvollen. Buret ble registrert i 1983. I 1999 var imidlertid buret borte.

Gåetie-sijjie (gammetuft) ved Fjelltjønnbekken, Fjølburøsten

På en furukledt bakke like ved Fjelltjønnbekken finner vi en teltboplass som ble brukt av samene Morten Mortensen med familie. Denne ble ifølge Mortens egne opplysninger (Fjell-Folk nr. 38), tatt i bruk én vintersesong sist på 1800-tallet fordi kobberverkets folk hadde brent ned samenes opprinnelige koie, «Røsten-koia», ikke langt derifra.

Teltstengene/reisverket er i dag nesten oppråtnet, men er fortsatt synlige, liggende på boflaten der låavth-gåetie (telkåta) stod. Aernie (ildstedet) er fortsatt synlig selv om flere av teltstengene ligger over ildstedet. Ildstedet måler 1,07 m x 0,9 m og er orientert NV-SØ. Døråpningen har sannsynligvis vært mot bekken og i SØ. Ved bakkens søndre kant er det en steinsamling som kan ha sammenheng med boplassen. Flere trær

Figur 9 Gammetuft ved Fjelltjønnbekken. Foto: Mattis Danielsen.

på denne bakken har eldre huggemerker og barktak. Noen av barktakene har inskripsjoner/initialer som kan stamme fra denne bruken av bakken.

Registrert i 1927 av Lars Danielsen og Morten Mortensen, i 1983 av Leif Pareli og Sverre Fjellheim og i 2019 av Mattis Danielsen og Nicklas Danielsen.

Beingjemme ved Knappåsen

Ved sørlige del av Knappåsen, ikke langt fra stien til Ol-bekktjønnene, ble det sommeren 2019 funnet en måaroe-vårhøe (beingjemme) i en flyttblokk.

Beingjemme er et typisk kulturminne for samisk kultur og innehar en hellig dimensjon. I henhold til samisk tradisjon ble beinene fra måltider deponert på utvalgte plasser, gjerne i relativt tørre steinurer, eller sprekker og hulrom i flyttblokker/kampesteiner. Deponeringen var knyttet opp imot forestillinger om reinlykke, som for eksempel at reinen ville holde seg mer samlet ved at beinene ble samlet på ett sted, og at reinflokken gjenoppstod gjennom de deponerte beina. Vanligvis finner man også samiske boplasser i nærheten.

I en kampestein med en vertikal (ca. 45 grader) gjennomgående sprekke ligger det flere beinrester som er tydelig margkløyvde. Selv om sprekken er delvis eksponert mot regn fremstår den som tørr. Sprekken er gjennomgående NV-SØ. Det ble ved denne anledningen ikke funnet boplasser i umiddelbar nærhet, men da man har opplysninger om flere sådanne, kan man regne med at disse kan finnes ved noe grundigere leting.

Gåetie-sijjie (gammetuft) ved Knappåsen

Like ved Langtjønnas vestre side, oppe på en bjørkekledt rygg, ble det i 2019 dokumentert en gammetuft. Denne boplassen antas å ha vært i bruk fra rundt midten av 1800-tallet på bakgrunn av opplysninger (Fjell-Folk nr.38).

Boflaten vises som en sirkulær flate på ca. 5 m. i diameter, hvor det ble påvist en sentralt plassert *aernie* (ildsted). Ildstedet måler ca. 1,4 m x 1,2 m. og er orientert NØ-SV. På baksiden av tufta, ca. 5 m. mot nord og Langtjønnna, vises også restene av en liten murt kjeller/oppbevaringsplass, inntil en større stein.

Figur 10 Beingjemme i kampestein. Foto: Mattis Danielsen.

Figur 11 Beingjemme. Lårbein. Foto: Mattis Danielsen.

Det antas at dette er boplassen til Morten Hansa og Anna Olsdatter med familie. Morten og Anna var født på 1820-tallet og holdt til i området fra siste halvdel av 1800-tallet. Flere steder i dette området er det lagt opp markeringsteiner oppe på større steiner. Disse kan ha hatt ulike funksjoner, men sannsynligvis har det vært markering for leder og diverse oppbevaringsplasser. Registrert i 2019 av Mattis Danielsen og Nicklas Danielsen.

Slaameme-gåtie (gamme i nedfall) ved Knappåsen

Ikke langt fra ovennevnte gammetuft finner man også restene av en gamme som er i ferd med å gå tilbake til naturen. Denne er fortsatt delvis oppreist, og man kan tydelig se hvordan den er bygget. Inne i tufta synes en trekasse og man kan skimte *aernie* og dets konstruksjon. På veggstokkene er det flere spiker, hvor det henger taustumper som sannsynligvis er rester etter diverse oppheng. Reisverket er nå ca. 4 m. i diameter med en høyde på 2,45 m.

Gamma ble først registrert i 1927 av Lars Danielsen og byggherren Morten Mortensen (sønn av tidligere omtalte Morten Hansa). Morten Mortensen var i 1927 en gammel mann. Han ga mange opplysninger og fargerike beskrivelser angående samiske boplasser, liv og virke i eldre tider. Dette kan leses i sin helhet i Rørosmuseet årbok, Fjell-Folk nr.38. Tufta ble igjen kontrollert i 1983 av Sverre Fjellheim og Leif Pareli (L. Pareli 1985), og i 2019 av Mattis Danielsen og Nicklas Danielsen.

Låavth-gåtiesijjie (teltboplass) Langtjønna, Knappåsen

På en odde ved tjernets nordre bredde ble det i 2019 også registrert en *aernie* (ildsted). Denne synes å stamme fra en *låavth-gåtie* (teltkåte).

Figur 12 Gammetuft ved Knappåsen. Foto: Mattis Danielsen.

Figur 13 Gammetuft ved knappåsen. Foto: Mattis Danielsen.

Figur 14 Teltboplass ved Knappåsen. Foto: Mattis Danielsen.

Ildstedet er temmelig overgrodd, men ildstedsteiner og kull ble påvist med jordsonde. Dette kan stemme med opplysninger gitt av tidligere omtalte Morten Mortensen. I alt kunne det være opptil 6 gammer og telt i bruk av gjeterne og familier oppe ved Knappåsen vinterstid, ifølge Morten Mortensens opplysninger.

Kanhuset, Svenskveien nr. 43 (Hus 304)

Huset har fått navnet etter Anders og Marit Kant som eide denne eiendommen i Svenskveien fra omkring 1942 og til utpå 1970-tallet. Anders var født i 1889 og foreldrene var Morten Mortensen og Marit Andersdatter Kant. Anders sine foreldre var begge født og oppvokst i Rørosfjellene og livnærte seg av rein, fiske og annet vilt. For mange samefamilier på 1800-tallet ble det av ulike årsaker umulig å leve av rein, og flere måtte finne seg annet livsopphold. Slik var det også for Marit og Morten. De to jobbet i perioder som reingjeterne ulike steder, men Morten arbeidet også i flere perioder for Røros Kobberverk. Utover 1890-åra ble nok familien mer og mer fast bosatt på Røros. Dette var i åra Anders vokste opp. Anders og boren Magnus ble confirmert på Røros i 1905, og ut fra folketellinga i 1910 vet vi at Anders også jobbet som vaskeriarbeider for kobberverket. Anders giftet seg med Marit Nordgaard (f. 1907) fra Ålen og de fikk døtrene Lilly Alvhilde, Margit, Solveig Synnøve, Selma, Astrid og Blenda Margrethe. Anders startet nok sin arbeidsgjerning på vaskeriet ved Kongens gruve, men var senere anleggsarbeider ved ulike anlegg rundt om i landet.

I 1942 ble hus nr. 304 og hus nr. 465 i Svenskveien solgt fra Røros kommune til Anders Kant. Anders og Marit satte opp et nytt hus vegg i vegg med det gamle.

Anders døde i 1972, og Marit døde i 1979.

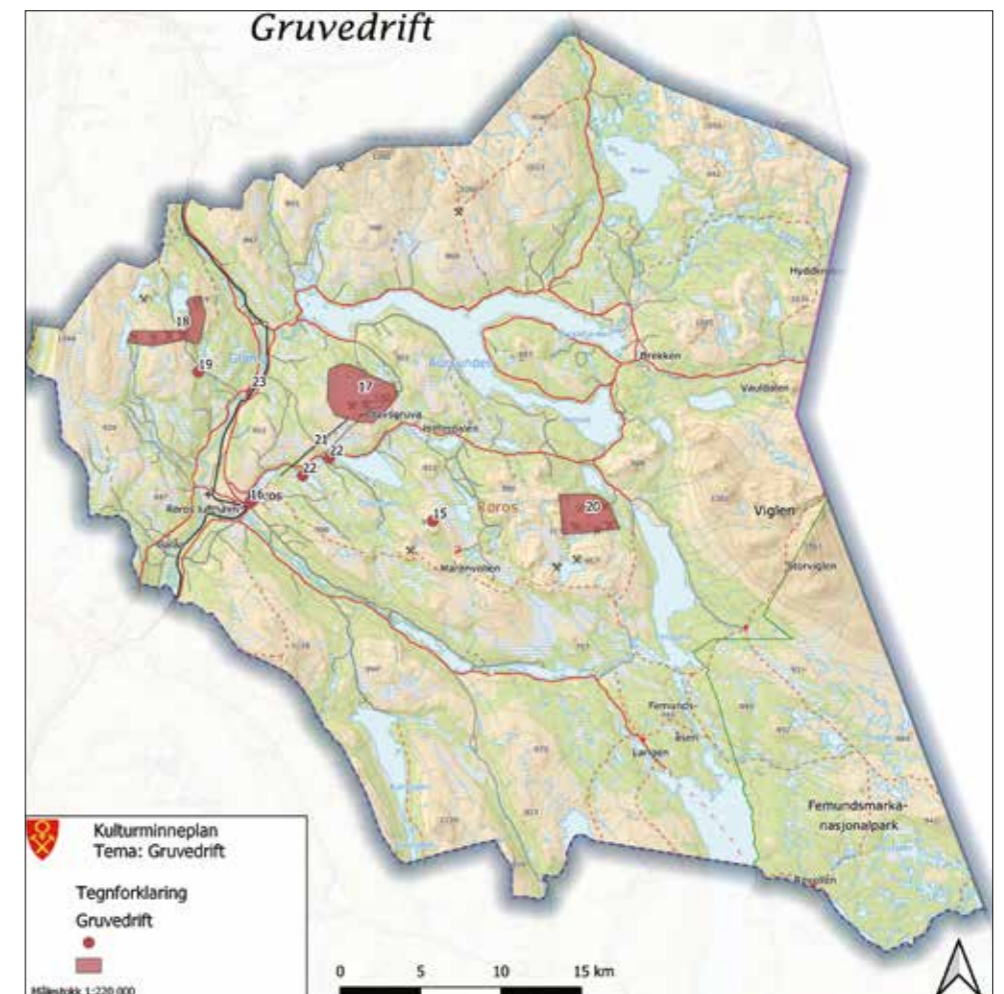
Figur 15 Svenskveien 43, Kanhuset.

7 Gruvedrift

Gruvedrift har vært den viktigste næringen mesteparten av tiden Røros har eksistert som det samfunnet vi kjenner det som i dag. Røros kobberverk var det ledende bergverket, men det har til tider også vært drevet gruvedrift etter kobber og særlig krom av andre private selskap i området.

Røros kobberverks 333 års driftsperiode, fra 1644 til 1977, hadde stor betydning for utviklingen av det kulturlandskapet vi finner i kommunen i dag. Bergverksdrifta hadde stort behov for brensel i både gruvene og smeltehyttene, noe som medførte en avskoging av området. Rundt gruvene og smeltehyttene ble det oppført bygninger og andre konstruksjoner som var nødvendig for å holde drifta i gang. Stier, veier, taubaner og etter hvert også jernbane var pulsårene som bant systemet i hop. Gruvedrifta påvirket både naturen og folket. Avskoging og forurensing av vassdrag var en følge av industrieventyret på Rørosvidda. Folket ble formet av næringa, og det vokste fram en unik arbeiderkultur. I dag er restene etter gruvedrifta del av verdens natur- og kulturarv. Naturen er i ferd med å ta tilbake områdene som gruvedrifta la beslag på.

7.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt/område	Type	Hensynssone
15	Rauhåmmåren	Gruveområde	H570
16	Malmplassen	Smeltehytte m.m.	H570 og H730
17	Storwartz	Gruveområde	H570 og H730
18	Nordgruvefeltet	Gruveområde	H570
19	Lergruvbaken	Gruveområde	H570
20	Kromgruvne i Feragen	Gruveområde	H570
21	Taubanen Storwartz-Røros	Taubane	H570
22	Dammene i Hittersjøvassdraget	Dammer	H570
23	Ormhaugfossen smeltehytte	Smeltehytte	H570

Figur 16 Rauhåmmåren.

Rauhåmmåren

Den første kobbergruva på Røros ble anlagt ved Rauhåmmåren etter at Lorentz Lossius hadde funnet malm her. Lossius var forvalter ved Kvikne Kobberverk og ble gift med datteren til sogneprest i Meldal, Anders Olsen Bruse. Sammen dannet Lossius, Bruse og Hans Lauritzen, sogneprest på Tynset, et partisipantskap for å drive gruva, som fikk navnet «Freyes Gluck». Mutingseddelen ble utstedt 28. august 1644. Malforekomsten viste seg etter hvert å være av dårlig kvalitet og drifta skal ha opphørt i 1645. Gruva har for ettertiden blitt kalt for «Lossius-gruva».

I 1820 skal Jens Anders Hitterdal ha funnet krommalm i Rauhåmmåren.³ Krom ble på denne tiden brukt i garveriindustrien og til farvestoffer. En høyesterettsdom fra 1834 slo fast at rettighetene til Røros kobberverk fra 1646 ikke omfattet krom. Dette banet veien for flere private selskaper til kromgruvedrift i Røros-området på 1800-tallet. I tillegg til Røros kobberverk, drev f.eks. kjøpmann Axel Magnus Fahlstrøm, Alf Skancke og lensmann L. Opdahl gruvedrift i Rauhåmmåren og Klettan i ulike perioder på 1800-tallet og omkring første verdenskrig. Under første verdenskrig ble malmen kjørt med hest og vogn ned til Djupsjøen, hvor den ble fraktet på pram over sjøen til en liten odde ved demningen av Djupsjøen.⁴

I dag finnes det en rekke skjerp og gruveåpninger rundt Rauhåmmåren. I tillegg er det rester etter noen få steinbygninger og hustuffer.

3 Truls Gjestland: Gruvedrifta i Rauhåmmåren, 1995: 25.

4 Gjestland 1995: 34.

Malmplassen

Høsten 1646 skal den første smeltehytta ha stått ferdig ved Hitterelva øst for gården Aasen. Elva var kraftkilden og drev blåsebelgene til smelteovnene. Malmplassen på Røros var selve navet for virksomheten til Røros kobberverk. Her lå hovedhytta til kobberverket og rett nedenfor Malmplassen lå både direktørgården og ikke minst bergskrivergården, som kom til å huse administrasjonen til kobberverket fram til konkursen i 1977.

Malmplassen var ramme for bearbeidinga av kobbermalmen fra gruvene. Malm og kull ble kjørt inn med hest og slede vinterstid, fram til jernbanen og taubanen overtok mye av transporten i henholdsvis 1877 og 1903. Smelthytta ble fornyet og utbygd en rekke ganger, både etter brann og slitasje. Den siste hytta ble oppført i 1888 og med den høye pipe ble den i liket med Røroskirka et landemerke i bergstaden. Ute på Malmplassen foregikk røstinga av kobberet i eldre tid. Grovknust malm ble lagt opp i hauger på underlag av røstved. Her lå malmen og brant i uker for å fjerne svovelet i malmen.

Nedenfor Smelthytta lå Kurantgården eller Bygningsgården. Her fantes det både smie, hjul- og belgmakerverksted. Ovenfor hytta lå hyttstuggu, hvor hyttskriveren hadde kontor. Her var det også laboratorium og arrest. Hyttklokka ringte arbeiderne til og fra skift. På østsida av elva vokste slagghaugene opp - avfallet fra smelteprosessen. Sleggen ble i den eldste tida kjørt ut med hest og vogn, mens den etter 1888 ble fraktet ut på en egen slaggbane. På denne sida av elva lå også køllageret innenfor den avlåste kølplanken. På denne siden av elva var det også sag, og i 1856 ble det oppført en egen bygning for kaldrøsting av malm - murhytta. Taubanen kom også inn til Malmplassen på dette området, og her står en av 4 gjenværende taubanebukker fra taubanetraseen Røros - Storwartz.

I 1953 ble det slutt på drifta i smeltehytta på Røros. Kobberkonsentratet ble fra da av transportert til Boliden i Sverige for videre bearbeiding. I 1975 brant de gjenværende delene av Smelthytta ned. I 1988 ble dagens museumsbygning oppført, en kopi av smelthytta fra 1888. Malmplassen er valgt ut som Røros kommunes 1000 års sted. I 2015 ble Malmplassen med bygninger, slagghaugene, bruer og andre installasjoner etter kobberverket fredet etter kulturminneloven.

Figur 17 Smelthytta

Storwartz

I 1645 ble det anlagt et skjerp i Storvola, eller Storwartz. Tradisjonen forteller at det var bonden og jegeren Hans Aasen som på en av sine jaktturet i området fant malmen som skulle gi grunnlaget for gruvedriften i området. Aasen skal ha skutt en reinsbukk som i dødskrampa sparket opp malmsteinene. Skriftlige kilder bekrefter at Hans gjorde malmsfunnet, men om det var reinen som sparket opp steinene forblir et mysterium. Gruvedriften i Storwartz-området skulle vare helt fram til 1972, noe som gjør området til et av de to viktigste gruveområdene til Røros kobberverk. Den eldste gruva, Gamle Storwartz, eller Alter Berg, ble drevet fram til ca. 1700. Etter hvert fulgte Nyberget (1650-1713), Hestkletten (1650-1756), Gamle Solskinnet (1673-1730), Quintus og Myrgruva, Nye Storwartz (1708-1946) og Nye Solskinnet (1856-1930-tallet), og til slutt Olavsgruva (1937-1972). Nye Storwartz var kobberverkets hovedgruve gjennom hele 1700-tallet.

Gruvelandskapet på Storwartz består i dag av en rekke gruver og skjerp, bygninger og konstruksjoner knyttet til gruvedriften. De eldste sporene etter gruvedriften finner vi sørvest for bygningene på Øvre Storwartz. Her finner vi blant annet Cornelia Sjakt, trolig en av de aller eldste gruvesjaktene i området. Sjakta er drevet nedover i fjellet ved hjelp av fyrsettinger, noe som tydelig ses på fjellveggen nedover i sjakta. Det er i dette området vi også finner den eldste bergvelten som ble båret ut med håndmakt. Hesten og vannet var kraftkildene som ble brukt til å drive heiser og pumper i gruvene. Ved Nye Solskinnet er det tydelige spor i marka etter ei hestevandring som trolig var overbygget.

Vannet var hovedkrafta for å drive pumpesystemene i gruvene. For å samle nok vann ble det bygget et omfattende system av vannrenner og dammer i området for å sikre nok vann til gruvedriften gjennom hele året. Rennene var gravd ned i bakken og flere steder var det også trekonstruksjoner i rennene for å hindre at de seg sammen der de krysset myrer. I tillegg var rennene tildekket for å hindre at de frøs vinterstid.

Gruvelandskapet på Storwartz er ei historiebok over gruvedriftas teknologiske framskritt fra 1600-tallet opp mot vår egen tid. Staller, smie, hjulmakerstuggu og rester etter hjulgroper til vannhjul forteller om den eldste driftsperioden, mens taubanen og flotasjonsverket fra 1946 står som representanter fra gruvedriften på 1900-tallet. I dag er Nyberget og Olavsgruva museumsgruver hvor besøkende kan oppleve gruverommene og lære om 333 års gruvedrift på Røros. Store deler av området ble forskriftsfredet etter kulturminneloven i 2015.

Figur 18 Storwartz-område sett fra øvre Storwartz.

Figur 19 Christianus Sextus.

Nordgruvfeltet og Lergruvbakken

Nordgruvfeltet var det andre store gruveområdet til Røros kobberverk. Den eldste gruva, Arvedal, ble anlagt allerede i 1657. Christianus Sextus fulgte på i 1723, og i 1735 ble Kongens gruve satt i drift. Etter hvert vokste det fram et eget samfunn rundt Kongens gruve. Her var det egne familieboliger, butikk, postkontor og til og med skole i en periode.

Etter andre verdenskrig ble det slutt på gruvedriften ved Kongens og Sextus. Det lille samfunnet på Kongens ble deretter fraflyttet og bygningene stående til nedfalls. På 1970-tallet brente kobberverket det som var igjen av bygninger på stedet. Etter hvert fulgte også tildekking av slamdammen og annen opprydding. Til tross for brenninga og oppryddinga er det fortsatt bevart flere spor i landskapet etter gruvedriften. På Sextus er stallen istandsatt og taubanestasjonen og enkelte taubanebukker står fortsatt. Vassrenna fra Fjellsjøen, hjulgrava for vasshulet i enden av vassrenna er også bevart. En kan også se restene etter fundamentene for et stangfelt på over 500 meter som ble oppført på begynnelsen av 1800-tallet.

I 1886 ble Arvedalslina ferdig, et jernbanespor fra Tyvoll til Kongens. Malmen ble da fraktet ned med jernbane. I 1910 ble det bygd taubane ned til Harborg som tok over transporten. Traseen for både jernbanelinja og taubanen er fortsatt synlig i terrenget. Fundamentet etter taubanestasjonen på Harborg er også bevart.

I Nordgruvfeltet finner vi også den siste gruva etter kobberverket, Lergruvbakken. Drifta her startet opp 23. februar 1973 og pågikk fram til oktober 1977, da kobberverket ble slått konkurs. I motsetning til de andre gruvene til kobberverket var Lergruvbakken ei sinkgruve. Da gruva var i drift stod den for ca. 1 % av sinkproduksjonen i Norge.

Figur 20 Rystesoll ved Skardgruva. Foto: Knut Wolden.

I Lergruvbakken ble malmen drevet ut ved hjelp av to-boms borerigger og deretter lastet opp med diesel-drevne hjullastere. Malmen ble deretter kjørt til flottasjonsverket med lastebil. Det eneste som er igjen av gruva i dag er en murbygning som fungerte som verksted og inngang til gruva.

Kromgruvene i Feragen

På begynnelsen av 1800-tallet ble det gjort funn av krommalm i fjellene rundt Feragen. Krom ble første gang oppdaget i 1797 av den franske professoren Louis Nicolas Vauquelin. Det skulle vise seg at de rikeste forekomstene av krommalm i Norge befinner seg i et område rundt Feragen, Rauhåmmåren og Klettan.⁵ Til sammen er det registrert over 230 gruver og skjerp i Feragsfjella og Rauhåmmåren etter leting etter krommalm. Vi kjenner navnet på flere av skjerpene: Svinet, Slarva, Kjerringa, Kongen, Megga, Rotta og Forsøket.

Det var flere ulike aktører som drev kromgruvedrift i Feragen. Firmaet M. Engzelius & Søn startet opp drift allerede i 1835. I 1915 overtok det svenskeide Bergverk-Aktieselskapet Røragen de fleste av gruvene til Engzelius. Den største utvinninga av krom foregikk under 1. verdenskrig. Til sammen skal det ha blitt tatt ut omkring 30 000 tonn med krommalm fra gruvene på Røros. Den siste gruva som var i drift var Skard-gruva.

De aller fleste gruvene i Feragsfjella er i dag gjenfylt, men det finnes fortsatt bevarte bergvelter og hustuffer etter staller og mannskapsbrakker. Ved Svinet gruve finnes det også rester igjen etter ei hestevandring. Like ved Skard-gruva er det rester etter rystesoll og levningen etter en motor.

⁵ Knut Wolden: Røros. Verdensarv med kappår, krom og kvitsand. 2010: 45.

Taubanen Storwartz-Røros

I 1903 stod taubanen mellom Storwartz og smeltehytta på Røros ferdig. Banen var 11 km. lang og skal ha kostet 114 036 kr. å få oppført.⁶ Den første taubanen til kobberverket hadde blitt oppført fire år tidligere, i 1899, på Muggruva. Denne ble tatt ned i 1941 og gjenoppsatt mellom Storwartz og Olavsgruva. Denne banen står fortsatt intakt i dag.

Taubanen mellom Storwartz og Røros var konstruert på samme måte som taubanen mellom Storwartz og Olavsgruva. Etter at flotasjonsverket ble etablert på Storwartz i 1926 ble kobberkonsentratet sendt videre til Røros for smelting. Dette konsentratet var fuktig og det var ikke til å unngå at det rant av litt underveis langs ferden ned til bergstaden. Dette førte til at grunnen under taubanen ble sterkt forurenset.

Drifta av taubanen krevde mye vedlikehold og reparasjoner. Særlig oppe på fjellet kunne været til tider være krevende, og det hendte at deler av taubanen blåste overrenne. Foruten skader som følge av uvær, krevde drifta av banen et løpende ettersyn. Bukker måtte skiftes ut som følge av råte og slitasje, og det hendte at kibbene som fraktet malmen falt av og måtte repareres. Verst var det når bære- eller draglina røk. Da måtte det sendes ut mannskaper for å spleise kabel.

Fram til ca. 1940 lå endestasjonen for taubanen rett ovenfor Murhytta og konsentratet ble kjørt fram til smeltehytta med hest. Etter at endestasjonen ble flyttet og anlagt rett over elva for smeltehytta ble konsentratet tippet fra kibbene og over på ei vogn som gikk inn på konsentratbrua over elva og inn i konsentratbingen i hytta.

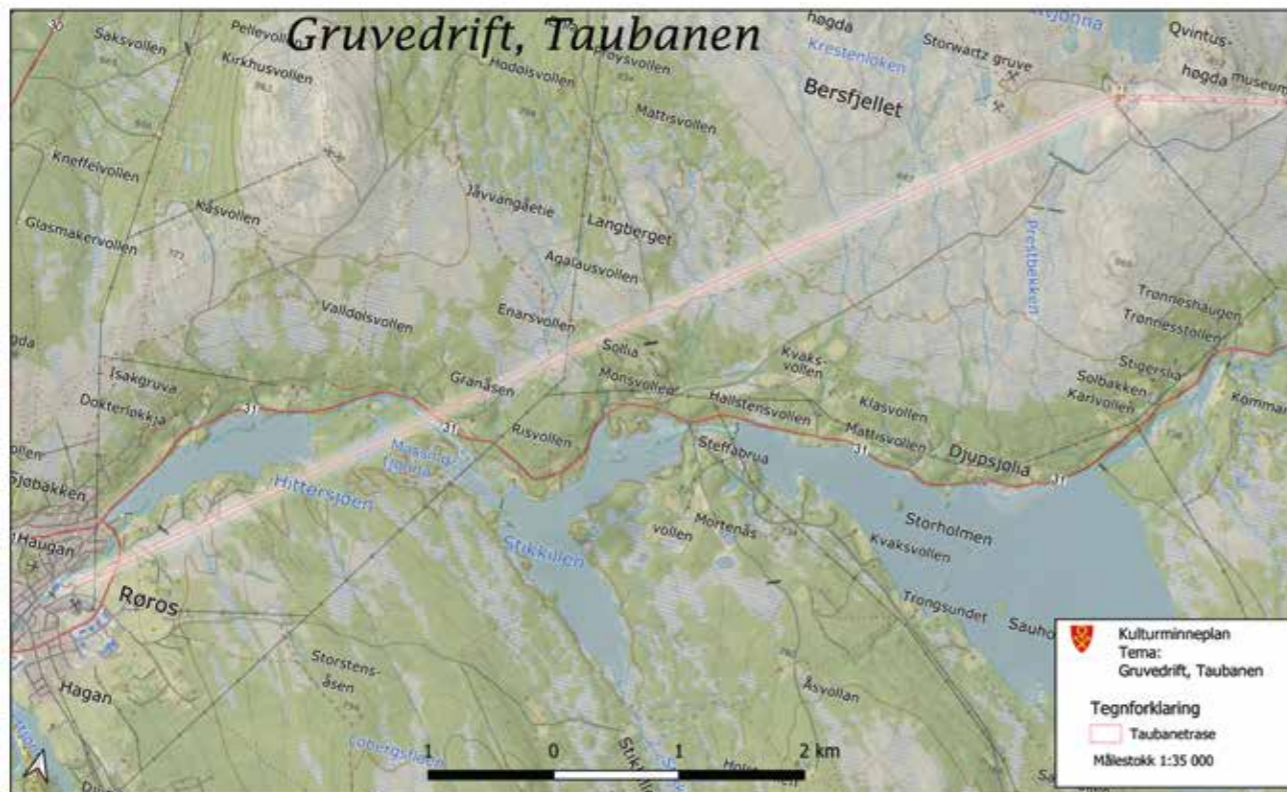
Taubanen var i drift til utpå 1960-tallet. Etter at kobberverket ble nedlagt skulle alle farlige installasjoner i dagen ryddes og de aller fleste taubanebukkene ble revet. I dag står det igjen 4 taubanebukker fra traseen. Langs taubanetraseen gikk det også ei telefonlinje. Rett ovenfor der taubanen krysset Falunveien er det gjenreist en telefonstolpe som viser hvor traseen gikk. Foruten disse bukkene og stolpene kan gata der banen gikk lett observeres i terrenget som ei svartbrent stripe i terrenget. Det finnes også rester etter fundamenter etter bukkene her og der i landskapet.

Figur 21 Reising av taubanebukk. Foto Rørosmuseum.

⁶ Gunnar Brun Nissen: Røros kobberverk 1644-1974. 197 6: 235.

Figur 22 Gjenværende taubanebukk på østsida av Hittersjøen.

Figur 23 Djupsjødammen.

Ormhaugfossen smeltehytte

Ormhaugen, eller Nyplassen hytte (1855-1867), ble anlagt ved Glomma for å smelte malmen fra Arvedal. Denne malmen var relativt fattig, og som et forsøk satte man i gang med å utvinne kobberet etter den Sindingske metode - en «våtveis» metode hvor man lutet ut kobberet. Forsøket gikk heller dårlig og allerede i 1867 stoppet driften opp. I 1870 ble bygningene solgt.

I dag finnes det kun tufter igjen etter bygningene, mens kanal og vannrennesystem ligger intakt parallelt med jernbanelinjen. I tillegg er det sterke forurensingsspor rundt omkring på området.

Figur 24 Forurensingsporene viser hvor smeltehytta lå.

Dammene i Hittersjøvassdraget

For å sikre nok vann til smeltehytta på Røros anla kobberverket flere dammer oppover vassdraget nordøstover for bergstaden. I Hitterelva ovenfor Smelthytta, ble det anlagt flere dammer, deriblant Sagdammen.

Ovenfor Hyttelva ble de tre sjøene Hittersjøen, Stikkilen og Djupsjøen oppdemt ved at det ble bygget tømmerkistedammer på slutten av 1600-tallet. Mens gruvedrifta pågikk ble det gjort et løpende vedlikehold på dammene, men etter konkursen ved kobberverket stoppet dette opp. På slutten av 1980-tallet var dammene i de tre sjøene i svært dårlig forfatning. Dette resulterte i et omfattende restaureringsarbeid på begynnelsen av 1990-tallet, hvor alle tre dammene ble istandsatt.

8 Kulturlandskap og bygningsmiljøer

Rundt omkring i kommunen finnes det en rekke verdifulle kulturlandskap og bygningsmiljøer som forteller historier om tidligere tiders bruk og levesett. De er kilder til kunnskap om fortida og områder som er rike på opplevelser. Samtidig er disse områdene landskap hvor dagens innbyggere skal leve og utøve næring.

Innenfor dette temaet ønsker vi å trekke fram større områder som har spesielt høy kulturhistorisk verdi, og hvor sammenhengen mellom natur, kultur og landskap og det enkelte kulturminne henger tett sammen.

8.1 Utvalgte miljøer

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
24	Bergstaden	Tettsted	H570
25	Småsetran	Setergrend	H570
26	Sølendet	Slåttemark	H570
27	Lystsetrene på Sundet	Setre/sommersted	H570 og H730
28	Hiort-Engan	Seter/Sommersted	H570
29	Ratvolden-Falkberget	Gårdsanlegg	H570
30	Stikkildalssetran	Setergrend	H570
31	Rørosgård	Kulturlandskap	H570
32	Feragen	Grend	H570

Figur 25 Rørosku på grashaga ved bergstaden.

Bergstaden

Bergstaden med byplan, gårdsanlegg og enkeltbygninger er et av de aller viktigste kulturmiljøene i Røros kommune. Den godt bevarte trehusbebyggelsen ble allerede i 1980 skrevet inn på verdensarvlista som en del av verdens kulturarv.

Da røyken steg opp fra den første smeltehytta høsten 1646, var det Hitterelva som kraftkilde som bestemte plasseringen av bergstaden som vokste fram. Innenfor grensene for den frie bergplassen kunne befolkningen som strømmet til verket sette seg opp hus og rydde jord. Gårdene ble lagt tett i tett etter et bymessig mønster. Trolig var bergstaden delvis planlagt på et tegnebrett, noe det eldste kjente kartet fra 1658 tyder på.

To år på rad, i 1678 og 1679, ble bergstaden satt i fyr av svenske styrker. Bare kjerka skal ha stått tilbake. I det store og hele ble bergstaden gjenoppbygget etter samme mønster etter brannene. Siden den gang har det vært mange enkeltbranner, men en har vært forskånet for større bybranner.

Skiftende tider og mangel på byggematerialer har trolig vært noen av årsakene til at bergstaden framstår som den gjør i dag. Røros ble «oppdaget» av antikvarene på slutten av 1800-tallet, og allerede i 1923 ble de første fredningene av gårdsanlegg og enkeltbygninger gjennomført. Etter hvert fikk bergstaden som helhet større oppmerksomhet, og hele den gamle sentrumskjernen ble regulert til bevaring omkring 1980.

Figur 26 Bergstaden

Bebyggelsen i bergstaden består i all hovedsak av bygninger oppført i laft og bindingsverk, i en og to etasjer. Eksteriøret på våningshusene preges i stor grad av 1900-tallet, men enkelte bygninger har eldre paneler og andre bygningsdetaljer. Fargene på bygningene spenner også bredt i alder. I dag blir stadig flere bygninger tilbakeført til opprinnelige fargesettinger, og med ulike alder på bygningene gir dette et fargerikt bybilde. Uthusene er de bygningene hvor også eksteriøret i stor grad framstår som uendret. Mye av dette skyldes materialknapphet og ikke minst etableringen av Uthusprosjektet på 1990-tallet.

Bergstaden har opplevd ulike tilnærminger fra kulturminneforvaltningen opp gjennom historien. Ikke alt som har blitt gjort har med ettertidens øyne vært like heldig med tanke på bevaring av de historiske verdiene. «Byen» på fjellet står fortsatt som et viktig dokument over den harde arbeidshverdagen som rådde på vidda gjennom 17- 18- og 1900-tallet. Bergstaden og bygningsmiljøet består av en rekke enkeltelementer som skal forvaltes til det beste for framtidens generasjoner, både lokalbefolkningen og besøkende.

Småsetran

For å brødfø den stadig voksende befolkningen på bergstaden var en helt avhengig av å produsere det meste av maten til innbyggerne lokalt. Rundt den frie bergplassen kunne folket fritt ta seg dyrkingsjord til husdyra, som både ble holdt for maten og for transport. Etter hvert vokste det fram ett lappeteppes av små og store teiger med dyrkajord rundt bergstaden, lokalt kalt grashagaa. I 1885 hadde antallet hagaer kommet opp i over 700. De fleste hadde ei eller flere høylauer hvor høyet ble lagret før det ble kjørt hjem på vinterstid.

På nordøstsiden av bergstaden, opprinnelig kaldt «Småhaverne», utviklet det seg på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ei setergrend som etter hvert fikk navnet Småsetran. Allerede på midten av 1800-tallet hadde det blitt etablert enkelte setervoller nede ved Hittersjøen. Etter hvert begynte flere å sette seg opp sommerfjøs på hagaene sine som lå i nærheten av utmarka, hvor krøttera gikk på utmarksbeite. Dette ble en overgangsordning for mange før de fikk etablert seg ei riktig seter med både seterfjøs og seterhus.

Figur 27 Godt bevart seterstue i Småsetran.

Etter at by-jordbruket gradvis ble nedlagt utover 1950- og 60-tallet opphørte også jordbruksdrifta i Småsetran. Setrene gikk over til å bli fritidseiendommer og stadig mere av dyrkajorda ble stående brakk. På 1970-tallet ønsket kommunen å bygge ut området med boliger, men Miljøverndepartementet gikk imot planene og fikk vedtatt en statlig reguleringsplan hvor området ble regulert til bevaring.

På 2000-tallet ble det etablert to nye gårdsbruk i området for å sikre ivaretakelsen av kulturlandskapet i Småsetran. Hver høst beiter Rørskua og en liten flokk med Gammel norsk spælsau på grashagaene og gir en ekstra dimensjon til opplevelsen av det gamle kulturlandskapet. Gradvis har dyrkajorda blitt tatt i bruk igjen og høylauer og seterlegg blitt istandsatt. I dag er så godt som alle grashagaene i området i full drift og det jobbes kontinuerlig med ivaretakelse av bygninger og rydding av vegetasjon som vokser opp. Området har blitt et viktig utfartsområde for lokalbefolkningen og et referanseprosjekt for samspillet mellom aktivt landbruk og vern av kulturlandskap.

Sølandet

Jordbruket var i eldre tider avhengig av å høste deler av vinterfjøret til husdyra i utmarka. Før kunstgjødsel ble tatt i bruk for alvor var det begrenset hvor store avlinger som kunne høstes på innmarka. Markaslåtten var derfor svært viktig for å skaffe nok vinterfjør til dyra. Hver gård hadde som regel sine områder med «kåser», hvor det ble slått og tørket gras på bakken.

Sølandet har de største og rikeste utmarksslåttene i kommunen, og er i tillegg et av Norges største sammenhengende områder med rikmyr.⁷ Området består for det meste av myr, mens resten er skogdekt eng og hei. Det kalkrike grunnvannet i området skaper gode levekår for en rekke orkidearter, deriblant Svartkurla.

På Sølandet var det tidligere flere lauer og slåtdebuer. Slåttefolket brukte buene til overnatting under slåtten, mens høyet ble oppbevart i lauene fram til det ble kjørt fram med hest og slede på vinterføre. I dag er det bevart tre lauer og to buer innenfor området.

Figur 28 Høystakker på Sølendet. RMUB 15988.

Sølendet ble holdt i tradisjonell drift fram til 1950-tallet, og på det meste ble ca. 2000 mål slått. I 1974 ble 3km² av området fredet som naturreservat, og siden 1977 har det vært gjennomført skjøtselsarbeid i området. Formålet med fredninga er å bevare et enestående slåttelandskap med en særlig rik og egenartet flora.

Lystsetrene på Sundet

På 1800-tallet, etter at kobbervirket hadde mistet handelsprivilegiene, vokste det fram et handelsborgerskap på Røros. Disse familiene bygde etter hvert opp egne sommersteder rundt bergstaden. Disse anleggene hadde en dobbeltfunksjon i det de både var rekreasjonssteder, men også setre. Alle sosiale sjikt i bergstaden hadde som regel et gårdsbruk ved siden av. På disse stedene var det imidlertid tjenestefolket som hadde ansvaret for det meste av arbeidet, mens «storingan» selv kunne bruke tiden på rekreasjon og underholdning av ulike slag. To av sommerstedene på Sundet som er best bevart er Sundbakken og Litjtrøa.

Sundbakken

Sundbakken fungerte som landsted for kjøpmannsfamilien Engzelius i perioden 1875 - ca. 1925.⁸ Før dette hadde kjøpmann Morten Leigh og senere enka Madame Leigh, benyttet eiendommen. Den gamle hovedbygningen på eiendommen ble oppført av Leigh. Engzelius bygde ut anlegget med ny hovedbygning på 1870-tallet. Familien anla også parkanlegget sørover langs Glåma med ride-alleer og lysthus. Det ble videre anlagt danseplass og tennisbane. Sør for gårdsanlegget ble det oppført en kjeglebane i sveitserstil. Selve banen var ca. 30 meter lang og innebygget med et mindre hus i hver ende.

I 1933 ble anlegget solgt til familien Møllmann som bosatte seg på eiendommen og drev gårdsbruk der. Det gamle tjener- og bryggerhuset ble blant annet ombygd til bolighus og det ble etter hvert oppført en ny driftsbygning sør for tunet. I dag står fortsatt de fleste av bygningene som tilhørte anlegget, men flere av dem har behov for istandsetting. Formålet med hensynsna for Sundbakken er å bevare kulturlandskapet, bygninger og andre kulturminner knyttet til perioden eiendommen var i bruk som landsted for Leigh og Engzelius. Av gjenværende bygninger fra denne perioden kan nevnes de to hovedbygningene etter Leigh og Engzelius – et sommerfjøs fra 1811, restene etter kjeglebanen, ei lekestue og to lysthus.

Figur 29 Sommerstue etter Madam Leigh på Sundbakken.

Figur 30 Seterstua på Litjtrøa.

8 Bente Egeland: Tre 1800-talls landsteder ved Røros Bergstad – en bygningshistorisk undersøkelse. 1997: 29.

Litjtrøa

Landstedet slik det står i dag, ble anlagt av doktor Brostrup, Marius Muller omkring 1880.⁹ I 1915 ble også dette anlegget kjøpt av familien Engzelius. Anlegget består av en rekke bygninger, deriblant hovedbygning i sveitserstil, drengstuebygning, sommerfjøs, vaskehus, høylaue og sommerfjøs. I tilknytning til gårdstunet var det tilrettelagt en mindre «naturpark» hvor hestene gikk på beite. Det var trolig noen stier gjennom parken og det var demt opp en liten dam. Det skal ikke ha vært plantet ut blomster eller andre prydevekster i parken.

Hovedbygningen gjennomgikk trolig en modernisering etter at Engzelius kjøpte anlegget i 1915. Interiøret er preget av nybarokk, mens eksteriøret minner om nyklassisisme. Interiørene skriver seg i all hovedsak fra ombyggingen i 1915 og er i det store og hele svært godt bevart, noe som er sjeldent i Norge når det kommer til interiører fra denne perioden.¹⁰ I liket med Sundbakken har flere av bygningene på Litjtrøa behov for istandsetting. I 2018 ble anlegget fredet etter kulturminneloven.

Foruten anleggene på Sundbakken og Litjtrøa var det lignende anlegg på Apotekersundet.

Hiort-Engan

Peder Hiort etablerte på 1760-tallet et lystgårdsanlegg etter europeisk forbilde i Tyvold mellom Glomma og den gamle kongeveien. Hiort hadde etter endt utdannelse i København blitt ansatt som proviantskriver ved kobbervirket og avanserte senere til bergskriver og direktør. Hiort var nok godt kjent med idealene ute i Europa når det gjaldt hagekunsten og etablerte et gårdsanlegg med hage og park som vakte stor beundring fra de som besøkte anlegget i samtiden. Det gjorde nok stort inntrykk å se et anlegg av denne størrelsen så høyt til fjells og så langt fra de store kultursentrene.

Gårdsanlegget i Engan bestod av hele tre stuebygninger, som var gruppert rundt en større gårds plass. I midten var det plassert et springvann som sprang 14 alen opp i lufta. Like ved tunet var det anlagt en prydhage og i bjørklia ned mot Glåma var det anlagt flere hovedakser og tverraker som sammen utgjorde barokkparken. I parkanlegget var det oppført flere lysthus og det var plassert en rekke treskulpturer rundt omkring i anlegget. Flere av dem var skjært av den svenske treskjæreren Jöns Ljungberg. Rett ovenfor

Figur 31 Tørkeromladen i Engan

9 Egeland 1997: 55.

10 Jon Brønne: B. 359. Røros landsogn. Sundet. «Litjtrøa» 2016: 93.

Figur 32 Ratvolden.

gården var det anlagt en skanse utstyrt med kanoner og tresoldater. I dag står fortsatt tre av lysthusene bevart på opprinnelig plassering, to av dem er oppført som åttekantkonstruksjoner i bindingsverk med torvtak, mens den siste er oppført som ei lita trekirke. Alle lysthusene ble trolig brukt som høylauer. Av andre spor som er bevart etter anlegget kan nevnes restene etter skansen ovenfor gården, en murt brønn som trolig stod i gårdsanlegget, restene etter steingjerdet som gikk langs Kongeveien og enkelte av aksene i barokkparken. Utover dette er det bevart flere treskulpturer på gårdene i distriktet, og det gjenfinnes stadig bygningsdeler som kan skrive seg fra gårdsanlegget.

Etter Hiorts død ble eiendommen delt i flere parseller, bygningene ble revet og parkanlegget forfalt. Nye gårdsanlegg vokste fram med steingjerder langs nye grenser som delte opp det tidligere store parkanlegget. Landskapet gikk fra å være et sted for «forlystelse og glede» under kobbervirketets glansdager på 1700-tallet, til å bli ramme og levested for den vanlige bergmann og gårdbruker. I dag kan vi likevel gå gjennom dette kulturlandskapet støt på kulturminner, trær og planter som forteller om en helt annen tid og om et mini-Versailles som ble etablert på Rørosvidda for over 250 år siden.

Ratvolden – Falkberget

Johan Petter Lillebakken ble født på gården Trondalen eller Falkberget i 1879. Han kom senere til å ta etternavnet Falkberget. Johan tok over hjemgården da mora døde i 1922. Han slo seg da ned på Ratvolden og bygde opp ei mindre stue. Denne ble utvidet i flere omganger fram mot 1926, da den fikk dagens utseende. Johan og kona Anna drev både gården Falkberget og Ratvolden som ett bruk. På Falkberget innredet Johan dikterloftet hvor han blant annet skrev «Den fjerde nattevakt», «Christianus Sextus» og «Nattens brød». Høsten 1947 og våren 1948 ble det oppført en ny hovedbygning på Ratvolden. Huset var tegnet av funksarkitekten Rolf Prag fra Hamar.¹¹ På Ratvolden og Falkberget finnes en rekke bygninger, deriblant to stuebygninger, sommerstue, to fjøs, stall, smie og stabbur.

Formålet med hensynssoa er å bevare gårdsanleggene med bygninger og jordbrukslandskapet rundt.

11 Jon Brønne: Røros landsogn Rugldalen. «Ratvolden» Åsta og Johan Falkbergets boliger Hovedbygningen fra 1922 og 1948. 2011: 111.

Figur 33 Fjøset på Rassmussvollen.

Stikkildalssetran

Seterdrifta har hele tiden vært viktig i rørosområdet. Før kobberverket ble etablert hadde ålbyggene setrer i området. Flere av disse gikk etter hvert over til å bli gårdsbruk, mens andre fortsatte å være setre, men nå for gårder både på og utenfor bergstaden. Etter hvert vokste det fram større og mindre setergrender rundt omkring i kommunen. I Stikkildalen vokste det fram ei lita setergrend for fire gårdsbruk inne på gaten. I tillegg kommer Randklevvølen et lite stykke lenger øst. Særlig Rassmussvøllen, setra til Rassmusgården i Bergmannsgata, framstår som en godt bevart setervøll. Dyrkajorda er i aktiv drift og bygningene er nylig istandsatt, blant annet igjennom Uthusprosjektet. Her finner vi seterstue, fjøs, stall og høylaue, stabbur, masstuggu og to høylauer ute på setervøllen. Formålet med hensynsna er å bevare kulturlandskapet, de gamle seterbygningene, steingjerder og andre kulturminner innenfor området.

Rørosgård

På Rørosgård har det vært bosetting langt bakover i tiden. Gården nevnes i Olav Engelbrektssons jordebok fra 1530, og betaler da 4 penninger i skatt. Etter at kobberverket ble etablert bosatte presten Anders Bernhoft seg på gården og i 1658 ble den solgt til direktøren ved kobberverket, Johannes Irgens. Direktøren fikk flyttet provianthuset til Rørosgård og arbeiderne ved verket måtte dermed bygge vei mellom bergstaden og Rørosgård og bru over Glåma.

Rørosgård var opprinnelig en stor eiendom og strakte seg fra Engan i sør til Jellhaugen i nord. Etter hvert ble eiendommen oppdelt i flere gårdsbruk. Kulturlandskapet rundt Rørosgård består i dag av flere gårdsbruk, med en rekke gamle og verneverdige bygninger. Hovedbygninga på Rørosgård Søndre er spesielt godt bevart og er en to etasjes tømmerbygning, trolig oppført på andre halvdel av 1700-tallet. Driftsbygninga på gården er også godt bevart og det samme er bebyggelsen på gården Kalvhagan. Det meste av dyrkajorda er i aktiv drift. Formålet med hensynsna er å bevare kulturlandskapet og den gjenværende eldre bebyggelsen.

Feragen

Feragen Smeltehytte ble oppført i 1661 og var i drift fram til 1692. Hytta hadde fire smelteovner og skal ha vært den største hytta utenfor Røros. Smeltehytta i Feragen ble bygd for å smelte malm fra Storwartfeltet, trolig fordi det begynte å bli lite brensel å få tak i rundt hytta på Røros. Malmen ble kjørt hit vinterstid fra Storwartz. I dag er det bare tuftene etter smeltehytta som står igjen, foruten sleggshaugen og røstplassen.

Rundt hytteplassen vokste det fram ei jordbruksgrend. Feragen hadde i liket med Røros, status som fri bergplass der arbeiderne fikk mulighet til å rydde jord og bygge seg gårdsbruk. Folket i Feragen jobbet i smeltehytta og drev i skogen med hogging av tømmer og produksjon av køl som brensel til smeltehytta.

Figur 34 Våningshuset på Rørosgård Søndre.

Figur 35 Dette bordet i Bentgården i Feragen skal stamme fra Hyttskrivergården i Feragen. Foto: Jo Inge Melien.

Figur 36 Feragen. Bentgården, Hagaen og Ol-Eriksagården. RMUB 11053.

På 1800-tallet kom kromgruvedriften i gang. Denne pågikk til ut på 1880-tallet og fikk en ny renessanse omkring første verdenskrig. Jordbruket har imidlertid alltid vært viktig for bosettinga i Feragen. Etter hvert som det ble ryddet ny jord vokste det fram en sterk teigblanding som de fleste andre steder i det førindustrielle jordbruket. I 1890 var det ryddet 22 hagaer fordelt på 13 gårdsbruk.¹²

På gårdene var det en rekke ulike bygninger som hver hadde sin funksjon. I Bentgården var det for eksempel stuebygning, stabbur, vedskjul, sauefjøs, låve, fjøs, smie, gårdsstall og ferdasstall. På begynnelsen av 1900-tallet ble det oppført nytt bolighus og ny fjøsbygning. Flere funksjoner ble samlet under samme tak og det var ikke lenger bruk for alle de gamle og små bygningene. Etter hvert forsvant flere av dem og i dag er det bare smia og gammelstuggu som er bevart.

Gården Bakken, gnr. 140, bnr. 9, i Feragen ble trolig etablert i andre halvdel av 1700-tallet. Bortsett fra Øya på østsida av Femunden, har gården hatt seter på Femundsåsen.¹³ På midten av 1800-tallet var Johannes Jørgensen bruker på Bakken. Han var en driftig kar som opparbeidet gården til å fø 14-15 storfe, 2-3 kjørokser og sauer. Flere av bygningene som står på gården og setra i dag ble oppført i hans tid. Gården er fortsatt i tradisjonell drift med den ene av to rene besetninger av Rørosku som er tilbake i Røros kommune. Fjøset fra 1857 er fortsatt i full bruk. Det brukes fremdeles torvstrø til å strø med i fjøset på Bakken. Torvstrøet trekker til seg fuktigheta fra gjødsla og er også et utmerket jordforbedringsmiddel.

Formålet med hensynssona for Feragen er å beskytte kulturlandskapet, den eldre bebyggelsen, kulturminner knyttet til smeltehyttevirksomheten og kulturminner knyttet til skog- og jordbruk.

12 Borgos og Spangen: På Sta`a og uti markom, bind 2. 2002: 69

13 Olav Kvikne m.fl.: Rørosboka bind 3. 1957: 408.

9 Landbrukets kulturminner

Landbrukets kulturminner er et svært omfattende tema. Det har vært drevet jordbruk til ulike tider over hele kommunen, og som en følge av dette er også antallet kulturminner etter jordbruket høyt. Naturlig nok er mesteparten av disse bygninger, men det finnes også andre kulturminner slik som gjerder og melkeramper.

Innenfor dette temaet har vi forsøkt å plukke ut hele gårds- og seteranlegg framfor enkeltbygninger der det har vært mulig. De anleggene som er plukket ut framstår som godt bevarte enheter hvor de fleste bygningene som har tilhørt anlegget er intakt. Vi har videre forsøkt å plukke ut ulike typer gårds- og seteranlegg for å vise bredden innenfor jordbruket. Vi har blant annet valgt ut et gårdsbruk som representerer det tradisjonelle byjordbruket på bergstaden, to bersrom i Djupsjølia som forteller om det todelte næringsgrunnlaget fordelt mellom arbeid på gruva og gårdsdrifta, og setrene Øya, Ljøsnåvollen og Fjølburøsta som blant annet forteller om vintersetring.

I tillegg til gårds- og seteranleggene har vi valgt ut noen kulturminner som er med på å supplere historien om jordbruket i kommunen. Dette er blant annet melkerampene og remgardene rundt bergstaden. Dette er eksempler på sjeldne kulturminner som vi har svært få igjen av i dag.

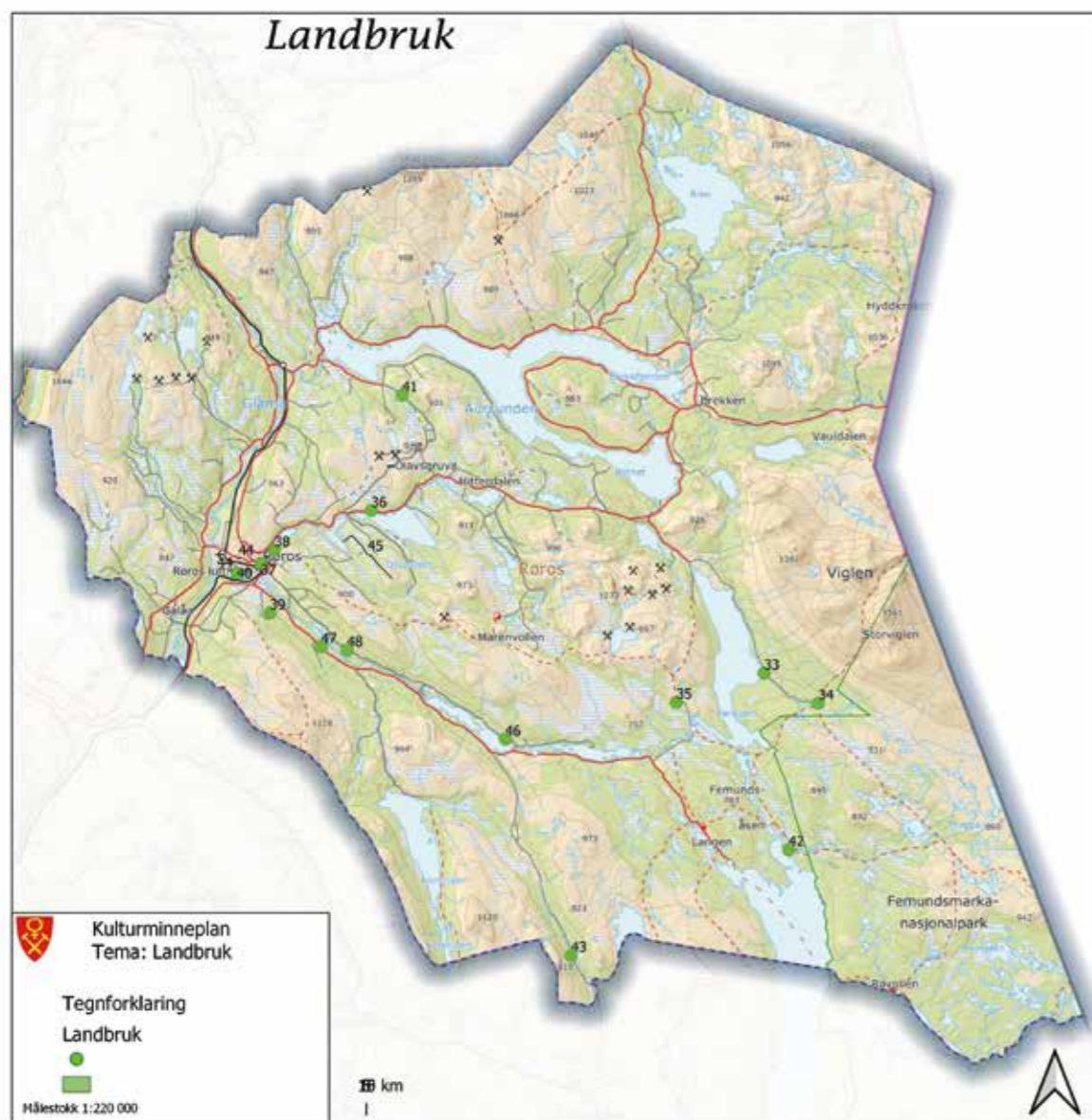
Figur 37 Ljøsnåvollen

9.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
33	Øya	Seteranlegg	H570
34	Ljøsnåvollen	Seter	H570
35	Fjølburøsta	Seter	H570
36	Mattisvollen vestre og østre	Gårdsanlegg	H570
37	Ellensveta 2	Gårdsanlegg	H570
38	Sjømyra	Grashaga	H570
39	Gripvollen	Seteranlegg	H570
40	Stormoveien 99	Gårdsanlegg	H570
41	Melkerampa ved Gaukvollan	Melkerampe	H570
42	Nordvika	Gårdsanlegg	H570
43	Grådalsvollen	Seterbygning	H570
44	Remgard	Gjerde	H570
45	Sperregjerde Stikkildalen	Gjerde	H570
46	Kvipdalen	Gårdsbruk	H570
47	Åsvollen	Seter	H570
48	Møllmannsdalen	Seter	H570
92	Moen	Gårdsanlegg	H570

Figur 38 Mattisvollen vestre

Setrene Øya, Ljøsnåvollen og Fjølburøsta

Det har vært drevet med setring i Norge i svært lang tid, kanskje helt siden vikingetiden. Ofte var det slik at en gård kunne ha flere setre som ble brukt til ulike tider av året. Vårseter, sommerseter og høstseter var ikke uvanlig i store deler av landet. Vintersetring har derimot kun vært praktisert i deler av landet, som for eksempel i rørsområdet.¹⁴ Da bodde folk og dyr på setrene til oppunder jul og også ofte til utpå etterjulsvinteren. Hovedårsaken var å «stille opp» foret som ble høstet på setre slik at en slapp å frakte dette hjem til gården. I Feragen drev flere av gårdene med vintersetring. Bakken hadde seter i Øya, Bentgård i Ljøsnåvollen og Mikkelsgården hadde Fjølburøsta.

Ettersom både folk og dyr skulle oppholde seg på setrene utover høsten og vinteren var det vanlig med både sommerstue og vinterstue på setrene. I tillegg ble det drevet tømmerhogst vinterstid og da bodde tømmerhuggerne på setrene. Både Øya, Ljøsnåvollen og Fjølburøsta fremstår i dag som godt bevarte seteranlegg med en rekke verneverdige bygninger.

Øya bestod lenge av to setervoller. Øya søndre, som tilhørte Bakken, og Øya nordre som lå under Jælet i Feragen. På slutten av 1950-tallet ble Øya nordre tillagt Øya søndre. Øya består i dag av en rekke bygninger; vinterstue, fjøs og stall, vognbu, hønsehus, vedbu, stabbur og masstuggu under, sommerstue, vedskjul, skogskoie, kaldkjølle med takoverbygg for avkjøling av melk og en traktorgarasje fra 1960-tallet. Øya er i dag den eneste setra i Røros kommune som trives på tradisjonelt vis med melkeproduksjon, der kyrne går i utmarka og blir melket kveld og morgen. Setervollen er en av de aller best bevarte seteranleggene i kommunen. Til vollen hører det ca. 40 mål dyrka mark som slås og hessjes på tradisjonelt vis. Høyet kjøres hjem på vinterføre. Rundt setervollen blir det hvert år tatt torv til å strø med i fjøset. Torva tørkes på flohessjer som består av stolper med horisontale raiet mellom. Dette er også svært sjeldne kulturminner i Røros kommune i dag.

Formålet med hensynssonene for setrene er å bevare kulturlandskapet med bygninger og andre kulturminner knyttet til seterdrifta.

14 Amund Spangen: Om setring i Feragen 1977: 4.

Bersromma, Mattisvollen vestre og østre i Djupsjølia

I områdene nærmest gruvene ble bersromma anlagt på rekke og rad etter at gruvedriften startet opp. Gårdene var tufta på et todelt næringsgrunnlag, arbeid ved gruva og gårdsdrifta med husdyrhold. Denne levemåten var sikrere dersom det skulle bli dårlige tider ved kobbervirket. Når en hadde noen kyr på båsen kunne en klare seg i dårlige tider. Bersene fulgte faste stier og veifar fra gårdene opp til gruva. Om vinteren brukte de ski. Som oftest lå de på gruva hele uka og var bare hjemme i helgene og under fyrmåneden om sommeren da slåtten skulle gjøres unna.

I dag er det svært få av de gamle bersromma som framstår som noenlunde intakte med de ulike bygningene og dyrkajorda rundt. De fleste gjennomgikk til dels store moderniseringer etter andre verdenskrig. Mattisvollen i Djupsjølia er ett av de få anleggene som er tilbake. Gården skriver seg fra slutten av 1600-tallet og ble på begynnelsen av 1800-tallet delt i en vestre og østre del. Det kom slik til å ligge to gårdstun tett inntil hverandre på Mattisvollen. Særlig Mattisvollen vestre framstår i dag som svært godt bevart. Hovedbygningen gjennomgikk aldri de moderniseringene som var vanlig på 1960- og 70-tallet og framstår derfor i stor grad slik den gjorde omkring århundreskifte. De to gårdsanleggene består av en rekke bygninger, deriblant to våningshus, to fjøs, stall, kårstuggu, sommerstuggu, saufjøs, masstuggu og rester etter sommerfjøs. Formålet med hensynssona er å bevare kulturlandskapet og gårdsbebyggelsen.

Gårdsbruka inni gaten, Ellensveta 2, Sjømyra og Gripvollen

Bergstaden består i realiteten av en rekke gårdsbruk som er plassert tett inntil hverandre og som sammen utgjør en bystruktur. Våningshusa lå ut mot gatene, mens uthusbygningene lå bakenfor. Gårdsromma var små og store lukka enheter og der hvor det ikke stod bygninger i grensene var det oppført høye plankegjerdet mot naboer eller veter. Ved innfartsårene og bakenfor hovedgatene fikk gårdsbrukene en friere form. Størrelsen på gårdsbrukene innpå gaten varierte mye i størrelse. De største brukene lå på østsida av Storgata, hvor funksjonærene ved verket og etter hvert handelsborgerskapet holdt til.

Det var ofte lite lagerplass i gårdsbrukene i sentrum. Det meste av høyet ble lagret i høylauer rundt omkring på grashagaene og måtte kjøres inn på vinterføre etter behov. Samtidig måtte møkka kjøres ut på jordene når møkkjellerne ble fulle utpå vinteren. Flere steder var det hverken plass til nedkjøringer til møkkjellerne

Figur 39 Ellensveta 2. Sett fra høyre: våningshus, fjøs og ferdasstall.

eller låvebru for å komme opp på lemmene.¹⁵ Møkka måtte kastes opp i møkksledene og høyet måtte hives opp på lemnen.

Hus nr. 88 i Ellensveta er et eksempel på et gårdsbruk inni gaten som er godt bevart og forteller om byjordbruket inne på bergstaden på en god måte. Gården var i drift med melkeproduksjon fram til 1987, og var dermed et av de siste gårdsbrukene i sentrum som var i full drift. Gården hadde seter i Gjøsвика, Gripvollen, som fortsatt hører til eiendommen. Setervollen er en av de best bevarte setervollene i Røros kommune, med både dyrkamark og bygninger bevart. I likhet med alle gårdene på bergstaden hadde gården i Ellensveta en grashaga, Sjømyra, i tillegg til setervollen.

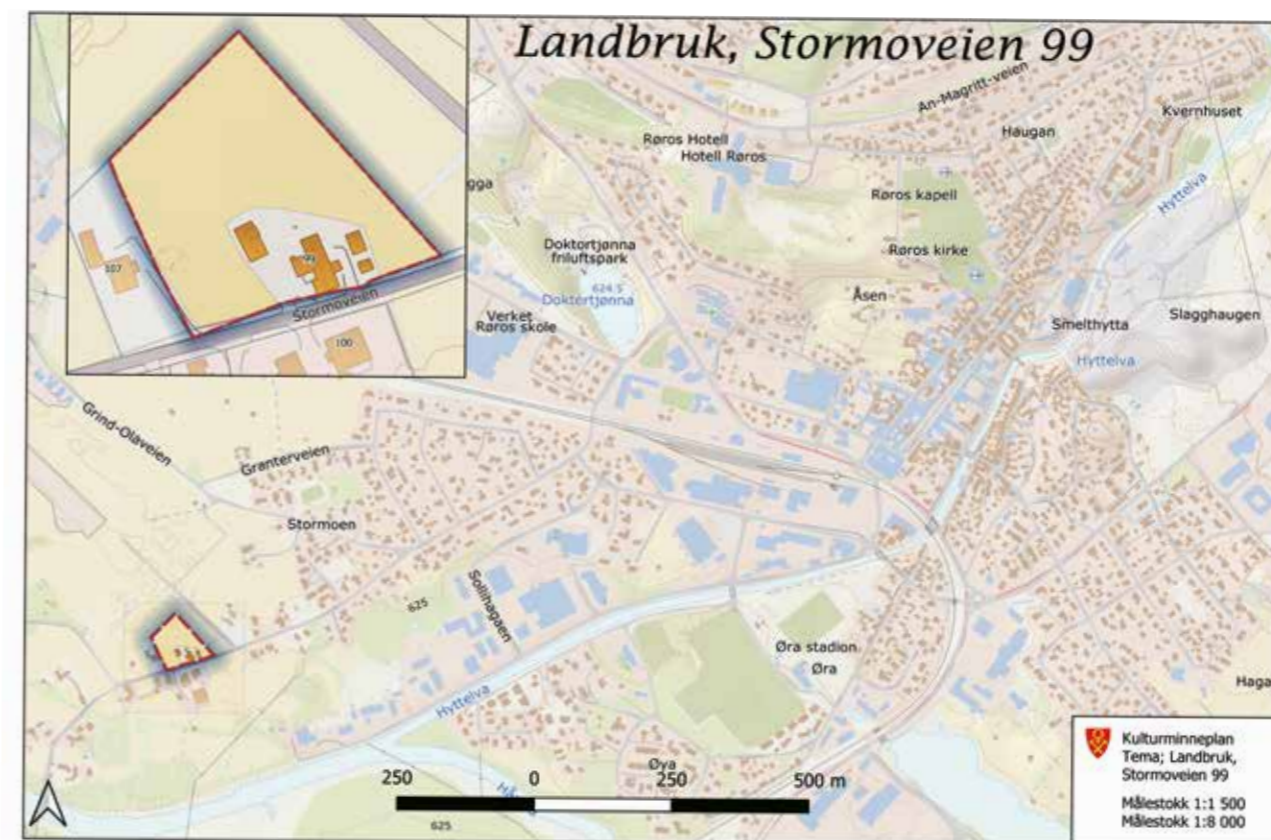
Gårdsanlegget i Ellensveta består av stuebygning, kufjøs med høylem, gårdsstall, ferdasstall og en vedlem. I tillegg har gårdsrommet en brønn som er hele 12 meter dyp! Buskapen i Ellensveta var etter forholdene relativt stor, med 8-9 melkekyr, to griser og hest.¹⁶ Det ble tatt ut mose til husdyrfôr og brenntorv og floe til å strø i fjøs og stall. I Sjømyra var det to høylauer og på setervollen ei seterstue, stall, fjøs, bur, vedskjul, vognbu, masstuggu, eldhus og høylaua.

Stormoveien 99, Pætteran

Stormoen var et område som i eldre tid bestod av en rekke gårdsbruk som lå på rekke og rad langs Stormoveien. På østsida og særlig vestsida av veien lå Stormohagan, et lappeteppa av store og små grashaga, med ei høylaua på nesten hver teig. Det var flere av gårdene på Stormoen som ikke hadde seter, i stedet hadde de sommerfjøs som lå uti Floan, der flyplassen senere ble bygd.

Et karakteristisk trekk ved gårdsbrukene på Stormoen var at flere av hovedbygningene var bygd sammen med fjøs og laue. De var også innvendig forbundet slik at en kunne gå fra kjøkkenet via skjæle og ut i fjøset.

«Hos oss var det gårdsdrift til ut på 1950-tallet. Av husa er det bare hovedbygningen som står igjen. Fjøset er borte. Det var sammenbygd med hovedbygningen. Det var dør direkte inn i laua. Vi gikk gjennom den og så gjennom fjøsskjælet for å komme inn i fjøset. Alt var under samme taket – brønn, redskapshus, do. Vi slapp å gå ut. På flere rom på Moen var det slik.»¹⁷

¹⁵ Randi Borgos og Amund Spangen: På Sta`a og uti markom, bind 1. 2001: 28.

¹⁶ Borgos og Spangen 2001: 83.

¹⁷ Borgos og Spangen 2001: 105.

Figur 40 Stormoveien 99.

I dag er det ikke så mange av disse gårdsanleggene som står intakt. Et godt eksempel er gårdsanlegget Stormoveien 99, Pætteran. Her står både våningshuset, fjøset, laua og stabburet intakt. Fjøset og laua ble for noen få år siden istandsatt gjennom Uthusprosjektet.

Av andre bevarte gårdsanlegg av denne typen på Stormoen kan nevnes Stormoveien 83 og 133.

Melkerampa ved Gaukvollan

I 1953 stod Røros meieri ferdig og stadig flere gårdbrukere i rørosdistriktet begynte å levere melk i stedet for å levere ferdig kinna smør. Dette resulterte i at det ble bygd melkeramper rundt omkring langs veiene i kommunen.

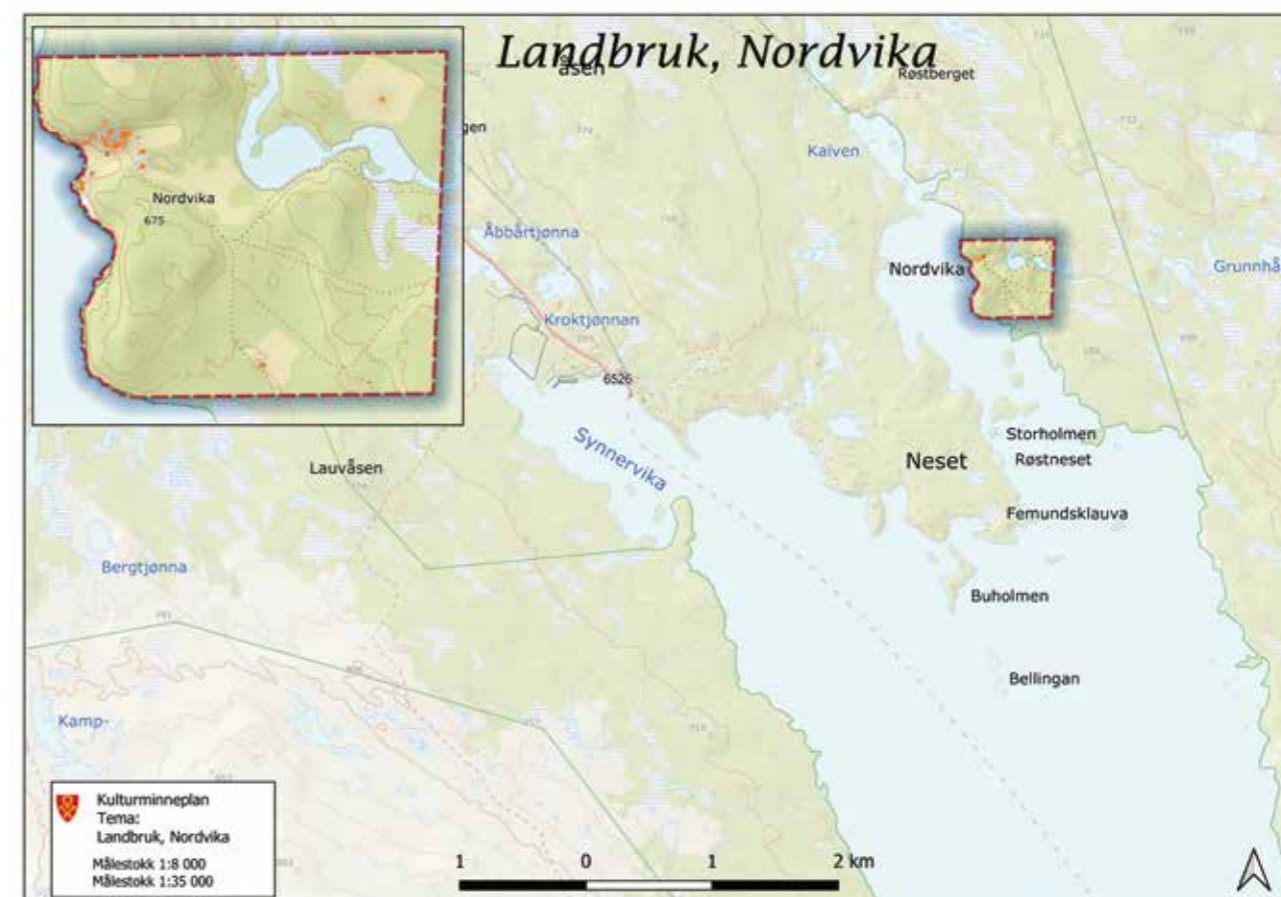
«Det var ofte karfolka som frakta mjølka til rampa. Der det ikke var for langt mellom to ramper, møttes karene og fikk seg en god formiddagsprat, om landbrukspolitikken eller om været. Ungdommene i bygda møttes når de skulle på fest, og kjerringene når de henta posten. Ungene satt på rampa og skrev opp bilnummer og sprang til og fra for å åpne grinda. Slik var mjølkerampa et viktig møtested.»¹⁸

På 1970-tallet ble det slutt på bruken av mjølkerampene. Meieriet begynte med tankhenting i 1971 og det var derfor ikke lengre bruk for rampene. De aller fleste har i dag enten forsvunnet eller blitt fornyet og «modernisert». Noen få melkeramper står igjen og forteller om denne delen av landbrukshistoria i rørosdistriktet, deriblant rampa ved Gaukvollan.

Figur 41 Melkerampe ved Gaukvollan.

Figur 42 Nordvika

Nordvika

Gården Nordvika ligger nede ved Femundens «nordre vig», et avsidesliggende sted for et gårdsbruk. Nærmeste nabogården er Langen, 8 kilometer lengre vest. Nordvika var et viktig knutepunkt for den virksomheten som Røros kobberverk drev i området omkring Femunden. Særlig hadde drifta ved Femundshytta stor betydning for Nordvika. Malmen som skulle smeltes ved Femundshytta ble kjørt til Nordvika på vinterføre og lagret der til den kunne fraktes videre etter sjøen på prammer sommerstid. De som kjørte overnatta i Nordvika og på det meste var det stallplasser for 42 kjøredyr på gården.¹⁹ I perioder ble også kobberet fra Femundshytta lagret i kåbbårbua på gården.

Henrik Nordvik (1883-1961) satte i gang et storstilt moderniseringsarbeid i Nordvika i sin tid. Det ble oppført ny driftsbygning og silo, smie, snekkerloft, båthus, saghus, vognskjul over ferdasstallen, og han flyttet og restaurerte sommerstuggu og et av stabburene. Den første traktoren kom til Nordvika allerede i 1927, som den andre i Røros kommune! På grunn av gårdens beliggenhet var det nødvendig å være mest mulig sjølforsynt, og det var husfruen, Sofie Nordvik, som sto for gårdsdriften med 7-8 mjølkekyr. Henrik var en dyktig smed og snekker, og bygget båter, vinduer, trapper og annet til salgs. De fem sønnene måtte også delta som bygningsarbeidere og med fiske, jakt og sanking av bær. Fra 1915 drev de også med omfattende turistvirksomhet på gården i sommerhalvåret.

Nordvika ble drevet av samme slekt fram til 1958. Nordvika forteller i dag historia om hvordan det gikk an å livnære seg på en avsidesliggende gård langt ute i villmarka. Formålet med hensynssona er å bevare gårdsanlegget med bygninger og det omkringliggende kulturlandskapet.

Grådalsvollen, gnr. 53, bnr. 1

De fleste setervollene i Røros har i dag separate bygninger for hver funksjon knyttet til gårdsdrifta, slik som seterstue, fjøs og stall. I tillegg kan det være høylauer, vedskjul og i enkelte tilfeller også små stabbur på setervollene. Eldre foto viser at det tidligere kunne være samlet flere ulike funksjoner under samme tak, for

Figur 43 Grådalsvollen.

eksempel stuerom og fjøs eller stall. I flere tilfeller var det enkeltbygninger som var plassert på rekke etter hverandre med felles tak over. Denne typen bygninger har vi svært få igjen av i Røros kommune i dag og de gjenværende har derfor stor kulturhistorisk og antikvarisk verdi.

På en av grådalsvollene står det fortsatt en «kombinasjonsbygning», hvor det var oppholdsrom i den ene enden og uthus i den andre. Setervollen skal ha blitt ryddet omkring 1820 og seterhusene flyttet dit fra en eldre setervoll. Setra hører til gården Grådalen østre, gnr. 53, bnr. 1. Formålet med hensynssona er å bevare setervollene med dyrkamark og bygninger.

Remgard

Gjerder er en type kulturminner som kan ha stor variasjon, både når det gjelder materialbruk og utforming. Lokal materialtilgang, tradisjon og hvilke dyr som evt. skulle stenges inne eller ute, har påvirket hvordan gjerdene var konstruert. Når gjerder skal fornyes eller repareres i dag er det fort gjort å gå for standardiserte løsninger og dermed forsvinner de lokale nyansene som forteller viktige historier om tidligere tiders kunnskap og bruk.

En type gjerder som var svært vanlig på Røros på 1800-tallet, men som det i dag nesten ikke er rester igjen av, er «remgardene». En remgard består av steinsatte stolper med to kraftige horisontale spikerslag som er felt inn i stolpene. På disse er det festet vertikal bak eller kraftige trelekter. Høyden på gjerdet kunne variere. Både stolpene og baken kunne være spisset i toppen for at regnvannet skulle renne av. Ofte ble det benyttet gjenbruksmaterialer til å bygge remgardene. Gamle tømmerstokker egnet seg for eksempel godt til stolper.

Vi vet ikke eksakt når de begynte å bygge remgarder på Røros, men det var trolig svært tidlig. Ettersom husdyra skulle flyttes fra gårdsbrukene inni gaten til haustbeite på grashagaene rundt bergstaden kveld og morgen, måtte det settes opp gjerder langs alle gjeller og i utkanten av grashagaene.²⁰ I denne perioden var det felles haustbeite på hagaene. Etter hvert begynte flere å stenge inn sin egen grashaga med remgard i tillegg, og dette betydde etter hvert slutten på det felles haustbeite.

Figur 44 Remgard på Stormoen.

Etter at en begynte å vinterbrøyte veiene rundt bergstaden forsvant etter hvert stadig flere av de gamle remgardene. På grunn av måten de var konstruert på fungerte de som snøskjermer og gjorde at snøen blåste opp langs veiene. Ifølge John P. Tørres i Ellensveta forsvant de siste remgardene rett etter andre verdenskrig.²¹

I dag finnes det kun bevart enkelte partier av de gamle remgardene. De fleste av disse befinner seg rundt Kvitsandhagaen og Stormohagaen. Det er også bevart et parti i trøa bak Thomåsgården, eller Thomasgården, som den i dag blir kalt. For noen få år siden ble det rekonstruert et parti av remgården rundt grashaga 133/164 på Stormoen.

Sperregjerde mellom Stikkildalen og Stikkilsåsen

Før århundreskiftet var det vanlig å skaffe en god del av vinterfôret til husdyra ved å slå myrer og kåser i utmarka, markaslåtten. Det var derfor viktig at husdyra måtte holdes vekk fra områdene som skulle slås slik at grasen ikke ble spist opp eller tråkka ned. Husdyra måtte derfor gjetes gjennom sommeren. Ofte kunne det nok by på utfordringer og husdyra kunne komme inn og ødelegge slåttene til naboen.

I januar 1876 ble det inngått forlik mellom brukerne sør for Djupsjøen, samt Åsvollene på den ene sida og vollene i Stikkildalen, Skåkåsen og Småsetra på den andre sida, om at det skulle oppføres et gjerde mellom dem. Gjerdet skulle bygges for å hindre at kyrne fra Stikkildalen, Skåkåsen, Småsetran og bergstaden kom inn i utmarka og ødela markaslåttene til de førstnevnte. Ifølge avtalen skulle gjerdet gå fra Stikkilen til Skåkåsen og følge eiendomsgrensa for Stikkildalseiendommen (Randklev) og Pantslåtten.

Gjerdet ble delvis murt av stein, men for det meste ble det laget ved at det ble kastet opp to grøfter med en høy jordpall mellom. På jordpallen er det reist stolper som det er festet tråder på. Det heter seg at da Rørosbanen var ferdig bygd i 1877, ble det leid inn arbeidsledige slusker til å reise dette gjerdet. Gjerdestrekningen fra Skåkåsen til Klettan ble bestemt satt opp i 1869 av brukerne i Skåkåsen og Pantslåtten. I ettertid skulle hver bruker ha ansvaret for å holde sin del av gjerdet i forsvarlig stand. Gjerdet fungerer den dag i dag som sperregjerde for de to kubesetningene som går på utmarksbeite innover fra Småsetran.

Figur 45 Parti fra sperregjerde i Stikkildalen.

21 Muntlige opplysninger gitt til Randi Borgos.

Figur 46 Kvipsdalen

Kvipsdalen

Kvipsdalen i Hådalen ble trolig anlagt på slutten av 1600-tallet. Den første som nevnes på gården er Peder Hviszp i folketellingen i 1701. Gårdsanlegget på Kvipsdalen ligger organisert som et firkanttun og består av en rekke bygninger både i og utenfor tunet. Før det første hamskiftet i jordbruket var det vanlig med mange og ofte relativt små bygninger på gårdene. Grovt sett kan en si at hver funksjon eller formål hadde sin bygning. I rørosområdet holdt nok denne skikken seg lenger enn andre steder i landet, trolig som et resultat av dårlig tilgang på byggematerialer.

I dag er det ikke mange gårdsanlegg utenfor Røros sentrum som har store deler av denne bygningsmassen bevart. Kvipsdalen er imidlertid et av unntakene. I 1977 var det hele 21 bygninger på gården.²² Dette var; Nystuggu, gammelstuggu, eldhus med masstuggu, gammelbure med tjurrubu og sliphus, ferdasstall og redskapsskjæle, stallbygning med høylaue, vinterfjøs, bur og traktorhus, vintersauuefjøs, smie, nylaua, silhuset, vognbu, sjølaua, litjbakklaua, åkerlaua, saufjøsset (sommerfjøs), kufjøsset (sommerfjøs), kalvfjøsset (sommerfjøs), laue og jordmasstuggu. Fortsatt er 15 av bygningene bevart.

Den eldste bygningen på gården skal være «gammelburet» med tjurrubua og sliphuset. Buret er i to etasjer, mens de andre to delene er i en etasje. Tjurrubua ble brukt til oppbevaring av tjære i store trekopper. Sliphuset var et eget hus for oppbevaring av ljær og river. Formålet med hensynssona er å bevare gårdsanlegget og kulturlandskapet rundt gården.

Åsvollen

Åsvollen er setra til Aasengården. Setra har tilhørt gården siden 1600-tallet. Eiendommen består av innmark og flere bygninger. Disse består av to seterhus, fjøs, stall og laue, stabbur og rester etter et sommerfjøs. Det har vært drevet med vintersetring på eiendommen. Dyrkajorda er i aktiv drift.

Møllmannsdalen

Møllmannsdalen har navnet sitt etter Bernt Møllmann som kjøpte gården i 1726. Etter hvert overtok Theodorus Møllmann gården. Han var forlovet med Catharina Borchgrevink, som arvet stedet da forloveden omkom

22 Edvin Grådal: Gårdsanlegget på ferdasgården Kvipsdalen. 1999: 34.

Figur 47 Åsvollen.

Figur 48 Møllmannsdalen

under en ridetur. Catharina brukte Møllmannsdalen som seter. Da kobberverket kjøpte Direktørgården i 1813 fulgte Møllmannsdalen med på kjøpet og stedet ble fra da av avlsgård.

Gården var en av de største eiendommene på Røros med store mengder furuskog. I dag består gårdsanlegget av våningshus fra slutten av 1800-tallet, stabbur fra midten av 1700-tallet og ei uthusrekke med fjøs, stall og eldhus.

På slutten av 1600-tallet, da Henning Irgens var eier, ble det anlagt et hageanlegg ved gården med to lysthus. Rester etter dette anlegget kan fortsatt sees i form av oppbygde terrasser.

Moen i Brekken

I rørosområdet var det flere familier på 1800-tallet som skaffet inntektene sine ved å drive mangesysleri. I tillegg til å ha et lite småbruk med ei ku eller to, ble inntektene skaffet gjennom fiske og fangst, snekkeroppdrag og ulike typer arbeid rundt omkring på de større gårdene i området. Kvinnfolka kunne ta oppdrag med veving og sying og kanskje også matlaging og «koking» ved ulike tilstelninger.

Småbruket Moen i Brekken, «Bortpå moa» er et godt eksempel på et hjem hvor livsoppholdet ble basert på mangesysleri og nøysomhet. Det var Mathias Fastesen Lien (1832-1904) og Olava Sandnes (1824-1907) som bygde opp småbruket på 1860-tallet. Sønnen Ole Mathiasen Lien og Ragnhild Ingebrigsdtr. Stuedal tok etter hvert over hjemrommet og fikk ti barn som vokste opp. På det meste bodde det 10-12 personer i den 34 kvm. store stua.

«Det er utenkelig i dag at ti personer skal bo på 34 kvm. Men kilder i Brekken forteller at dette var et hjem med hjerterom! Her var det reint og ordentlig og folk var alltid velkommen inn, Tradisjonen sier at Ole Mathiasen Lien, som var en dyktig snekker, hadde høvelbenk innomhus og at kona Ragnhild i perioder hadde vevstol. Hvordan dette har latt seg løse reint praktisk er ikke godt å si, men det må ha vært god utnytting av plassen og et måtehold i forhold til å eie «ting og tang».»²³

Småbruket Moen består av et en etasjes våningshus og et lite fjøs med tilbygd høylaue. Jordveien er på ca. 4 mål dyrkajord. Formålet med hensynssonen er å bevare anlegget som et eksempel på et småbruk hvor det ble bedrevet et utstrakt mangesysleri.

Moen i Brekken

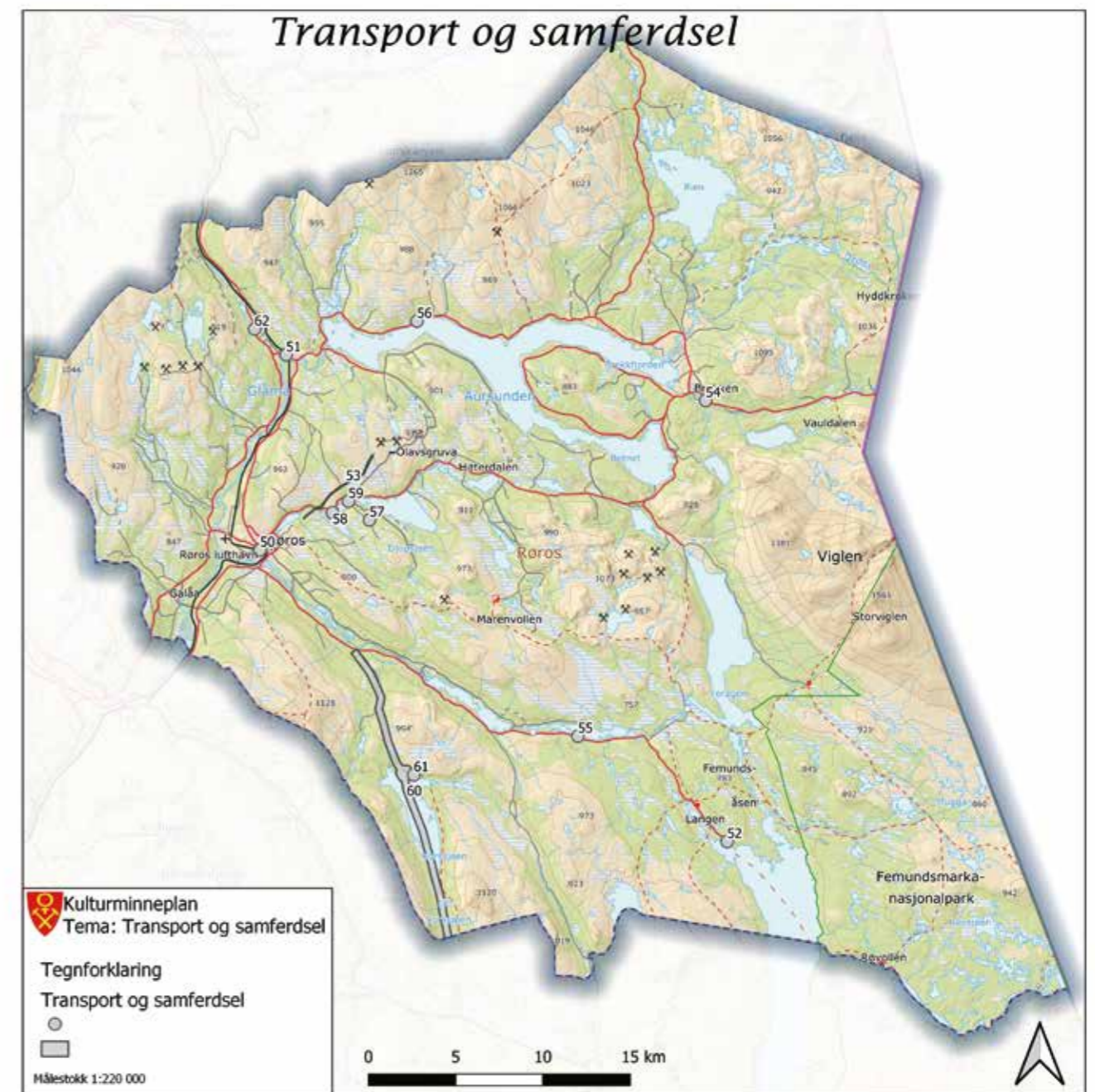
10 Transport og samferdsel

Transport har til alle tider vært viktig for å få rørossamfunnet til å fungere. Kobbervirket hadde en mengde folk til å drive transport av malm, settved og kull for at bergverket skulle kunne holdes gående. Varer kom fram til bergstaden med hest og slede på vinterstid og kobber ble sendt nordover til Trondheim. Langs transportrutene var det lagt til rette med ferdasgårder og etter hvert også skysstasjoner. Innenfor dette temaet finnes det en rekke ulike typer kulturminner som vitner om ulike tiders behov for transport og kommunikasjon med omverdenen.

10.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
49	Rørosbanen	Jernbane	
50	Røros stasjon	Jernbanestasjon	H570
51	Glåmos stasjon	Jernbanestasjon	H730
52	Fæmunden 2	Båt og bryggeanlegg	H570
53	Gruvveien Røros - Storwartz	Vei	H570
54	Skottgården	Skysstasjon	H570
55	Vatning Hådalen	Vatning	H570
56	Vatning ved Kuråsvollen	Vatning	H570
57	Kamphuset på Stikilåsen	Kamphus	H570
58	Veimerke ved Stikkilen	Veimerke	H570
59	Vad i Steffaelva	Vad	H570
60	Vinterveien Røros- Falun	Vintervei	H570
61	Korssjøgårdene	Gårdsanlegg	H570
62	Bergan Bru	Bru	H570

Figur 49 Ingebjørg Ødegaard kjørte lønninger for kobbervirket. Foto tatt på Storwartz.

Rørosbanen, Røros stasjon og Glåmos stasjon

«Det største framskrittet rørosingene har opplevd på kommunikasjonens område var anlegget av Rørosbanen, som ble av stor og gjennomgripende betydning for hele distriktets utvikling.»²⁴

Lørdag 12. august 1876 kom det første lokomotivet inn til Røros stasjon. Fire år tidligere, i mai 1872 var det bestemt at sammenkoblingen mellom jernbanen sønnafjells og nordafjells skulle skje ved å legge jernbanen over Røros, i stedet for over Kvikne. Rørosbanen skulle komme til å bety mye for utviklingen av bergstaden og kobbervirket. Det ble blant annet anlagt et sidespor opp fra Tyvold stasjon til Kongens gruve, og koks kunne nå fraktes til bergstaden og tas i bruk som brensel i smeltehytta.

Røros stasjon var tegnet av arkitekt Peter Andreas Blix (1831-1901) og ble oppført i perioden 1876-1877. Stasjonen ble oppført i enden av et ca. 2 km. langt sidespor som tok av fra hovedsporet ved Statene. I tilknytning til stasjonsbygningen ble det også oppført en 60 meter lang toghall. Under andre verdenskrig ble hovedsporet lagt om slik at det kom til å gå gjennom bergstaden. Togene sørfra slapp dermed å rygge inn

Figur 50 Røros stasjon.

til Røros, men det medførte at Øra ble skilt fra resten av bergstaden. Den gamle vognhallen var da allerede revet. På begynnelsen av 2000-tallet ble stasjonsbygningen rehabilitert. Fargesettingen av eksteriøret ble da tilbakeført til det opprinnelige fra 1870-tallet.

Ved Jensvold ble det også oppført stasjonsbygning og godshus. Rundt stasjonen vokste det etter hvert fram ett nytt bygdesamfunn som senere fikk navnet Glåmos. De fleste arkitektene som tegnet stasjonsbygninger var utdannet i Tyskland, hvor sveitserstilen var rådende.²⁵ Dette medførte at sveitserstilen også spredde seg utover på den norske landsbygda. Glåmos stasjon er et av de mest bevarte stasjonsanleggene på Rørosbanen. Både stasjonsbygningen og godshuset er fredet etter kulturminneloven. Selve Rørosbanen har vi valgt å ikke legge som hensynssone siden det er jernbanen som fenomen som er bakgrunnen for å ta med Rørosbanen i kulturminneplanen.

Fæmunden 2

Første pinsedag 1905 ble Femunden 2 sjøsatt og døpt av Anna Langen.²⁶ Båten Fæmund hadde da allerede vært i drift på sjøen siden sommeren 1887.

Kobberverket gav grunnlaget for mye av bosettinga rundt Femunden. Tømmerhogst og produksjon av trekull var stor næring på 1700-tallet. Etter at Rørosbanen åpnet i 1877 ble det langt lettere å sende varer inn og ut av distriktet med Røros som handelssentrum. Hådalsveien stod ferdig i 1886 og året etter fulgte båttrafikken på sjøen. Tidligere måtte det meste av transporten foregå med hest og slede på vinterføre, men nå ble det langt lettere å transportere varer gjennom hele året.

Flere gårder rundt Femunden var veiløse til utpå 1950-tallet. Båttrafikken ble som en ny hverdag for folket på disse gårdene. Båten fraktet folk og fe, og ikke minst varer inn og ut av marka. Spesielt viktig var de siste turene om høsten da folket ved Femunden skulle legge seg opp proviant og andre nødvendigheter som skulle vare helt til en kunne kjøre med hest og slede over isen. På tilbaketurene hadde båten med seg husdyr som skulle selges videre på Røros - vilt, fisk, skinn og en mengde med bær om høsten.

²⁵ Spangen og Borgos: 2001: 174.

²⁶ Amund Spangen: Femundsbåtene. 2004: 16.

Figur 51 Synnervika og Fæmunden 2.

Tømmerslepning var en av de viktigste oppgavene til båten i første halvdel av 1900-tallet. Slepninga startet rett etter at isen hadde gått og pågikk i ca. 14 dager. Tømmeret ble slept fram til Nordviksundet, hvor det gikk videre med fløting ned Hådalsvasdraget. Tømmerslepninga pågikk fram til 1972. Etter hvert som gårdene rundt Femunden fikk veiforbindelse avtok varetransporten, mens turisttrafikken ble viktigere. I dag er Fæmunden 2 først og fremst turistbåt som frakter folk etter sjøen på dagsturer, eller de som skal på lengre fotturer inn i Femundsmarka. I Synnervika er det fortsatt bevart flere bygninger knyttet til båttrafikken, deriblant vinsjehus og brygge. Formålet med hensynssoa er å bevare bygningene og andre kulturminner knyttet til båttrafikken.

Gruvveien Røros-Storwartz

Da kobberverket ble etablert var det trolig svært sparsomt med veier i rørosdistriktet. Den første veien skal ha blitt oppført mellom Rørosgård, hvor provianthuset lå og bergstaden. Etter hvert ble det oppført flere kjerreveier og en av de eldste er trolig den gamle gruvveien mellom bergstaden og Storwartz. Vi vet ikke når veien ble kjørbær med hest og vogn, men trolig startet veifaret som en sti og ble etter hvert utbedret slik at det gikk an å ferdes med hest og vogn. Veien var i bruk fram til begynnelsen på 1960-tallet da den nye gruvveien ble anlagt. Når lastebilene skulle tas i bruk for å frakte malmen ned fra Storwartz og Olavsgruva måtte det anlegges ny og bredere vei for å komme fram. Under flommen i 2011 ble deler av veien stygt ødelagt av de store vannmassene som strømmet nedover det gamle veifaret. Stedvis er det gravd ut store krater der veien gikk.

Figur 52 Gruvveien mellom Røros og Storwartz.

Figur 53 Hovedbygninga i Skottgården.

Skysstasjonen, Skottgården

Skysstasjonen av 1816 medførte en avskaffelse av den eldre friskyssordningen og la grunnlaget for etableringen av skysstasjonene. Størrelsen på skysstasjonene varierte, men vanligvis hadde de fire til tolv hester, og det var krav om at hest og kjøretøy skulle stå klar innen femten minutter.²⁷

I rørosdistriktet var det flere skysstasjoner. De lå med visse mellomrom etter hovedveiene rundt i kommunen. Blant gårder som har vært skysstasjon kan nevnes: Vauldalen, Skottgården, Jensvoll, Kojedalen, Kroken på Glåmos og Langen i Hådalen.

Skottgården har trolig til alle tider fungert som ferdasgård. Etter at de nye skysstasjonene trådte i kraft ble gården også skysstasjon. Gården hadde også gjestgiveri fra ca. 1850.²⁸ På Skottgården losjerte det folk fra alle samfunnsklasser, både «vanlige reisende» og folk fra den engelske overklassen. Skottgården drives i dag som en del av Vauldalen Fjellhotell og folk kan fremdeles overnatte på den tradisjonsrike gården.

Gårdsanlegget består i dag av åtte bygninger, hvorav en gammel ferdasstall.

Vatninger i Hådalen og ved Kuråsvollen

Før bilen ble tatt i bruk var hesten det eneste transportmiddelet over lengre avstander både når det gjaldt person- og varetransport. Langs veier hvor det gikk mye transport med hest var det i eldre tid vanlig at det var tilrettelagt med drikkekar hvor hestene kunne «vatnes» underveis på reisen. Disse vatningene var plassert like ved veien der hvor det enten var bekk- eller elvefar. Selve drikkekarene kunne enten være uthulte trestammer eller andre former for traue eller steiner som var uthult som drikkekar. Videre var det ofte montert opp trerenner for å lede vannet ned i drikkekarene.

I Røros kommune har det trolig vært flere slike vatninger langs de større og mest trafikkerte veiene. I dag er det kun bevart to slike vatninger. Den ene befinner seg på nordsiden av Aursunden ved Kuråsvollen. Den siste ligger i Hådalen, der Bukkbekken krysser Hådalsveien. Her er det kun den uthulte steinen som ligger igjen etter vatninga. Foruten disse to skal det også ha vært ei vatning nord for Tørresdalen i Hådalen, men denne er det ingen synlige spor igjen av.

²⁷ Svein Magne Olsen: Hestekjøretøy 2001: 246.

²⁸ Kvikne 1957: 297.

Figur 54 Vatning i Hådalen.

Figur 55 Vatning ved Kuråsvollen.

Figur 56 Kamphuset på Stikkilsåsen.

Kamphus på Stikkilåsen

Langs veiene i rørosområdet stod det tidligere en type kulturminner som det nesten ikke er noen igjen av, nemlig kamphus og kampkasser. Før veiene i distriktet ble vinterbrøytet ble snøen kjørt ned av hestetransportene gjennom hele vinteren. Dette gjorde at veiene til dels kunne bli helt ufarbare i perioder om våren når snøsmeltinga satte inn for fullt. For å få snøen til å smelte fortere var det vanlig å mylle veier og grøfter med kamp. Kamp, et rødbrunt pulver, var et avfallsprodukt etter kaldrøstinga, et trinn i behandlinga av malmen fra gruvene før smeltinga. Kampen ble oppbevart i egne små kamphus eller trekasser som stod ved jevne mellomrom langs hovedveiene i distriktet. Kampen ble kjørt ut fra Smelthytta på Røros på sommerføre og lagret i kamphusene til neste vår.

Et av de få gjenværende kamphusene i Røros kommune står langs den gamle Pantslåttveien som gikk over Litjfellet. Kamphuset ble trolig oppført på begynnelsen av 1900-tallet og er bygd i enkelt reisverk med torv på taket. Huset ble istandsatt gjennom Uthusprosjektet for noen år siden. I tillegg til dette finnes det fortsatt bevart enkelte trekasser for lagring av kamp langs Skåkåsveien.

Veimerke ved Stikkilen

Veimerker er en type kulturminner som finnes over hele landet, men som en ikke har så mange av i rørosdistriktet. En kan dele inn disse i to hovedtyper: merker som beskriver hvem som har vedlikeholdsansvaret for veien og merker som fungerer som veivisere.²⁹ Det har også vært vanlig å sette opp steiner mellom f.eks. kommuner, fylker og stift. Veimerkene hadde som regel et fundament i stein og selve merkene kunne være laget i enten stein, tre eller jern. Veimerkene ble reist i veikantene slik at de var godt synlige for alle som skulle ferdes langs veiene.

Figur 57 Veimerke ved Nedre Peråsvollen.

I 1925 ble Røros herred delt i fire kommuner, Røros bergstad, Glåmos, Brekken og Røros landsogn. Disse bestod fram til kommunesammenslåingene i 1964. Grensa mellom disse kommunene var markert med store steiner hvor kommunenavnet var hogget inn. Alle disse steinene består den dag i dag som påminnere om denne delen av røroshistoria.

På oversiden av Brekkveien, like ved gården Nedre Peråsvoll i Djupsjølia står det ei stor skiferplate med innskrifta «160 kilometer fra Trondhiem». Dette er trolig det eneste bevarte veimerke av denne typen i Røros kommune. Fundamentet til plata har nylig blitt istandsatt av Uthusprosjektet.

Figur 58 Vad over Steffaelva.

Vad i Steffaelva

I eldre tid, før det ble bygget ut veier og bruer, kunne det være problematisk å frakte varer med hest og vogn. Der hvor det gikk mye transport kunne f.eks. myrdrag og bløte partier i terrenget tilrettelegges med kavlevei-er eller kavlebruer som bestod av lag av trebrulegninger. For å krysse elver og større bekker prøvde man å finne fram til steder hvor det var mulig å vade over, i alle fall deler av året. Slike steder ble ofte tilrettelagt ved at det ble ryddet gater på tvers av vassdragene. Det ble lagt rekker med større steiner på hver side av vadet og den steinen som lå imellom ble fjernet slik at det var noenlunde trygt for folk og fe å ta seg over bekken eller elva.

Nedstrøms for Schølbergbrua eller Steffabrua etter Pantslåtveien, er det anlagt et slikt vad som tydelig kan sees når vassføringa i elva er liten. Hvor gammelt dette vadet er usikkert. En teori er at det knytter seg til den eldste drifta i Rauhammåren på 1600-tallet, men det kan også være anlagt senere av gårdbrukerne og leilendingene som bodde på sørsiden av Djupsjøen. En vet heller ikke når den første brua ble bygget over elva.

Vinterveien Røros-Falun og Korssjøgårdene

Langt inn på 1800-tallet var det sparsomt med utbygde veier i rørosområdet. Dette medførte at det meste av varetransport måtte skje på vinterføre. Transporten gikk etter fastlagte ruter, som oftest etter vassdragene, over myrer og sjøer hvor det var enkelt å ta seg fram med hest og slede. Over fjellpartier og sjøene var veiene vardet. På fastmark kunne det være satt opp permanente varder, men på sjøene ble det satt ned kvister så snart isen var blitt farbar på førjulsvinteren. For at veiene skulle bli farbare kunne de ruller med store tretromler. De mest brukte vinterveiene ble tegnet inn på offisielle kart. Det finnes kart fra rørosområdet fra midten av 1800-tallet hvor mange av vinterveiene i rørosområdet er tegnet inn.

Før taubanen og lastebilene ble tatt i bruk foregikk all malmtransporten på vinterføre mellom gruvene og smeltehyttene. I tillegg skulle det transporteres settved, røstved og trekull til gruvene og hyttene. Foruten transporten i regi av kobberverket var det omfattende lasskjørvirksomhet med ulike typer varer som skulle til og fra bergstaden. Varer som korn, salt, ljåblad og sild måtte fraktes til bergstaden vinterstid. Langs vinterveiene lå det ferdasgårder hvor lasskjørerne tok inn. På disse gårdene kunne det være mange stallplasser slik at ferdasfolket kunne få satt inn hestene natterstid. Betalinga for overnattinga var den verdifulle hestmøkka. Lasskjørerne holdt seg med maten sjøl, men kunne kanskje få kjøpt seg en kaffekopp. Overnattinga foregikk som oftest på flatseng på golvet, hvor de kunne trekke over seg saueskinnsmudden som dyne. Inne på selve bergstaden hadde kjørerne faste gårder hvor de tok inn. Enkelte kunne også ha stående ei kleskiste med utstyr hele året.

Figur 59 Forbønder på vei over Korssjøen.

Ei av vinterleiene gikk sørover fra Røros via Sevatdalen og Korssjøen, mot Holla, Tufsingdalen og videre ned til Falun. På Røros-sida ble Korssjøgårdene benyttet som ferdasgårder. Det var 5-6 stallplasser på hver av gårdene som ble benyttet av kjøerne. De siste kjøerne skal ha vært innom på Korssjøen på slutten av 1940-tallet. I nyere tid har tradisjonen med lasskjøring blitt tatt opp igjen. Hvert år kommer det en ekvipasje med hester inn til åpninga av Rørosmartnan. Disse overnatter siste natta på Korssjøen før de kjører inntil bergstaden.

Figur 60 Korssjøgårdene RMUB 011162

Figur 61 Bergan bru.

I 2010 ble vintertransportruta over Korssjøen en del av verdensarvområdet Røros bergstad og Circumferensen. Ruta hadde blitt valgt ut som en representant for de mange vinterveiene som en gang fantes i distriktet.

Formålet med hensynssona er å bevare korssjøgårdene med kulturlandskap og eldre bebyggelse og traseen for vinterveien.

Bergan Bru

På 1770-tallet ble veileia fra Røros nordover mot Trondheim forbedret slik at det ble mulig å kjøre med hest og vogn hele strekningen. Før den tid gikk det meste av transporten med hest og slede på vinterføre, eller med hest og kløv sommerstid. På begynnelsen av 1800-tallet ble det gjort et stort forbedringsarbeid på flere bruer langs den samme strekningen. I 1827 startet arbeidet med brua over Glåma ved Orvos, og i 1841 stod Bergan Bru også ferdig. Brua er oppført i tørrmurt naturstein med ett hvelv, fundamentert på treflåte.

11 Skogsarbeid, jakt og fangst

Før kobberverket ble etablert i 1644 stod det tett furuskog flere steder i rørosområdet. Behovet for brensel i gruvene og smeltehyttene førte raskt til avskoging, og en måtte dra stadig lengre ut for å skaffe nok brensel og materialer til husbygging og konstruksjoner som kobberverket trengte. Denne aktiviteten har skapt en rekke ulike kulturminner i form av skogsbuer, tømmerrenner osv.

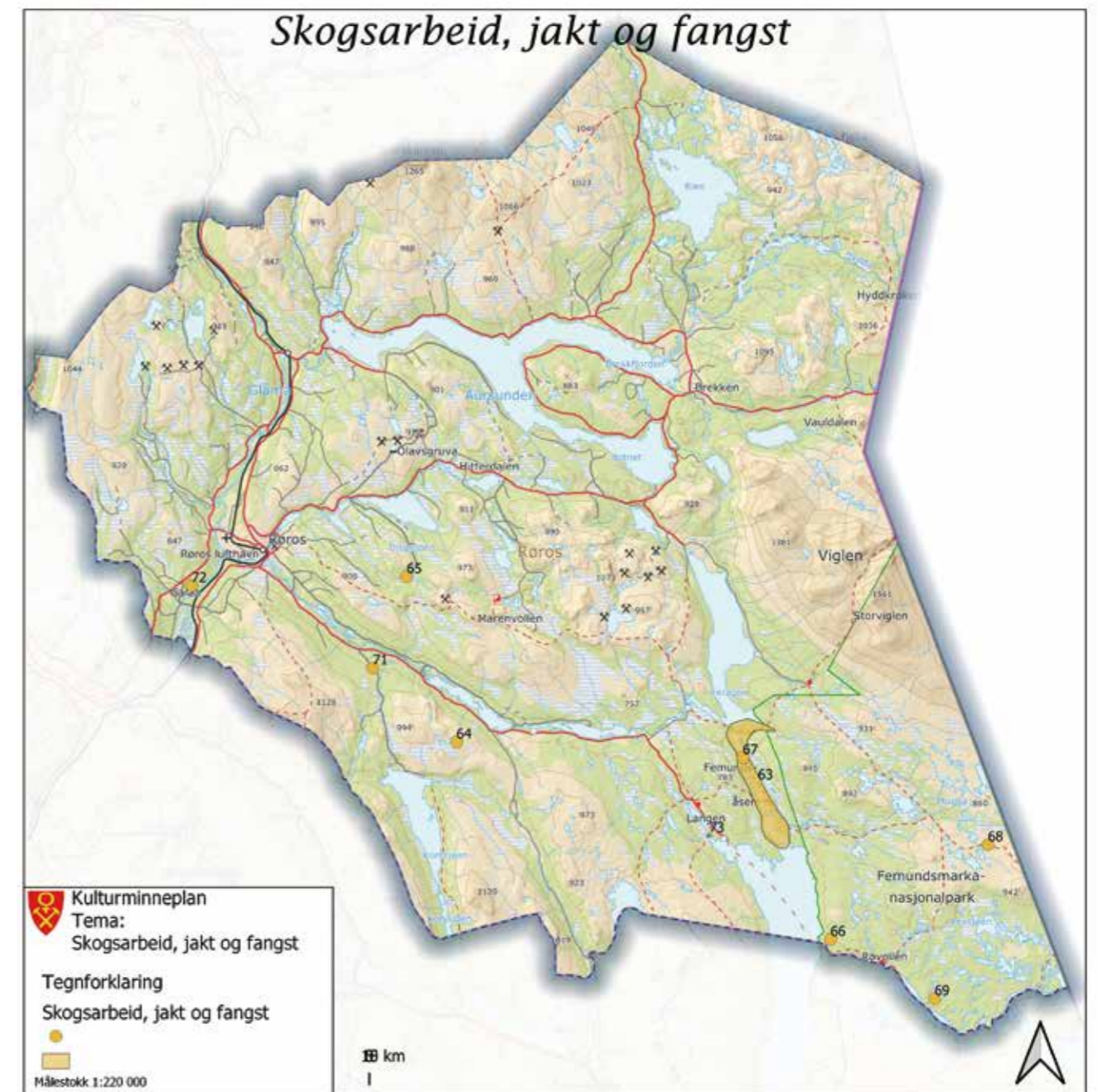
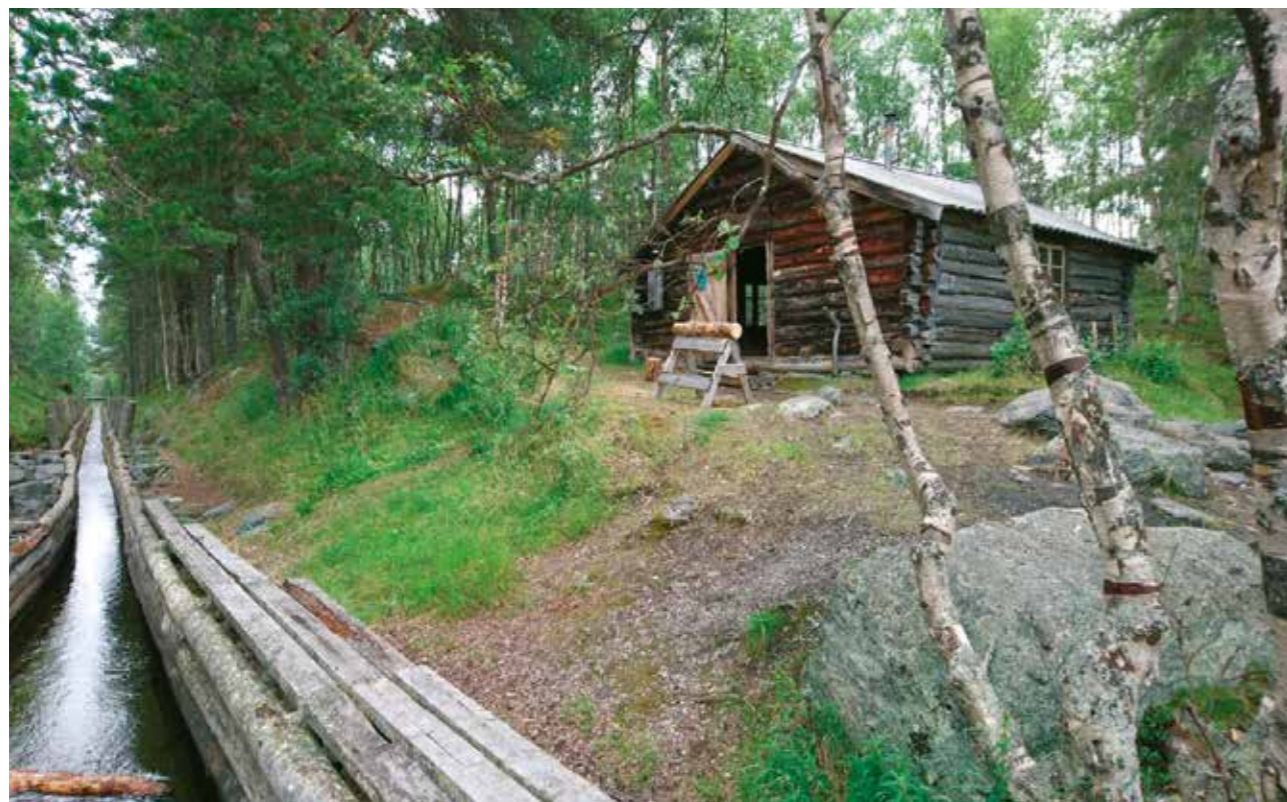
Jakt og fangst har til alle tider vært viktig i rørosområdet, både for matauk og som fritidssysse. Det har vært gjort mye frivillig arbeid knyttet til å kartlegge denne typen kulturminner i Røros, men det er få av disse kulturminnene som er omtalt i offisielle registreringer eller er beskyttet gjennom planverk etter plan- og bygningsloven.

Aktiviteten førte til oppføring av blant annet jaktbuer og falkefangeranlegg. Det er ikke bare de ulike lokalitetene fra denne aktiviteten som er viktig å bevare for framtiden, men også historiene om aktivitetene.

11.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
63	Tømmerrennene	Tømmerrenne	H570
64	Falkefangerhøgda	Fangstanlegg	H570
65	Klekkeri ved Pantslåtten	Klekkeri	H570
66	Muspelheim	Koie	H570
67	Furubakken	Bu	H570
68	Fautbua	Bu	H570
69	Båten etter Stor-Hans	Båt	H570
70	Bomtall	Tre	H570
71	Kjønnyhytta	Jakthytte	H570
72	Tjæremile	Tjæremile	H570
73	Kullmiler ved Synnervika	Kullmiler	H570

Figur 62 Tømmerrenna ved Langtjønnbua. Foto: Statskog

Tømmerrennene

Kobberverket begynte tidlig å interessere seg for skogressursene langs Femunden. Allerede i 1688 kom de første planene om bygging av fløtningskanaler som gjorde det mulig å fløte tømmer fra Femunden, gjennom Langtjønnvassdraget til Hådalsvassdraget og Røros. Arbeidet ble først påbegynt i 1714, men endelig fullført i 1766. Senere ble kanaler gjort om til tømmerrenner.

I 1723 ønsket Røros kobberverk å demme opp Femunden ved utløpet av Gløta for å heve vannstanden og lette fløtinga mellom Femunden og Feragen. Frykt fra svensk side for flom på grunn av dambrudd, gjorde at den påbegynte dammen måtte rives. Vannstanden er likevel ca. 70 cm. høyere enn det naturlige nivået. Fløtningsanleggene mellom Femunden og Feragen består i dag av i alt fire tømmerrenner. Av disse er Langtjønnrenna mellom Store Langtjønnna og Feragen den lengste.

Enkelte år gikk det spesielt mye tømmer gjennom vassdraget. I begynnelsen av 1900-tallet kjøpte firmaet Kiær ca. 200 000 kubikkmeter tømmer på rot i traktene omkring Drevsjø. Det meste av dette ble fløtet gjennom tømmerrennene og videre ned Glomma, helt til Fredrikstad. Først på 50-tallet passerte svensk urskog renna. Statens skoger (i dag Statsskog), kjøpte tømmer på rot av svenskene i traktene nord for Rogen. Dette

tømmeret ble fløtet over Rogen, ned Røavassdraget og over Femunden. Tømmeret ble brukt til jernbanesviller. Tømmerfløtinga opphørte først på 1970-tallet, og etter dette forfalt fløtningsanleggene. I perioden 1994-1996 ble rennene og dammene restaurert.

Langtjønnbua

I Langtjønnna ble tømmeret samlet i «bom» innenfor ei lenke av flyende tømmerstokker, og slept over sjøen. I nyere tid ble det brukt en «varpbåt» til dette, det vil si en båt som er konstruert til å slepe tømmerbommer. Båten ble trukket over båtdraget mellom Langtjønnna og Langtjønnbekken.

Den første tida hadde fløterne en kummerlig tilværelse. Det fantes ikke noe husvære å krype inn i, og en hvelvet båt var nok lenge det eneste alternativet til åpen himmel en regnværnsnatt. Etter hvert kom det imidlertid visse krav til fløternes arbeidsmiljø og de første fløterbuene ble satt opp i 1890-åra. En av dem var Langtjønnbua. Opprinnelig var bua ei ljørbu, men ble bygd om i 1946, til slik vi kjenner den i dag.

Langtjønnbua ble i 2017 fredet av Riksantikvaren som del av landsverneplan for Statskogs kulturhistoriske eiendommer.

Falkfangerhøgda, Hådalen

Fangst av falker for dressur, spesielt jaktfalker, ble drevet i Norge, Sverige og Island av profesjonelle utlendinger fra 1500-tallet til inn i 1800-årene. Falkfangerne kom først og fremst fra Nederland, men også fra Tyskland, Frankrike og Storbritannia. I Femundsområdet finnes rester etter flere falkfangeranlegg, og flere høyder har det beskrivende navnet «Falkfangerhøgda». En av disse er Falkfangerhøgda i Hådalen, omtrent midtvegs mellom nordenden av innsjøen Femund og Røros, et par kilometer vest for sørenden av Ramberg-sjøen ligger tufter etter en falkfangerhytte. Restene etter Falkfangerhytta ligger cirka 35 meter nordvest for det høyeste punktet på Falkfangerhøgda, 906 meter over havet.

Zoologiprofessor Edvard K. Barth var meget interessert i fangsttradisjonene knyttet til den norske faunaen, og han arbeidet spesielt mye med fangsttradisjonene i fjellstrøk. Her gjorde han og kona Sonja, som delte ektefellens glede over å ferdes i fjellet og hans interesse for arkeologi, en pionérinnsats ved å lete fram og dokumentere kulturminnene fangstaktivitetene hadde etterlatt seg. I 1970-åra var de blant annet opptatt av falkfangerne, som den svenske botanikerpioneren Carl von Linné hadde nevnt i en reisebeskrivelse fra en ridetur han gjorde fra Dalarna til Røros.

Figur 63 Rester etter Falkfangerbua på Falkfangerhøgda i Hådalen. Foto 1977, Edvard Kaurin Barth

Figur 64 Klekkeriet i Pantslåtten.

Botanikeren Carl von Linné besøkte i sin ferd fra Dalarna til Røros i 1734 flere av falkfangeranleggene, og beskriver i sin reiseskildring hvordan fangsten foregikk: *Fangstmannen hadde ei lita bu som han gjemte seg i, utenfor hadde han en innretning som kunne utløse et nett som skulle fange falken og en due som lokkemat. Og for å slippe å sitte konstant på vakt så hadde han også med en varsler i bur. Varsleren har fått sitt navn fordi den varsler høylytt ved fare som for eksempel når en falk nærmer seg. Dermed kunne fangstmannen legge seg ned på med sin krittpipe og bare vente.*

Lokaliteten i Hådalen ble funnet i 1976: «Ringvollen var nokså markert, men noe uregelmessig, og atskillige tuedannelser bevirket at den bare delvis tegnet seg. Ringvollen hadde en innvendig diameter 3,50-3,60 meter», rapporterte Barth. I 1977 ble utgravinga av tufta fullført, og fotografiet viser den ferdig utgravde tufta. Den gav – sammenliknet med mange andre slike lokaliteter – et forholdsvis stort funnmateriale. Et planriss av tufta viser et ringformet veggfundament med 40-70 centimeters bredde. Inne i dette området fant Edvard og Sonja Barth noe de tolket som ei avfallsgrop med mye kulturjord og en god del gjenstander. De fant også noe de tolket som en sengebrisk for to personer av bjørkestammer, en sitteplass og et lager av neverstrimler. I steinfundamentet på sørsida påviste de en forsenkning på 45 x 50 centimeter, omgitt av steinheller. Denne oppfattet de som et mulig bur for levende duer, som ble brukt som lokkefugler under falkfangsten. På dette fotografiet er den nevnte forsenkningen markert med ei pil.

Klekkeri ved Pantslåtten

På gården Pantslåtten i Djupsjølia var en tidlig ute med ulike nyvinninger og trender innenfor landbruket. Gården var en av de første i kommunen som anla kulturbeite eller innmarksbeite for kua. Gården hadde egen gårdssmie og eget garveri. Til gårdsbruket hører det flere fisketjern. For å kultivere tjernene ble det bygget et eget lite klekkeri ved en bekk på et myrdrag sør-øst for gården. Her ble det klekket ut yngel som ble satt ut i tjernene som lå på eiendommen. I 2012 ble klekkeriet istandsatt gjennom Uthusprosjektet. Så vidt vi kjenner til er dette det eneste eldre klekkeriet som er bevart i kommunen i dag. Hvorvidt det var andre gårder i kommunen som drev med det samme er ikke kjent.

Figur 65 Muspelheim. Foto: Knut Wolden

Muspelheim

Stor-Hans, Hans Olof Hansson, var født i april 1870 ved Ismundsjøen i Jämtland.³⁰ Hans kom trolig over grensa til Norge i 1908. På denne tida var det skogsdrift i områdene rundt Rødalen, Roasten og Stormyråsen, og Hans fikk arbeid her. Stor-Hans ble etter hvert fast tilholdende i Femundsmarka hvor han bodde i ulike koier og buer gjennom året. Det var kun en sjelden gang han var innover til Røros. Han jobbet litt for kobberverket og skogforvaltninga og tjente ellers noen kroner på å bære utstyr og proviant for sportsfiskere i marka. Ellers levde Stor-Hans av jakt og fiske i marka.

Stor-Hans hadde en rekke buer og koier han brukte gjennom året. En av dem var Muspelheim. Muspelheim skal ha blitt oppsatt av Stor-Hans i 1921. Koia var anlagt like ved ei kaldkjølle, hvor Hans hentet vann. Koia var oppført av halvklovninger og tettet med torv på utsiden. Det var her Mikkel Fønhus traff på Stor-Hans i 1923: «...Men opp av denne nedsnødde maurtuva stod det et langt ovnsrøyr. Det var en køye, av det slaget som samene her brukte før, men ganske liten. Den var bygd under en høg bakke, med furu på, bra i ly for vinden. Jeg åpnet skrådøra og så inn. Det stod en kaffekjel, en gryte og en panne på ovnen, og så lå det en liten tynn, flat steinhelle der. En borse lå bortunder ene veggen.»³¹
I dag er det bare noen enkle rester igjen av Muspelheim.

Furubakken

I Femundsmarka er det flere buer knyttet til skogsdrift og fløting. Mange av dem er imidlertid bygd om opp gjennom historien. Furubakken er ei av buene i marka som har gjennomgått få endringer. Her er også stallet bevart. Bua ble oppført etter høststormen i 1921.³² Siste gang bua var i bruk var under istandsettingsarbeidet av tømmerrennene i 1995. Da stod det også oppstilt hester på stallet.

Fautbua

Opp gjennom årene har det blitt oppført en rekke ulike typer buer og koier i Femundsmarka. Flere av buene har blitt oppført i forbindelse med skogsarbeid og fløting, mens andre knyttes i større grad til jakt, fangst

30 Roar Dille m.fl.: Stor-Hans. Eneboeren i Femundsmarka. 1996:6.

31 Dille m.fl. 1996: 19.

32 Dille m.fl. 1996: 42.

Figur 66 Furubakken. Foto: Knut Wolden.

Figur 67 Fautbua. Foto: Knut Wolden.

Figur 68 Båten etter Stor-Hans. Foto: Knut Wolden.

og fiske. Røros Museums- og historielag har gjort et stort arbeid med å registrere de ulike buene og deres historie. Mange av buene og koiene som har stått i marka er i dag borte eller modernisert. Enkelte buer har imidlertid blitt istandsatt og framstår i stor grad slik de alltid har gjort.

Fautbua ble oppsatt av Jens Jensen Langen i 1918.³³ Langen var reinoppsynsmann i grenseområdene mot Sverige og brukte bua under dette arbeidet. Navnet kommer av at faren var fogd eller faut. Bua ble mye benyttet under høstfiske på Volsjøen.

Båten etter Stor-Hans

Stor-Hans drev jakt og fiske over store deler av Femundsmarka. I Litsjøen ligger fortsatt en av båtene etter Stor-Hans bevart nede i vannet. Det som har gjort at båten har overlevd til våre dager er at hele båten har ligget under vann, slik at trevirke ikke har vært utsatt for oksygen. Hvor gammel båten er eller hvor lenge den har ligget her er usikkert. Etter kulturminneloven har staten eiendomsretten til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør og last når det ikke lenger er mulig å finne ut hvem som er rette eier.³⁴

Bomtall

Når tømmeret skulle fløtes over Femunden ble det samlet i en «bom». En bom består av en mengde tømmer som blir holdt sammen av en lense.³⁵ I en bom kunne det være opptil et par tusen kubikk med tømmer. Stokkene som utgjorde lensa var festet til hverandre med vier. Disse var sårbare og røk ofte under transporten. Langs vassdraga stod det derfor flere bomtaller hvor en kunne lage nye vidjeband. Ei bomtall har et firkantet hull igjennom stammen og her ble vie-ernene spendt fast når en skulle lage nye vidjeband. Denne måten å feste sammen lensene på var i bruk fram til 1880-tallet. I en periode ble det brukt en form for jernklaver til å feste stokkene sammen med, men omkring 1890 gikk man over til å bruke jernkjettinger. I dag står det fortsatt flere bomtaller igjen i Femundsmarka. Blant annet skal det være bevart ei ved Røstbækken ved Rundtjønnna, ved Hestbetåsbekken og ved Håsjøen. Det er ikke foreslått noen hensynssone for disse kulturminnene, men det er satt opp som et tiltak i handlingsprogrammet å kartfeste og registrere gjenværende bomtaller langs Hådalsvassdraget.

Kiønighytta eller Posthytta på Sevatdalen

Tradisjonelt var jakt og fiske sett på som en nødvendighet for å skaffe mat eller selge fangsten for å tjene

33 Dille m.fl. 1996: 31.

34 Lov om kulturminner § 14. 1978.

35 Amund Spangen: Fløting i Hådalsvassdraget. Fjell-Folk nr. 3 1978: 15.

Figur 69 Bomtall.

Figur 70 Kiønighytta eller Posthytta på Sevatdalen

Figur 71 Tjurrumile.

til livets opphold. På slutten av 1800-tallet ble jakt og fiske en fritidssyssele for byfolk.³⁶ I den første tida var det vanlig å leie seg inn på gårdene i distriktet, der det ble ordnet med kost og losji. Etter hvert var det flere og flere som fikk kjøpt seg ei tomt fra gårdbrukerne og satt opp egne jakttytter. Flere av dem var arkitekttegnet og svært påkostede bygninger som for lokalbefolkningen kunne minne om små jaktstøtter. Omkring første verdenskrig ble det reist slike hytter flere steder i kommunen, deriblant Kiøgnhytta på Sevatdalen, Løvenskioldhytta på Refsjøåsen, Evensenvillaen i Rødalen og Varglibusta på Sundet.

Kiøgnhytta på Sevatdalen ble oppført i 1919 av skipsmegler C.I. Kiøgn fra Trondheim. Kiøgn hadde da i flere år tatt inn hos Didrik Sevatdal som han leide jaktterreng av. Hytta ble oppført i lafta tømmer, delvis i to etasjer. Innvendig ble huset malt og dekorert av dekorasjonsmaleren Kåre Hegle fra Trondheim.³⁷ Hegle dekorerte blant annet himlinger, brannmurer, dører og en peis i hytta. Enkelte av dørene har blitt overmalt på et senere tidspunkt og de fleste vinduene har også blitt skiftet. Foruten dette framstår hytta som svært godt bevart fra den ble bygget i 1919. I 1948 ble hytta solgt til Norsk Postmannslag som foreningshytte.

Tjæremile i Engan

Kobberverket hadde bruk for store mengder tjære til ulike formål. Blant annet ble det innkjøpt store mengder i forbindelse med bygginga av Røroskirka. Tjæra ble her blant annet brukt til spontaket. Tjære ble brukt til mange formål. Rundt omkring på gårdene ble den for eksempel brukt til å impregnere hesteredskaper.

Tjæra ble framstilt av tyrived. Tyri er harpiks som finnes i fururøtter og i kjerneved av furu. I Rørosområdet ble tjæra som regel framstilt i tjæremiler.

«Tjæremila består av en traktformet grop som regel med diameter rar 4 til 8 meter som ble bygd ut mot kanten av en bakkeskråning [...] Gropa var traktformet og skrånet ned mot hull i midten. Ofte ble bunnen laget av treverk. Over dette ble det lagt et sandlag og øverst et lag med never, bark eller brede planker, slik at tjæra lett kunne renne ned i hullet i bunnen. Fra hullet i bunnen gikk det en uthulet stakk som gikk over i en renne som førte til et oppsamlingskar i bakkeskråningen nedenfor mila. I gropa ble det stablet finhugget tyrived slik at haugen over bakken var halvkuleformet. Det var viktig at veden ble stablet stående slik at tjæra lettest kunne renne ned i bunnen av mila. Hele mila ble dekket av torv. Mila ble påtent i toppen eller på

sidene slik at varmen skulle arbeide seg fra ytterkanten og inn og nedover mot bunnen og smelte ut harpiksen fra veden. Brenningen kunne ta fra et døgn til en uke.»³⁸

I Røros kommune er det registrert få tjæremiler, men i Engan i Galåen finnes det rester av ei mila. Vi har imidlertid ingen datering på når mila ble oppført.

Kølmiler, Synnervika

Ved Synnervika, i området på vestsiden av vegen fra båthavna mot Langensjøen, ligger en rekke spor etter gamle kølmiler. En gang i tiden ulmet det fra kølmiler overalt i Femundsmarkas skoger. Store mengder kull ble produsert, som senere ble brukt til å smelte malm og foredle kobber ved Røros Kobberverk. Kullet hadde den fordel at det oppnår høyere temperatur ved forbrenningen.

Kølmiler ble anlagt på markoverflata, i flatt terreng. Tømmeret til milene ble hogd i ca. to meter lange stokker som ble reist mot en såkalt "hjartstokk" i midten av mila. De tykkeste stakkene ble satt innerst for å få så jevn brenning som mulig. Til slutt ble mila dekt med kvist og lyng, og helt ytterst ble det lagt på et lag med jord. Milene kunne variere i størrelse, de aller største var opp til 20 meter i diameter.

Kølbrenninga foregikk om høsten. Milene skulle brenne jevnt og sakte. Det kunne ta 10 til 14 dager å brenne ei stor kølmile. Brenninga ble voktert døgnet rundt, og derfor finner vi ofte rester etter kølbrennerkoier nær milene. I terrenget i dag vil sporene etter milene ofte framstå som en flat slette avgrenset av en rund voll med diameter på 10-17 meter. Høyden på vollen er ofte 30-40 cm, og er rester etter materialet som dekket mila.

En kullmile rommet opptil 65 m³ tømmer, og 1 m³ tømmer fast masse ga 1 m³ kull. I 1692 måtte man hogge 10-16 km² furuskog for å dekke behovet for ved og kull. Det store forbruket av skog førte fort til at milene ble anlagt langt fra Røros. Tømmerhogst, kølbrenning og kølkjøring var i lange tider en viktig attåtæring for bøndene i rørosdistriktet og Gauldalen. Både leilendinger og sjøleiene bønder tok på seg å levere kull til kobberverket.

Figur 72 Kullmile ved Synnervika

³⁶ Ole Christen Hanæs og Tor Indset: Jakttytter i Røros-traktene. Fjellfolk nr. 32 2007: 21.

³⁷ Jon Brønne: B. 359. Røros Landsogn «Fjellheim», Posthytta. 2010: 11.

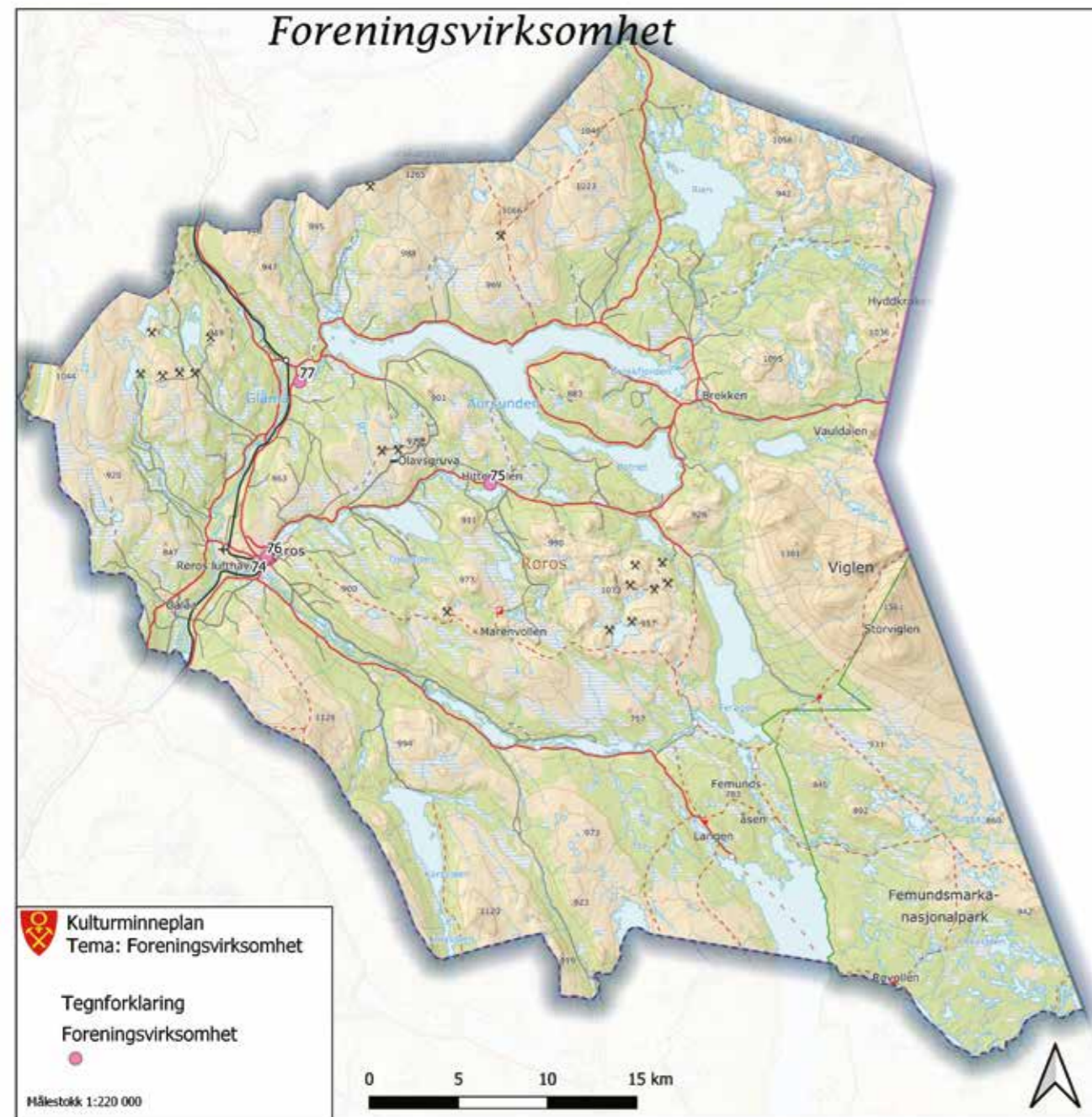
³⁸ Harald Jacobsen og Jørn-R. Follum 1997: 158-159.

12 Foreningsvirksomhet, skole og helsevesen

Foreningslivet har vært svært viktig i rørosområdet. Både gruvearbeiderne og hyttarbeiderne hadde sine fagforeninger, det ble dannet leseforeninger, forsikringsforeninger og ungdomslag. Enkelte foreninger fikk oppført egne bygninger som de hadde som base for virksomheten sin. De mange samfunnshusene rundt om i kommunen er eksempler på dette.

Med innføringen av bergordinansen av 1683 fikk bergverkene ansvaret for helse-, skole- og fattigvesenet. Kobbervirket hadde egen bergkirurg og drev eget sykehus. Sykehuset ble drevet fram til sykekasseordningen ble innført i 1911.³⁹ Den første skolebygningen ble oppført i 1701 på bergstaden. Denne ble i 1799 avløst av ei ny bygning bekostet av Catharina Borchgrevink. Huset ble senere hetende Raukassa. Etter hvert fikk kommunen en mer framtrødende rolle innenfor feltet skole og helse.

39 Borgos og Spangen 2001: 121.

12.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
74	Sangerhuset	Foreningshus	H730
75	Solheim	Forsamlingshus	H570
76	Raukassa	Skolebygning	H570
77	Laddbua	Sykehus	H570

Sangerhuset

Sangerhuset stod ferdig oppført til påsken 1907. Bak byggingen stod Røros sangforening. Foreningen var grunnlagt allerede i 1848, Peter Nicolay Schult opprettet Røraas Mandssangforening. Tanken om å reise et «sangens hus» på Røros dukket opp høsten 1900 og 7 år etter stod bygningen ferdig. Røros kobberverk stilte med tomt i den sørlige delen av Proviantskrivergården. Det foreligger mange ulike forslag til utforming av Sangerhuset. Hele fem utkast er fortsatt bevart.⁴⁰ Til slutt var det forslaget til markscheider Ole Aalen som ble vedtatt oppført.

Foruten å være øvingslokale for Røros sangforening har Sangerhuset vært ramme for en rekke teater- og revyforestillinger gjennom sin over 100 år lange historie. Bygningen fungerte også som kino på bergstaden fra 1920 til 1979.

Sangerhuset kom etter hvert til å bli en belastende utgiftspost for sangforeningen. Manglende inntekter gjorde at nødvendig vedlikehold ikke ble prioritert. På begynnelsen av 1970-tallet forhandlet sangforeningen med Røros E-verk med tanke på et eventuelt salg. E-verket ønsket på sin side å rive bygningen å sette opp et nytt tidsmessig lokale med butikk, administrasjons- og serviceavdeling. Salget forutsatte at rivingstillatelse ble gitt. På midten av 1970-tallet begynte bevaringstanken av Sangerhuset å vokse og det hele endte med at Sangerhuset ble fredet i juni 1983.

Figur 73 Sangerhuset.

40 Kerstin Gjesdahl Noach: Sangerhuset på Røros – en prosjekteringshistorie. Fjell-Folk nr. 35 2010.

Solheim i Hitterdalen

Ungdomslokalet Solheim i Hitterdalen stod ferdig oppført i juli 1901.⁴¹ Det var ungdomslaget Håpet, som hadde fått kjøpt tømmerkassa etter lokalet Fram på Os, som stod for oppføringa. På begynnelsen av 1900-tallet ble det oppført en rekke forsamlingshus rundt omkring på bygdene og Røros var ikke noe unntak. På slutten av 1800-tallet vokste det fram en rekke ulike foreninger i de norske bygdelagene. Dette var en periode med store omveltninger i samfunnet. Et fellestrekk for de nye organisasjonene og foreningene var at enkeltpersoner med samme behov, interesser og målsetninger sluttet seg til hverandre i et felles arbeid for å oppnå det de ønsket.⁴²

Ungdomshusene rundt på bygdene var stedet hvor bygdefolket møttes til ulike former for tilstelninger. Ofte var det ungdomslaget som stod for arrangementene, men det kunne også være kvinneforeninger og sanitetsforeninger som arrangerte. Det ble arrangert fester, juletefester, basarer og bygdakvelder med dans, musikk og annen underholdning.

Opprinnelig bestod lokalet Solheim bare av det som senere ble kalt salen, men etter hvert ble det satt opp tilbygg i reisverk i hver ende av tømmerkassa og en fikk på plass både scene og restaurant og kjøkken. Det ble også oppført uthus med vedskjul og separat utedo for menn og kvinner. På 1960-tallet ble det foretatt enkelte moderniseringer av bygningen. Blant annet ble reisverksdelene etterisolert og det samme ble taket. Som en følge av mindre aktivitet i ungdomslaget ble det utover 1970-tallet og 80-tallet stadig mindre aktivitet i Solheim. I dag brukes bygningen hovedsakelig som lager, men det er åpen kafe og utsalg av antikviteter og loppis fra lokalet enkelte søndager sommerstid.

I dag er ungdomshuset Solheim trolig det eneste forsamlingshuset i Røros kommune som i det store og hele framstår som slik samfunnshusene i Røros-distriktet gjorde på midten av 1900-tallet. De aller fleste ungdomshusene i kommunen har blitt modernisert og ombygd i større eller mindre grad. Solheim er derfor et viktig kulturminne som viser denne delen av historien på rørosbygdene.

Raukassa

På slutten av 1700-tallet begynte den gamle skolebygningen å bli dårlig og bygningen var med sitt ene rom for liten til bruken.⁴³ Skolen lå i tilknytning til Klokkergården, Kjerkgata 37 i dag. Jomfru Catharina Borchgre-vink bevilget penger til en ny skolebygning som stod ferdig i 1799, rett ovenfor den gamle Klokkergården.

Figur 74 Solheim i Hitterdalen.

41 Muntlige opplysninger gitt av Ola Arvid Feragen august 2019.

42 Anders Kirkhusmo: «Lokalhistorien og framveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelagsbygdene i tida ca. 1850-1900. 1974: 431.

43 Kristen Aspaas: Opplæring og skolegang. Rørosboka bind 5. 1974: 32.

Figur 75 Raukassa.

Huset ble innredet med to rom i hver etasje og noen år senere ble det oppført et tilbygg som kom til å huse skrive- og regneskole. Bygningen kom til å huse både allmueskole, middelsskole og realskole fram til huset i 1954 ble solgt til Brødrene Krog som brukte den til forretnings og lagerlokale. I dag huser bygningen blant annet Røros kirkekontor og er i Røros kommunes eie.

Laddbua

Det første sykehuset til kobberverket var samlokalisert med Fattighuset på Nilsenhjørnet. I 1867 ble hus nr. 12 innkjøpt til nytt sykehus. Denne gården lå på hjørnet mellom Finneveta og Bergskriverveta. Gården var i bruk som sykehus fram til begynnelsen av 1900-tallet. Da ble det oppført nytt sykehus i Bergskrivergården, ned mot elva, Lorents Lossiusgate 10. Den nye bygningen ble oppført etter at kobberverket over lengre tid hadde fått kritikk for tilstanden til det gamle sykehuset.

Etter at sykehuset ble flyttet ble bygningen tatt i bruk av handelshuset Engzelius til vinutsalg, derav navnet Laddbua. På 1920-tallet ble det slutt på vinutsalget og huset ble sykkelverksted. I 1967 ble sykehuset revet og deler av huset gjenoppsatt som hytte på Vintervollen på Glåmos, hvor det fortsatt står. Huset ble oppmålt av studenter fra NTH i 1939. Slik huset står på Vintervollen i dag har det flere originale elementer, deriblant fem dører med listverk, en del innvendig oljemalt panel, og trolig er trappa oppe i andre etasje også den opprinnelige. I to av dørene er det ett lite kikkeshull i glass, trolig fra den tida bygningen var sykehus. Det er ikke lagt noen hensynssone på den nåværende plasseringen av Laddbua for å holde muligheten åpen for at bygningen kan flyttes tilbake til bergstaden.

Figur 76 Laddbua

13 Handverk og handel

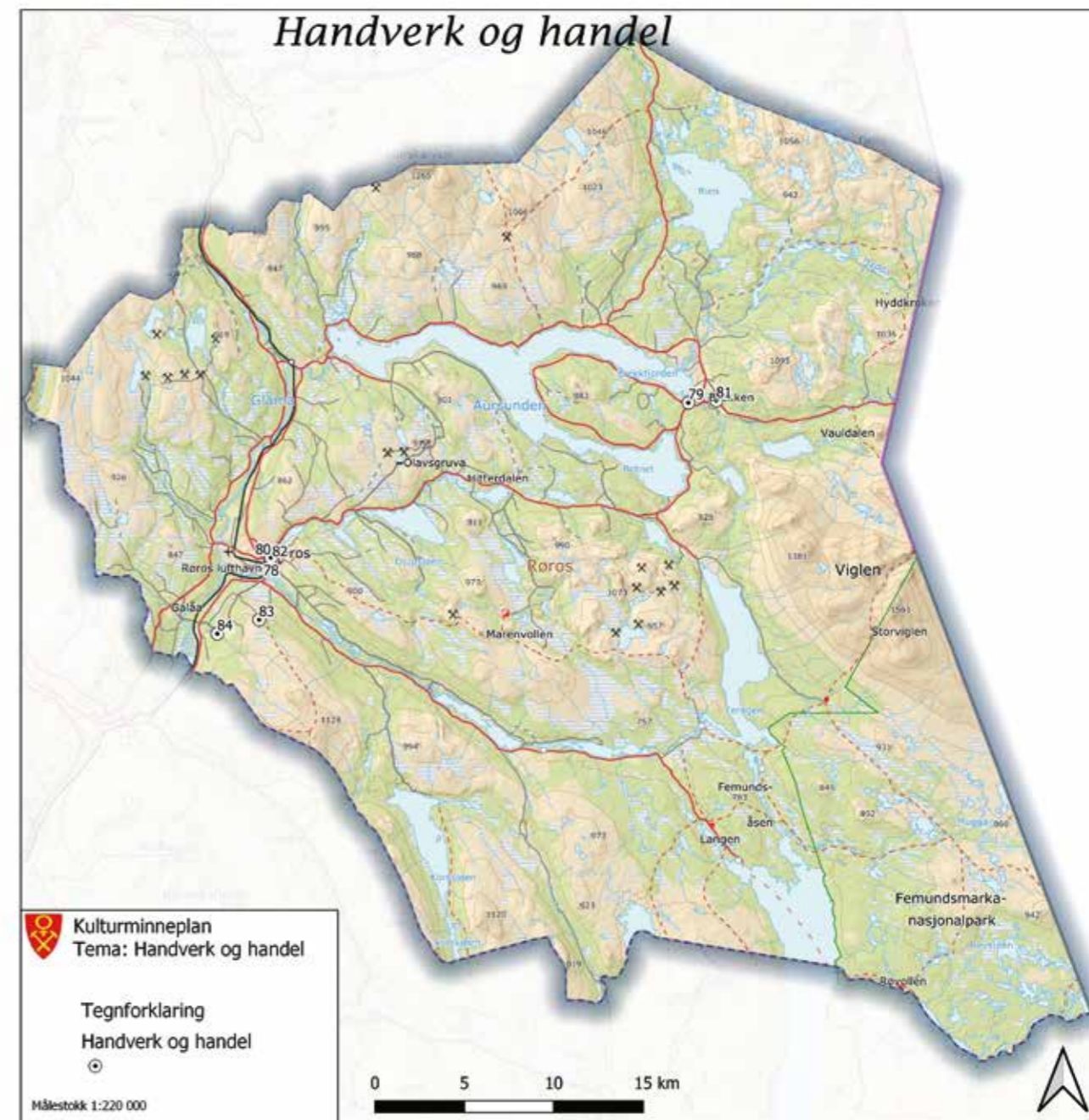
Handverk av ulik art har alltid vært viktig på Røros. Kobbverket hadde spesialiserte handverkere og fagfolk til å utføre ulike former for oppdrag. Det ble oppført bygninger og anlegg for disse formålene både ved gruvene og smeltehyttene. Rundt omkring på gårdene ble det også drevet håndverk av ulike typer. Det ble drevet skiferproduksjon og stamphus for produksjon av vadmel.

Opprinnelig var det kobbverket som hadde ansvaret for proviantforsyningen på Røros. I 1818 ble det bestemt at handelen i bergstaden skulle foregå «ved dertil beskikkede Kjøbmænd, hvis Antal ei skal overstige 3». Resultatet ble blant annet handelshuset Engzelius. I 1853 ble Rørosmartnan oppretta ved kongelig resolusjon og nye handelsbedrifter, som Finborud, Lars Skancke og Peder Holden ble etablert.

13.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
78	Leighgarden	Handelsgård	H570
79	Bua	Handelsbygning	H570
80	Hiort-kapellet	Gravkapell	H570
81	Henningsgården	Gårdsanlegg	H570
82	Apotekergården	Apotek	H730
83	Skiferbrudd	Skiferbrudd	H570
84	Stamphusanlegget ved Høsa	Stamphus	H570

Figur 77 Detalj av utskåret engel over inngangsdøra til Hiort-kapellet.

Leighgarden

Røros kobbverk hadde i verkets første hundre år monopol på salg av varer av alle slag. Ved innføringa av Rørosloven i 1818 ble denne eneretten opphevet, men det var fortsatt begrensninger på hvor mange kjøpmenn det skulle være på bergstaden. En av de første som fikk handelsbevilgning var Morten Leigh. Han kjøpte hus nr. 16 i Storgata i 1806 og startet opp med handelsvirksomhet i den tidligere prestegården. Magnus Engzelius fra Sverige ble tatt opp som kompanjong i firmaet i 1820. Da enka etter Leigh døde i 1859 ble Engzelius eiere av firmaet. Engzelius kjøpte senere også Finnegården i Storgata og brukte denne som bolig og kontor. Engzelius som selv var fra Sverige hadde gode kontakter i hjemlandet og etter hvert ble handelshuset Engzelius et stort foretak med utsalg flere steder.

Handelshuset fikk etter hvert en solid økonomi, og det kom også til å prege bygningene både i Leighgarden og Finnegården. Leighgarden var opprinnelig prestegård, noe våpenskjoldet til familien Hjort/Abildgaard, som fortsatt henger på fasaden mot Storgata, vitner om. Familien Engzelius tok for øvrig i bruk våpenskjoldet som handelshusets logo. Omkring århundreskiftet 1900 ble hovedbygningen kraftig modernisert med store glassvinduer og listverk i sveitserstil. I gårdsrommet var det ulike former for lagerhus til alle de forskjellige

Figur 78 Leighgarden

typene varer som handelshuset førte. Dagens fasade på hovedbygningen skriver seg fra ombyggingen i 1949/50.⁴⁴ I 2015/16 ble også fargesettingen tilbakeført til dette tidspunktet.

Bua, Brekken

Christen Borgos startet i 1880 opp handelsforretning sammen med Jørgen Kurås på gården Borgos i Brekken. I Rørosboka står følgende om forretningsdrifta:

Figur 79 Bua, Brekken.

44 Jon Brønne: B. 359. Røros. Bergmannsgata 17. 2015: 12.

«Det var stor svenskhandel i den tida, da det var svær skogsdrift i øvre Harjedalen, og provianteringen foregikk herfra eller herover. Det minket av, da svenskene fikk jernbane til Hede. Og krigs- og kriseårene med sin rasjonering og annet tilbehør gjorde helt slutt på den bedriften. Borgos hadde mange penger utestående i Sverige, og en god del måtte avskrives som tap, men han fløt likevel ovenpå. Mot dem som var kommet i gjeld til ham i bygda, var han alltid skånsom, og han tapte vel heller ikke på dem.»⁴⁵

Gården ble etter hvert overtatt av brordatteren Elen Jørgensdatter og hennes sønn Christen Borgos, født 1909, drev forretningsdriften videre. Formålet med hensynssonen er å bevare gårdstunet og bygningene på gården.

Hiortkapellet

Hiortkapellet er beskrevet som en av de best bevarte 1700-talls bygningene i Norge, sammen med Damsgård i Bergen. Kapellet stod ferdig i 1782. Hjort fikk overført levningene fra sine nærmeste slektninger til gravkrypten i kapellet og han ble selv gravlagt der etter sin død 1. august 1789.

Kapellet er oppført i uisolert bindingsverk med profilert kledning både på innsiden og utsiden. Bygningen har en forgang med saltak, mens hoveddelen har pyramideformet tak. Under kapellet er det murt en kjeller hvor kistene ble plassert. Denne er i dag fylt med sand. Både inngangsdøren, supraporten over døra og gavlfeltet over dette er rikt utskåret med symbolikk knyttet til døden og Hiort-familiens våpenskjold. Også et felt over vinduet på bakveggen har utskjæringer. Treskjærerarbeidet er av svært høy kvalitet og er utført i rokokkoens formspråk. Det er den svenske treskjæreren Jøns Ljungberg (1732-1818) fra Härjedalen som har stått for arbeidet. Ljungberg har også skåret de korintiske kapitelene over pilastrene som er plassert på hjørnene av gravkapellet.

Tatt i betraktning bygningens alder har kapellet gjennomgått svært få endringer siden det ble bygget. Små partier av den utvendige kledningen ble skiftet ut i 1991, og kun enkelte bord har blitt skiftet siden den gang. Deler av sokkellista ned mot grunnmuren har også blitt fornyet. Innvendig er imidlertid alt treverket etter det en kjenner til det originale fra 1782. Det er ingen annen bygning på Røros hvor dette er tilfellet! Nyelig er også fargesettingen på kapellet tilbakeført til det originale uttrykket, både innvendig og utvendig.

45 Kvikne 1957: 322.

Figur 80 Hiortkapellet

Hiortkapellet vitner om en rikdom og vilje til å bruke ressurser på godt håndverk som preget bygninger tilhørende det øvre samfunnslaget i bergstaden i andre halvdel av 1700-tallet.

Henningsgården, Brekken

Interiørene i stuebygninga i Henningsgården i Brekken ble malt av svensken Johan Nordlinger (1837-1903) i 1878. Bygninga hadde blitt oppført av Steffen Henningsgaard (1829-1902) og Nille (1825-1905) noen år tidligere. Nordlinger var utdannet maler i Stockholm og kom til å male både interiører og møbler rundt omkring på gårdene i brekkenområdet.

Amund Spangen skriver følgende om interiørene i Henningsgården i boka Dekorasjonsmaling i Nord-Østerdalen og Rørosbygdene: «Dagligstua i Henningsgaarden fikk himling malt som marmorillusjon, den øverste delen av veggene er en pyramidemahogni-imitasjon, furudørene ble med raske penselstrøk forvandla til eik, og den nederste delen av veggene ble malt i en murimitasjon. Ei av stuen har malt marmorimitasjon på veggene - grønn kolmårdsmarmor. Et kammers er blåmalt. Alle romma er dekorert, men på forskjellig måte.»⁴⁶

«Dekorasjonsmalerne tok utgangspunkt i det som var på mote. I land som var ledende når det gjaldt arkitektur og interiørkunst, hadde hus innredningsdetaljer i ekte intarsia, marmor og edeltre. På veggene ble det brukt handmalte og trykte tapeter, vevde, trykte og broderte tekstiler. Så lenge ibenholdt, mahogni, nøttetre, marmor osv. ikke var tilgjengelig, trådte maleren til og skapte illusjoner av eksotiske tre- og stensorter.

Figur 81 Interiør fra Henningsgården. Foto: Amund Spangen

Marmorering, ådring, sjablong- og strekdecor var, sammen med frihandsmaling, hovedingrediensene i dekor som bidro til å skape «moderne» interiører. Slik kunne folk følge med i tidas trender. Økonomi var ikke alene avgjørende. Vel så viktig var det om en kunne få tak i handverkere som hadde faglig kunnskap og ferdigheter.»

Det var først utpå 1700-tallet at det begynte å bli vanlig med dekorerte interiører i rørosområdet. Enkelte tidligere arbeider fantes blant annet i kirkerommene og blant de kondisjonerte i samfunnet. Utover 1700- og 1800-tallet utviklet folkekunsten seg gradvis etter hvert som møtene skiftet ute i Europa. I rørosdistriktet var flere ulike malere i virksomhet, både lokale, fra nabobygdene og fra bynære strøk. Formålet med hensynssoenen er å bevare gårdsanlegget og bygningene på gården.

⁴⁶ Amund Spangen: Dekorasjonsmaling i Nord-Østerdalen og Røros-bygdene. 2019: 94.

Figur 82 Apotekergården.

Apotekergården

Bergstaden har mange gårder og bygninger hvor det i lang tid har vært drevet handel, men få av disse bygningene har bevart eldre interiører. Ett viktig unntak er apoteket i «Apotekergården», eller Mørkstugata 1. Eiendommen Mørkstugata 1 ble oppført på 1830-tallet av byggmester Ole Ditlefsen Dybdal. I 1855 ble gården solgt til apoteker Henrik Georg Schamvogel som etablerte apotek i gården.

Selve apoteket ligger i hovedbygningen, på hjørnet mellom Mørkstugata og Rauveta og ble innredet i slutten av 1850-årene. Hele innredningen er bevart med enkelte moderniseringer fra 1930-tallet. Malt dekor på vegger er utført av dekorasjonsmaler Kåre Hegle. Lokalet fungerte som apotek fram til 1992. Hele gårdsanlegget, inklusive interiøret i apoteket, ble fredet etter kulturminneloven i 1983.

Skiferbrudd - Guribrottet

Det har vært skiferbrudd flere steder i rørosdistriktet, men hovedområdet befant seg i Gammelvollia, på vestsida av Glåma, ned mot Os. Skiferdrifta starta for alvor på 1850-60-tallet, men det har trolig til alle tider vært tatt ut skiferplater til forblending av brannmurer, grunnmurer og til bolkhuller i fjøs. Skiferdrifta ble ei viktig tilleggsnæring for folk i distriktet både på Røros og i nabokommunen Os.⁴⁷

På midten av 1800-tallet ble det meste av skiferen som ble tatt ut benyttet som takskifer. Skiferen som ble tatt ut av bruddet ble kløvd til passende tykkelse og deretter skantet til ferdig takskifer. Taksteinen ble produsert i ulike størrelser og fasonger. Den kvadratiske taksteinen kunne variere i størrelse fra 12 og opp i 18 tommer. Det ble også laget «handskbak» og ikke minst femkantskifer som bare finnes i rørosområdet. Dette er skiferstein som er skantet til i femkanter.

En kan ane omfanget av skiferproduksjonen i rørosområdet dersom en studerer flyfoto av bergstaden fra midten av 1950-tallet. Storparten av bolighus og uthus var da tekket med skifer. Skiferproduksjonen pågikk til ut på 1960-tallet, før den gradvis opphørte. Nye «vedlikeholdsfrie» materialer som eternitt kom på markedet og medførte at kunnskapen om den lokale skiferen gradvis ble borte. Stadig flere tak med lokal skifer

⁴⁷ Spangen og Borgos 2001: 211.

Figur 83 Legging av takskifer.

forsvant utover 60-, 70- og 80-tallet. Med etableringa av Uthusprosjektet i 1995 og et økende fokus på lokale materialer og håndverksteknikker, ble det igjen interesse for den lokale skiferen. I dag jobbes det aktivt med å reetablere skiferbrudd for å kunne ta ut stein til reparasjon av tak, trapper og grunnmurer. Bevaring av de gjenværende takene med lokal skifer og ikke minst opprettholdelsen av kunnskapen om den lokale skiferen, er en viktig del av forvaltningen av rørosområdet som verdensarvsted.

Et av bruddene hvor det ble tatt ut skifer var Guri-brottet i Hånesåsen. Den første som tok ut skifer her skal ha vært Fredrik Christofersen Grøntvedt. Han hadde hus nr. 119 der Gurian bodde.⁴⁸ Senere tok Ole Fredriksen Grøntvedt over drifta i bruddet etter faren. Ole drev som steinbryter på fulltid og produserte både takskifer og leverte skiferhyller. Formålet med hensynssonen er å bevare bruddene som et historiefortellende landskap og sikre lokaliteten for framtidig uttak av skifer til restaureringsformål.

Stamphusanlegget ved Høsa

I andre halvdel av 1800-tallet var det flere stamphus i drift i rørosdistriktet. Både i Hitterdalen og ved Hyttelva har det tidligere vært stamphus. I dag er det kun anlegget på Øvre Håneset som er bevart i kommunen. Dette er imidlertid istandsatt og kjøres ved ulike tilstelninger. Anlegget består av to bygninger, selve stamphuset og ei rullebu og ei vassrenne som ledet vann inn til vasshjulet ved stamphuset, hvor bearbeidinga av ullvevene foregikk.

«Når Persan åpna slusa i dammen, gikk vatnet i ei renne inn på vasshjulet, og hjulstokken begynte å gå rundt. På hjulstokken var det festa 18 solide «frosker» - eller - kammer - som grep tak i de 6 stampene og heva dem etter tur slik at de gikk som stempler i uavbrutt takt. Stampene falt ned i brya - et kar med 3 rom - der ulltøyene ble lagt i kokende vatn. Etter mange timers behandling under stampene ble tøyene skylt i elva og hengt til tork ute. Siste delen av arbeidsprosessen foregikk i rullbua, og til slutt lå «tøystuv ette «tøystuv» - oftest i saugrøtt og svart - ferdig tilvirka.»⁴⁹

Stamphuset ved Høsa ble oppført av Peder Jakobsen Haanæs (1842-1918), som var gårdbruker på Persvollen. Stampinga av ullveg gav ei ekstraintekt til gården. Selve stampinga foregikk på våren når det

⁴⁸ Randi Borgos: Guri-brottet, 1994: 13.

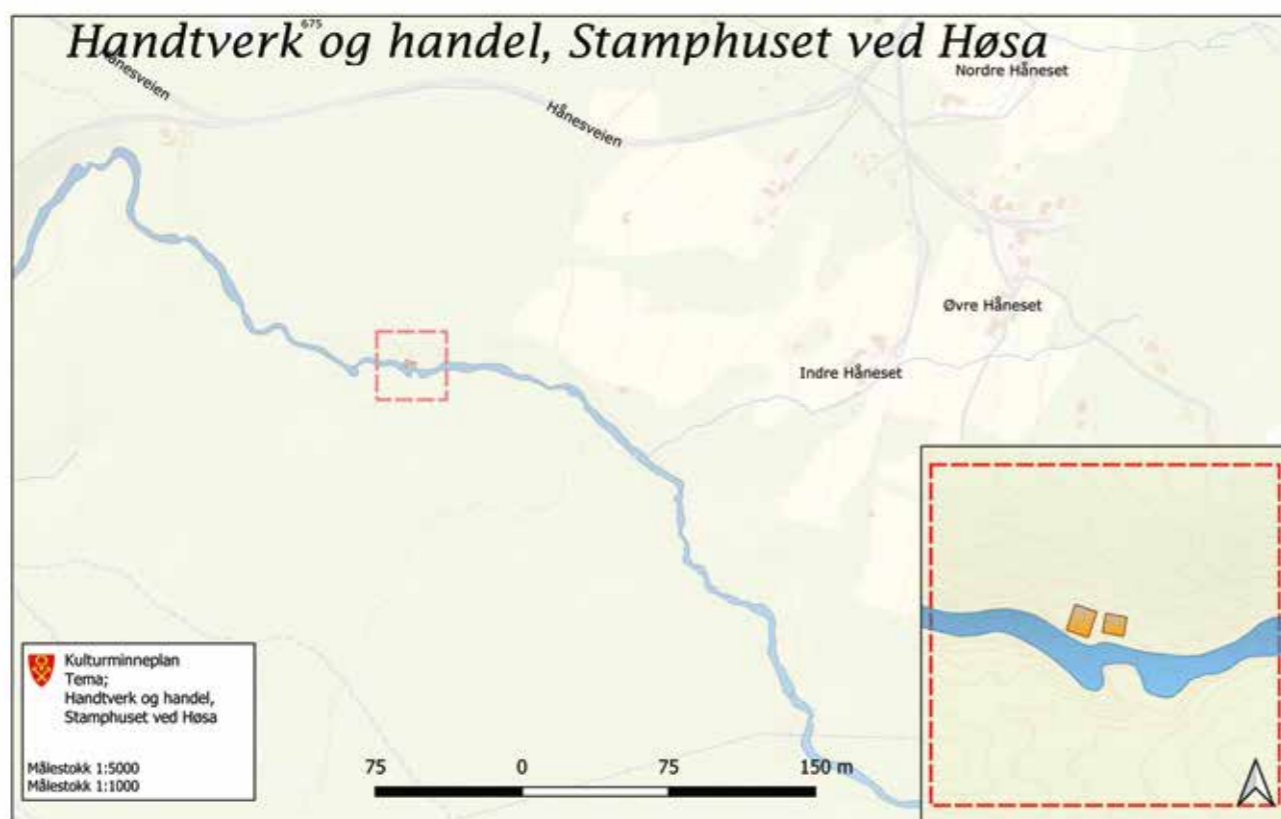
⁴⁹ Borgos og Spangen 2002: 189.

Figur 84 Stamphusanlegget ved Høsa. RMUB 021660

var tilstrekkelig vassføring i elva. Kvinnfolka satt og produserte vever rundt omkring på gårdene vinterstid. Haanæs satte bestandig inn hesten hos Smed-Per på Flanderborg når han var innom på bergstaden. Her var også de som skulle få stampet vevene sine innom og lå igjen rullene sine som Peder tok med seg tilbake til Håneset. «Når'n kom kjøran, såg det ut som omtrent som 'n hadde i' stort favnvedlass med veva som 'n skull' stampe fortalte naboen Aksel Hånes.»

14 Tekniske og industrielle kulturminner

Riksantikvaren definerer tekniske og industrielle kulturminner på denne måten:

«Tekniske og industrielle kulturminner er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapeleg verdi. Tekniske og industrielle kulturminne omfattar bygningar og produksjonslinjer med maskineri, transport og annan infrastruktur, så vel som stadar brukt til sosiale aktivitetar som bustadar, religiøse byggverk, skolar, rekreasjons- og grøntanlegg.»⁵⁰

Røros har siden etableringen av kobberverket i 1644 vært et industristed. Etter at Røros elektrisitetsverk ble etablert i 1913 ble det raskt etablert nye industriforetak i kommunen. Det ble etablert sagbruk, Brødrene Krogs ullvarefabrikk ble oppført i 1914 og videre fulgte Røros Tweed. De mindre snekkerfabrikkene rundt om på bergstaden tok også i bruk den nye krafta og utvidet virksomheten sin. I dag er de fleste av disse tidlige industribedriftene på Røros nedlagt, men bedrifter som Røros Tweed er fortsatt i full virksomhet.

Figur 85 Røros Tweed

14.1 Utvalgte objekter

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
85	Røros Tweed	Fabrikkbygning	H570
86	Brødrene Krogs Ullvarefabrikk	Fabrikkbygning	H570
87	Snekkerverksted Flanderborg	Verksted	H570
88	Bergstadens snekkeri	Verksted	H570
89	Røros Trevarefabrikk	Verksted	H570
90	Kuråsfossen	Kraftverk	H570
91	Fjell-Ljom	Avishus	H570

Røros Tweed

På slutten av 1930-tallet så en ny industribedrift på Røros dagens lys. Generalkonsul Tollef Bredal fra Oslo var en av hovedinteressentene. Vinteren 1938-39 ble det arrangert vevekurs på Røros.⁵¹ Tekstilene ble tilvirket hjemme hos veverkene og omsatt via en salgssentral. Virksomheten bygde dermed på tradisjonene fra Peder Hiorts stiftelse, som hadde blitt opprettet etter verksdirektørens ønske etter hans død i 1789.

I den første tiden holdt bedriften til i det tidligere pleiehjemmet og i en periode også i gården til Røros bad. På slutten av 1940-tallet ble det utarbeidet planer om å reise en ny og moderne fabrikkbygning og det ble kjøpt tomt sør for Røros jernbanestasjon. I 1952 stod fabrikkbygningen ferdig. På mange måter ble den et nytt landemerke på

Røros med teglsteinspipa som strekte seg opp mot kjerka og pipa på Smelthytta. I en periode hadde bedriften også en egen avlsgård på Tynset, Lonåsen østre, for å skaffe ull til fabrikkbygningen. Gården var en av de største i distriktet med 150 sauer, 13-14 storfe og tre hester.

Den dag i dag holder Røros Tweed til i fabrikklokalene fra 1952 og fabrikkbygningen er blant de mest kjente på Røros. Fabrikkbygningen fikk for noen få år siden et tilbygg mot Tollef Bredalsvei.

Brødrene Krogs Ullvarefabrikk

Christofer Olsen Sollie begynte som farger i Farjargården i Kjerkgata i 1860.⁵² Barnebarna Ole og Axel Krog tok etter hvert over bedriften og i 1914 stod en stor og moderne fabrikkbygning ferdig. Navnet på fabrikkbygningen ble Brødr. Krogs Ullvarefabrikk. Her var det både spinneri, veveri og farging av tekstiler. På begynnelsen av 1900-tallet var fabrikkbygningen den nest største arbeidsplassen på Røros etter kobberverket.⁵³ I mellomkrigstida ble det oppført et større tilbygg til fabrikkbygningen mot øst hvor fargeriet ble plassert. Utover på 1960-tallet ble virksomheten ved anlegget gradvis nedtrappa før fabrikkbygningen ble nedlagt. I dag huser den store bygningen bibliotek og potteri i den østligste delen, mens den eldste delen brukes til hotellovernatting.

Figur 87 Ullvarefabrikk.

51 Olav Kvikne: Handverk, Husflid og industri. 1942: 207.
 52 Borgos og Spangen 2002: 242.
 53 Borgos og Spangen 2002: 242.

Figur 86 Røros Tweed

Figur 88 Bergstadens Snekkeri

Figur 89 Snekkerverkstedet på Flanderborg

Figur 90 Kuråsfossen

Snekkerverkstedene på bergstaden

Anders Sandal hadde startet opp snekkerverksted i 1910 og var den første på bergstaden som benyttet elektrisk kraft på verkstedet.⁵⁴ I 1926 ble det oppført nytt snekkerverksted på Flanderborg. Sandal hadde utdannet seg til snekker og tømmermann i 1894 og drev også som byggmester.

Etter at Sandal hadde bygd seg opp nytt verksted på Flanderborg var det Per Sjøvold og Iver Feragen som tok over drifta av det gamle verkstedet ved Hyttelva. Iver Feragen, som hadde gått i lære hos Sandal, etablerte eget verksted i 1917 i Bjørnstruggården på Øra, Bergstadens Snekkeri.

Per Sjøvold flyttet etter hvert virksomheten til Åsveta og bedriften fikk navnet Røros Trevarefabrikk. I 1942 brant fabrikkene ned og en ny og moderne fabrikk ble oppført. Røros trevarefabrikk holdt til i lokalene fram til 1995.

Kuråsfossen

På 1890-tallet begynte kobbverket å arbeide med planer om å gå over til elektrisk drift ved Kongens gruve. Det var ulike forslag til plasseringen av kraftstasjon. Både Orva, Glomma ved Ormhaugen og Glomma i Kuråsen var til vurdering. I 1895 ble det vedtatt å bygge ut Kuråsfossen. Kraften skulle brukes til transport i gruvene, til bormaskiner, vaskerianlegg og lys ved Storwartz, Mugg og Kongens. Kraftstasjonen ble satt i drift året etter, i oktober 1896. I 1936 ble stasjonen solgt til Røros E-verk. Produksjonen ved stasjonen pågikk fram til 1965. Etter dette ble stasjonen stående uten nødvendig vedlikehold og forfalt etter hvert. På 1980-tallet ble det tatt initiativ til istandsetting av anlegget og både bygningen og maskinene ble istandsatt. Det ble også laget ei utstilling om elektrifisering av Rørosdistriktet. I dag er Kuråsfossen et viktig teknisk kulturminne.

54 Kvikne 1942: 210.

Figur 91 Fjell-Ljom

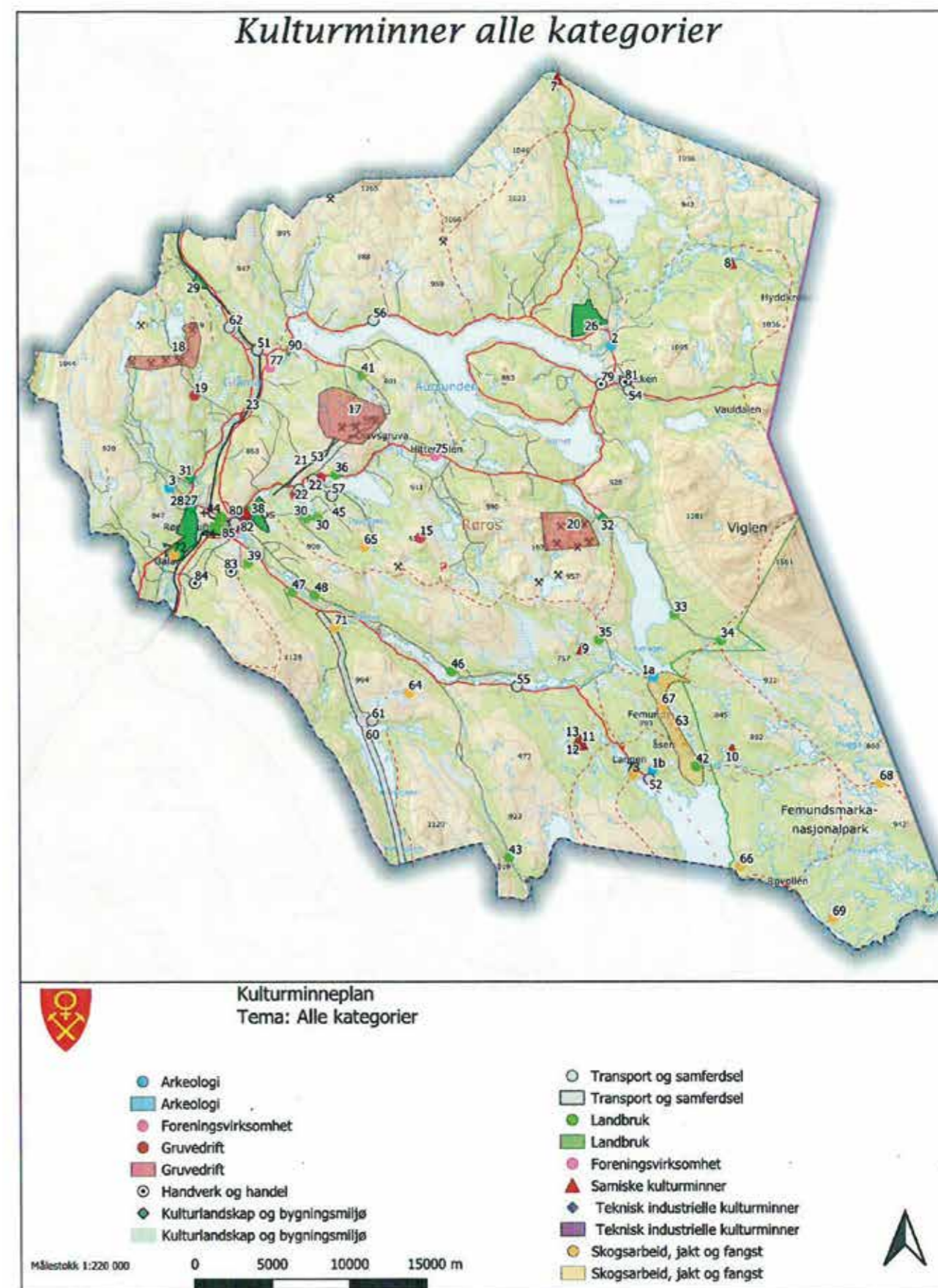
Fjell-Ljom

I 1884 bygde Jon Ingebrigtsen Guldahl snekkerverksted på Øra.⁵⁵ I 1891 ble bygningen solgt til boktrykker Olaf Olsen Berg som innredet huset til trykkeri for avisa Fjell-Ljom. Huset ble utvidet og det ble etablert kontor i første etasje og leilighet i andre etasje. Olaf Berg solgte i 1903 Fjell-Ljom til et aksjeselskap som stiftet firmaet Aktietrykkeriet Fjell-Ljom.

Fjell-Ljom holdt til i bygningen fram til 1975 da redaksjonen og ekspedisjonen flyttet til Stengelgården i Bergmannsgata.⁵⁶ Den tekniske produksjonen fortsatte i huset fram til 1979. Etter at produksjonen ble flyttet ble de gamle maskinene værende i lokalet. Dette danner grunnlaget for Pressemuseet Fjell-Ljom. Bygningen eies i dag av Rørosmuseet, mens det er Venneforeningen til museet som sørger for drift og vedlikehold av maskinene.

55 Olav Kvikne: Øra, i Rørosboka bind nr. 4. 1974: 609.
56 www.fjell-ljom.no

15 Oversiktskart kulturminner- og kulturmiljøer

16 Målsettinger

Hovedmålet med kulturminneplanen for Røros kommune er å gi en helhetlig og strukturert oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i kommunen. I dette kapitlet er det satt opp noen utvalgte målsettinger knyttet til de ulike temaene av kulturminner som blir presentert i kulturminneplanen. I tillegg er det fastsatt noen overordnede målsettinger for arbeidet med kulturminner og kulturmiljøer i kommunen.

16.1 Overordnede målsettinger

- Hensynet til kulturarven skal være en overordnet forutsetning for all lokal samfunnsplanlegging og ressursforvaltning i Røros kommune.
- Kulturarven i Røros kommune skal forvaltes i tråd med fellesskapets interesser.
- Kulturarven skal forvaltes som kilde til kunnskap og opplevelser.

16.2 Arkeologiske kulturminner

Arkeologien har hatt relativt liten oppmerksomhet i formidlingen om fortida i rørosområdet. De mange boplassene og dyregravene i kommunen vitner imidlertid om lang tids bosetting i området. Arkeologien gir oss kunnskaper om fortida der hvor de skriftlige kildene enten er mangelfulle eller ikke eksisterer. Arkeologien kan også være med på å avkrefte eller bekrefte skriftlige og muntlige kilder.

- 1) Øke kunnskapen om arkeologiske kulturminner og bosetting i rørosområdet i tida før Røros kobberverket ble etablert.
- 2) Sikre kunnskapen som ligger i kulturlagene i bergstaden.

16.3 Samiske kulturminner

Rørosområdet har vært benyttet av den samiske befolkningen i lang tid. På tross av dette har vi i dag relativt lite kunnskap om samiske kulturminner i rørosområdet. Store deler av kommunen er ikke kartlagt for å undersøke om det kan finnes spor etter samisk aktivitet.

- 1) Øke kunnskapen om samiske kulturminner i rørosområdet.
- 2) Synliggjøre et utvalg av samiske kulturminner som finnes i Røros kommune.

16.4 Gruvedrift

Det har vært drevet gruvedrift på Røros i nærmere 350 år. Denne virksomheten satte tydelige spor i landskapet, og etterlot seg en rekke ulike typer kulturminner og kulturlandskap. Disse sporene viser hvordan ressursflyten fungerte og de ulike stegene i prosessen med å produsere kobberet.

- 1) Sikre et representativt utvalg av områder og kulturminner som viser hvordan gruvedrifta til Røros kobberverk ble drevet gjennom 333 år.
- 2) Øke kunnskapen om kromgruvedrifta i Røros kommune.

16.5 Kulturlandskap og bygningsmiljøer

I rørosområdet finnes det en rekke ulike typer godt bevarte kulturlandskap og bygningsmiljøer. Dette er områder hvor det er viktig å bevare sammenhengen mellom det enkelte kulturminnet og landskapet rundt.

- 1) Sikre et utvalg av helhetlige og godt bevarte kulturlandskap og bygningsmiljøer i Røros kommune.
- 2) Kulturlandskapene skal forvaltes ved å se kulturminner og landskap i sammenheng.
- 3) Øke kunnskapen om lystsetrene i kommunen.

16.6 Landbrukets kulturminner

Kulturminner knyttet til landbruket finner vi igjen over hele kommunen. Godt bevarte gårds- og seterlegg med ulike typer bygninger begynner imidlertid å bli sjeldne. Landbruket har blitt drevet ulikt rundt om i kommunen. Enkelte steder var landbruket hovednæring, men som oftest ei tilleggsnæring. Dette og ulike klima- og naturgrunnlag har påvirket hvordan gårds- og seterlegg ble utformet, hvilke typer bygninger det var

behov for og hvilke byggeteknikker og materialer som ble brukt. Enkelte bygningstyper har gått ut av bruk, men er viktige å bevare for å forstå historien bak ulike driftsformer.

- 1) Sikre et utvalg av ulike typer godt bevarte gårds- og seterlegg i Røros kommune.
- 2) Øke kunnskapen om landbrukets kulturminner.
- 3) Sikre et utvalg av sjeldne bygningstyper og konstruksjoner knyttet til landbrukets historie i Røros kommune.

16.7 Transport og samferdsel

Rørosbefolkningen har til alle tider vært avhengige av transport inn og ut av området. Ulike årstider medførte ulike løsninger for transport, som igjen skapte ulike kulturminner.

Mens det meste av transporten i eldre tid skjedde ved hjelp av hest gav den teknologiske utviklingen nye fremkomstmidler som tog, dampskip og bil.

- 1) Synliggjøre mangfoldet av kulturminner knyttet til transport og samferdsel i rørosområdet.
- 2) Øke kunnskapen om kulturminner knyttet til transport og samferdsel i rørosområdet.
- 3) Sikre et utvalg av sjeldne kulturminner knyttet til transporthistoria i Røros kommune.

16.8 Skogsarbeid, jakt og fangst

Det har til alle tider vært drevet med jakt og fangst i rørosområdet. Mye av denne aktiviteten har nok ikke resultert i kulturminner i form av bygninger eller faste konstruksjoner. Omfanget av kulturminner etter aktiviteten er nok imidlertid større enn det som finnes i offisielle registre.

- 1) Øke kunnskapen om kulturminner knyttet til jakt og fangst i rørosområdet.
- 2) Arbeide for sikring og bevaring av utvalgte kulturminner knyttet til skogsarbeid, jakt og fangst.

16.9 Foreningsvirksomhet, skole og helsevesen

Opp gjennom historien, og særlig i de siste 200 årene har det vært oppført en rekke bygninger knyttet til foreningsliv, skole og helsevesen. Etter hvert som bruken har opphørt og andre organer har tatt over funksjonene har imidlertid flere av disse bygningene enten forsvunnet eller blitt bygget om til ny bruk.

- 1) Øke kunnskapen om kulturminner knyttet til foreningsvirksomhet, skole og helsevesen.
- 2) Sikre et utvalg av bygninger som har hatt viktige samfunnsfunksjoner knyttet til foreningsvirksomhet, skole og helsevesen.

16.10 Handverk og handel

Både handverk og handel har resultert i ulike typer kulturminner, selv om bygninger trolig dominerer. Bygninger fungerte både som ramme for handel og håndverk, men var også et resultat av det samme. Handverk i form av dekorasjonsmaling og treskjæring kommer i dag til syne i interiører og påkosta inngangspartier, mens både bygningsanlegg og enkeltbygninger ble oppført for å tjene handelsvirksomhet.

- 1) Øke kunnskapen om kulturminner knyttet til handverk og handel i Røros kommune.
- 2) Sikre et utvalg kulturminner knyttet til handverk som har hatt stor betydning i rørosområdet.
- 3) Sikre et utvalg av bygninger som har hatt stor betydning for handelsvirksomheten i Røros kommune.

16.11 Tekniske og industrielle kulturminner

Med elektrisiteten vokste det etter hvert fram en rekke ulike industribedrifter i bergstaden. I dag er de fleste av de eldste bedriftene enten flyttet til nye lokaler eller lagt ned, men flere av bygningene som de holdt til i er fortsatt bevart.

- 1) Øke kunnskapen om tekniske og industrielle kulturminner i Røros kommune.
- 2) Sikre et utvalg av bygninger og anlegg som har hatt stor betydning for industrihistoria på Røros.

17 Bestemmelser og retningslinjer

Automatisk og vedtaksfreda kulturminner skal ivaretas i henhold til bestemmelsene i fredningsvedtaket og Kulturminneloven.

Kulturminner som ligger innenfor *Områdeplan for Røros sentrum* og *Reguleringsplan for Småsetran* skal forvaltes i henhold til disse reguleringsplanene.

Generelle retningslinjer

- 1) *Fjerning av kulturminner som er omtalt i kulturminneplanen bør ikke tillates*
- 2) *Hensynet til kulturmiljøene og kulturminnene skal være førende for arealbruken, og for bygge- og anleggstiltak. Den visuelle opplevelsen av landskapet, verdifulle landskaps-elementer, bygninger og anlegg skal opprettholdes.*
- 3) *Ved tiltak på eksisterende bebyggelse skal det legges vekt på bevaring av bygningenes volum, formspråk, høyde, takform og fargebruk og eldre elementer som takteking, utvendig kledning, listverk, dører og vinduer. Ved søknad om endring skal det også legges vekt på at endringer tilpasses eksisterende bebyggelse og kulturmiljøets karakter.*
- 4) *Faste kulturminner som gamle veier, bruer, steingjerder, grensesteiner, veimerker, hustuffer, kullmiler o.l. bør ikke bygges ned eller fjernes, men bevares som historiefortellende elementer i landskapet.*
- 5) *Ved oppføring av nye bygninger skal stedegen historisk byggeskikk vektlegges. Nye bygninger og anlegg skal ikke representere en svekkelse av kulturmiljøets verdi og integritet. Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapsilhuetter og horisontlinjer. Det skal sendes inn dokumentasjon som viser hvordan disse hensynene ivaretas.*
- 6) *Inngrep i vegetasjon og landskap utover vanlig bruk og skjøtsel bør ikke tillates. Dette gjelder også lagring, tilrigging og massedeponering på ubebygde areal når det etter kommunens skjønn vil stride med opplevelsen av kulturlandskapet.*

Retningslinjer for saksbehandling

- 1) *Tiltak innenfor hensynssonene H730 (D) og H570 (C), tiltak som berører SEFRAK-registrerte bygninger og tiltak på andre kulturminner skal forelegges Byantikvaren til skriftlig uttalelse.*
- 2) *Konsekvensene av varige fysiske inngrep skal synliggjøres i plan- og byggesak. Det skal sendes inn skriftlig redegjørelse for tiltaket med foto som viser tidligere og nåværende situasjon, tegninger og tilstandsvurderinger av berørte kulturminner.*
- 3) *Ved søknad om riving og vesentlig endring av bygninger skal det innsendes tilstandsanalyse med foto fra firma med god erfaring fra istandsetting av verneverdige bygninger. Analysen skal redegjøre for hvilke tiltak som trengs for å sette bygningen i stand. Det skal også sendes inn foto av tilstøtende bygninger/tun slik at tiltakets konsekvenser for helheten kommer tydelig fram.*

Foto: Rørosmuseet

18 Handlingsprogram 2020-2024

Handlingsprogrammet er delt inn i generelle tiltak og tiltak som gjelder hvert enkelt tema kulturminner som er omtalt i kulturminneplanen. Tiltakene er fastsatt ut ifra målsettingene som er satt i kapittel 16.

Tiltak	Tema	Ansvar	Samarbeidsparter	Tidsplan
Etablere rutiner for behandling av saker som berører kulturminner og kulturmiljøer omtalt i kulturminneplanen	Generelt	Røros kommune	Trøndelag fylkeskommune	2020
Etablere informasjonspunkter ved utvalgte kulturminner	Generelt			2020-2024
Utarbeide skjøtselsplan for utvalgte arkeologiske kulturminner	Arkeologi	Byantikvar/ Trøndelag fylkeskommune	Trøndelag fylkeskommune	2022-2024
Etablere rutiner som sikrer kunnskapsverdiene som ligger i kulturlagene i bergstaden når det skal gjennomføres gravearbeider.	Arkeologi	Røros kommune og Trøndelag fylkeskommune	Trøndelag fylkeskommune	2020
Tilrettelegging og formidling av utvalgte arkeologiske kulturminner	Arkeologi		Trøndelag fylkeskommune	2022-2024
Gjennomgå eksisterende registre over samiske kulturminner og kartfeste kulturminnene.	Samiske kulturminner		Sametinget Aajege	2020-2024
Dokumentere gjenværende spor etter kromgruvedriften i Røros kommune.	Gruvedrift			2020-2024
Istandsetting av de gjenværende taubanebukkene langs taubanetraseen Storz - Røros.	Gruvedrift	Uthusprosjektet/ Røros museet		2020-2024
Istandsetting av gjenværende taubanebukker ved Christianus Sextus	Gruvedrift	Uthusprosjektet		2020-2024
Vurdere sikringstiltak av taubanestasjon ved Christianus Sextus	Gruvedrift	Uthusprosjektet/ Verdensarvkoordinator		2020-2024
Dokumentere og sikre gjenværende spor etter bygninger og parkanleggene til lystsetrene på Sundet.	Kulturlandskap og bygningsmiljø	Byantikvar/ Verdensarvkoordinator		2020-2024
Dokumentere gjenværende spor etter smeltehyttevirksomheten i Feragen	Kulturlandskap og bygningsmiljø	Verdensarvkoordinator		2020-2024

Registrere og dokumentere sjeldne bygningstyper tilknyttet landbruket.	Landbruk			2020-2024
Begynne et prosjekt med registrering av steinbygninger i Røros kommune.	Landbruk	Byantikvar/ Uthusprosjektet		2021-2024
Istandsetting av gjenværende remgjerder rundt hagalandskapet rundt bergstaden.	Landbruk	Uthusprosjektet		2021-2024
Arbeide for istandsetting av den gamle gruvveien mellom Røros og Storz	Transport og samferdsel	Byantikvar/ Verdensarvkoordinator		2020-2024
Istandsetting av vatning ved Hådalveien	Transport og samferdsel	Hådalen bygdalag	Byantikvar	2022-2024
Gjennomføre tilstandsvurdering av uthus og høylauer i Korssjøen	Transport og samferdsel	Byantikvar/ Uthusprosjektet		2020-2024
Kartlegge og dokumentere kulturminner knyttet til jakt og fangst i Røros kommune	Skogsarbeid, jakt og fangst	Byantikvar	Røros Museums og historielag	2020-2024
Registrere og kartfeste gjenværende bomtaller langs Hådalvassdraget.	Skogsarbeid, jakt og fangst	Byantikvar/ Verdensarvkoordinator	Røros Museums og historielag	2020-2024
Dokumentere de gjenværende skolehusene i Røros kommune.	Foreningsvirksomhet, skole og helsevesen			2020-2024
Fullføre istandsettingsarbeidet av Hiort-kapellet og det tilhørende parkanlegget	Handverk og handel	Byantikvar/ Uthusprosjektet	Hiorts stiftelse	2020-2024
Registrering av tekniske og industrielle kulturminner i Røros kommune	Tekniske og industrielle kulturminner		Røros museet	2020-2024

19 Ordliste

Begrep	Forklaring
Arkeologisk kulturminne	Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.
Autentisitet	Betyr ekthet eller opprinnelighet. Kan brukes i ulike sammenhenger, deriblant materiell autentisitet (originale materialer) og prosessuell autentisitet (istandsetting ved bruk av samme type materialer og håndverksteknikker som opprinnelig).
Automatisk fredet	Kulturminner fra før 1537, samiske bygninger fra før 1917 og mynter fra før 1650.
Fast kulturminne	Jord- eller stedfaste kulturminner.
Fornminne	Kulturminne fra før 1537.
Fredet kulturminne	Fredning er strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep og endringer skal godkjennes av kulturminnemyndigheten. Fredning gjøres med hjemmel i kulturminneloven.
Hensynssone H570	Hensynssoner skal vise hvilke viktige hensyn som skal ivaretas innenfor sonen uavhengig av hvilken arealbruk det planlegges for. Hensynssone H570 brukes for å ivareta kulturminner, kulturmiljø og landskap.
Hensynssone H730	Kulturminner fredet etter kulturminneloven skal markeres som H730 i kommuneplanens arealdel.
Kamp	Rødtlig avfallsprodukt fra kopperproduksjon.
Kml	Kulturminneloven
Kulturarv	Samlebetegnelse for materiell og immateriell kulturarv.
Kulturlandskap	Landskap som er skap gjennom menneskelig virksomhet. Brukes ofte om jordbrukets kulturlandskap, men kan også brukes om for eksempel gruvelandskap og bylandskap.
Kulturmiljø	Områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.
Kulturminne	Alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.
Kvartsitt	Bergart brukt til redskaper i steinalder.
NOU	Norges offentlige utredninger. Et dokument utarbeidet av et nedsett utvalg eller arbeidsgruppe på vegne av regjeringen eller et departement.
SEFRAK-registeret	Landsdekkende register for faste kulturminner (bygninger) yngre enn 1537 og eldre enn 1900.
Stille	Lokalt uttrykk for å fore husdyr.

Kilder:
Rørosordboka
Wikipedia
www.riksantikvaren.no

20 Kilder

20.1 Skriftlige kilder

- Arnesen, Trond og Asbjørn Moen. Sølendet naturreservat. 1994.
- Aspaas, Kristen: Opplæring og skolegang. Rørosboka bind 5. 1974.
- Barth, Sonja og Edvard K. «Falkefangrertufter og falkefangst i Sør-Norge», artikkel i Norsk Skogbruksmuseums årbok nr. 10 (1982-1984)
- Borgos, Magnus: «Fremad, det er vort løsen». Foreningsaktivitet i fjellbygda Djupsjølia først på 1900-tallet. Fjell-Folk nr. 32. 2007.
- Borgos, Randi. Småsetran på Røros. Om utviklinga og bruken av et jordbruksområde og ei setergrend. 1994.
- Borgos, Randi. Hagabete og Havnefogden på Røros. Fjell-Folk nr. 20. 1995.
- Borgos, Randi. Røros Kobbberverks sykehus. Hus nr. 12. Fjell-Folk nr. 24. 1999.
- Borgos, Randi og Amund Spangen. På Sta`a og uti markom, bind 1. 2001
- Borgos, Randi og Amund Spangen. På Sta`a og uti markom, bind 2. 2002
- Brænne, Jon: B. 359. Røros. Røros Jernbanestasjon. Fargeundersøkelser av eksteriøret. 2001.
- Brænne, Jon: B. 359. Røros Landsogn. «Fjellheim», Posthytta. 2010.
- Brænne, Jon: B.359. Røros landsokn Rugldalen, «Ratvolden» Åsta og Johan Falkbergets boliger Hovedbygningen fra 1922 og 1948.
- Brænne, Jon: B.359. Røros. Landsokn, Engan «Galåplassen». 2015.
- Brænne, Jon: B. 359. Røros. Bergmannsgata 17. 2015.
- Brænne, Jon: B. 359. Røros landsogn. Sundet. «Litjtrøa». 2016.
- Daugstad, Karoline, m.fl. Bergverksbyens omland. Om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet. Trondheim 1999.
- Dille, Roar m.fl.: Stor-Hans. Eneboeren i Femundsmarka. 1996.
- Dille, Roar m.fl.: Buer I Femundsmarka. 2002.
- Egeland, Bente. Tre 1800-talls landsteder ved Røros Bergstad – en bygningshistorisk undersøkelse. 1997.
- Feragen, Grethe Solli. Hytskrivargården i Feragen. Fjell-Folk nr. 20 1995.
- Fjellheim, Jenny. Det samiske perspektivet i verdensarven Røros. 2007.
- Fjellheim, Sverre. Samer i Rørostraktene. 1999.
- Fjellheim, Sverre. Gåebrien sijte – en sameby i Rørostraktene. 2012.
- Fjellheimen Forlag: Sangerhuset. 2007.
- Floor, Rune. Forhistorien i rørosområdet. Fjell-Folk nr. 22. 2008.
- Gjestland, Truls. Smeltehytter ved Røros Kobbberverk. Trondheim 1994.
- Gjestland, Truls. Gruvedrifta i Rauhammåren og Feragen. Trondheim 1995.
- Haanæs, Ole Christen og Tor Indset: Jakthytter i Røros-traktene. Fjellfolk nr. 32. 2007.
- Hagen, Ellen. Falkejakt - kunsten å jakte med rovfugl. I "Frå haug ok heiðni" nr. 1 2015.
- Jacobsen, Harald og Jørn-R. Follum. Kulturminner og skogbruk. 1997.
- Grådal, Edvin. Gårdsanlegget på ferdasgården Kvipsdalen. Fjell-Folk nr. 24 1999.
- Guldal, P.O.: Anders Kant 65 år i Arbeidet Rett 7. september 1953
- Kirkhusmo, Anders: «Lokalhistorien og framveksten av de frivillige organisasjoner i Trøndelagsbygdene i tida ca. 1850-1900, i Halvard Bjørkvik (red.), Heimen. Trondheim 1974.
- Kvikne, Olav: Samferdsel. Rørosboka bind 1. Trondheim 1942.
- Kvikne, Olav m.fl: Rørosboka bind 3. Trondhem 1957.
- Kvikne, Olav m.fl. Rørosboka bind 4. Trondhem 1974.
- Mo, Kristen. «Oppå skansa»: et stedsnavn som finnes to steder. Fjell-Folk nr. 28. 2003.
- Nissen, Gunnar Brun: Røros kobbberverk 1644-1974. Trondheim 1976.
- Noach, Kerstin Gjesdahl: Sangerhuset på Røros – en prosjekteringshistorie. Fjell-Folk nr. 35. 2010.
- Olsen, Svein Magne. Hestekjøretøy. 2001.
- Olsen, Svein Magne. Hesten i handel, industri og bergverk. 2011.
- Spangen, Amund. Kamphus. Fjell-Folk nr. 10. 1985.
- Spangen, Amund: Lasskjøring og varetransport i Femundsdistriktet. Fjell-Folk nr. 19. 1994.
- Spangen, Amund: Femundsbatene. 2004.
- Spangen, Amund: Dekorasjonsmaling i Nord-Østerdalen og Røros-bygdene. 2019.
- Ødegaard, Sverre A.: Bergbryting i eldre tid. Fjell-Folk nr. 7. 1982.
- Øisang, Ole. Røros kobbberverks historie. Trondheim 1942.

20.21 Muntlige kilder

- Jenny Fjellheim
- Knut Wolden.
- Mattis Danielsen
- Odd Langen
- Ola Arvid Feragen
- Randi Borgos
- Rolf Petter Tørres

